BIBLIOTEKA "GLASA KONCILA" REPORTAŽE

Berith

Mi, ovdje

ZAGREB 1965

Berith

MI, OVDJE

Zagreb 1965.

Izdaje: Nadbiskupski Duhovni Stol — »Glas Koncila«, Zagreb, Kaptol 8 — Odgovara: Vladimir Pavlinić Zagreb Kaptol 8 — Štampa: NIP Čakovec

Obećanje Oca Mateja

(mjesto predgovora o piscu)

On je od djetinjstva volio brodove i želio je postati pomorski kapetan. Ali teško se razbolio u četrnaestoj godini, bolešću koja se dugo nosi i od koje se često umire. I tako nije mogao postati pomorski kapetan. Postao je činovnik.

Kad je izlazio iz ureda, uvijek se kući vraćao obalom i gledao brodove. I često je odlazio u jednu crkvu u kojoj je bilo mnogo modela starih jedrenjaka. U toj crkvi časti se slika Majke Božje, za koju stara predaja govori da je doplovila morem u blizini toga mjesta. Zato su stari pomorci voljeli tu crkvu više nego druge u gradu, i nosili su ocima kapucinima one modele jedrenjaka kao zavjetne darove Majci Božjoj i svetomu Nikoli, zaštitniku pomoraca. U toj crkvi ima i oltar svetoga Nikole.

On nije vjerovao u Boga. Ali volio je tu crkvu zbog onih jedrenjaka. I dolazio ih je gledati svake nedjelje, popodne, u sate tihoga sunca. Kad mu je kći prohodala, često ju je vodio sa sobom i pokazivao joj modele od plemenitog drva i pričao joj o dalekim morima.

On je znao da umire. »Neću doživjeti četrdeset godina«, govorio je jednom starom kapucinu iz te crkve. Kapucin je bio opazio da on dolazi svake nedjelje popodne. U to vrijeme kapucin je često molio u koru, sam. A poslije bi sišao u dvorište pred crkvom. Tako su se upoznali. I postali su prijatelji.

Stari kapucin znao je da njegov prijatelj ne vjeruje. Ali nikad nije s njim raspravljao. Čovjek bez vjere zapitao ga je jednom, smješkajući se: »Zašto me ne pobijate, Oče Mateju? Zašto mi ništa ne dokazujete?« A Otac Matej pogledao ga je vrlo blago i odgovorio mu s tri stiha iz Dantea. Bili su to stihovi što brončanim zvukom pjevaju o žamoru svijeta koji je kao dah vjetra što ide sad ovamo sad onamo i mijenja ime jer mijenja stranu. I rekao je još Otac Matej: »Ja za vas molim«. Ali tek poslije smrti onog bolesnika njegova je majka saznala koliko je Otac Matej molio za njezina sina.

Molio je za njega svaki dan dva puta: popodne, u sat kad je bolesnik nedjeljom dolazio u crkvu, i uvečer u deset sati. Bolesnik je zbog svoje bolesti morao živjeti vrlo uredno, i odlazio je na počinak uvijek u deset sati. I otac Matej bojao se da njegov prijatelj ne umre u snu: da ne umre bez svijesti i bez Boga. Zato je svaku večer svojom molitvom štitio početak njegova sna.

Jedne nedjelje bolesnik se s obale uputio k crkvi. U svoje obično vrijeme, u četiri sata. Jugo je savijalo grane palmi, a bolesnik je hodao gledajući teške sive valove bez pjene što su se lomili o bokove trabakula. Onda ih više nije vidio: teški crveni val njegove krvi digao se iz umornih pluća k njegovim usnama. Toga dana bolesnik je shvatio da će brzo doći »Gospođa odjevena u ništa«. Tako je on zvao smrt, izrazom jednog pjesnika kojega je volio i koji je mlad umro od iste bolesti.

Otac Matej došao ga je posjetiti. Govorio mu je da smrt nije odlazak u ništa. Ali bolesnik je rekao: »Ja ne vjerujem da iza nje ima nečega osim ničega, Oče Mateju. Zato se tako i bojim umrijeti«. Stari kapucin dugo je šutio. Nije gledao bolesnika, gledao je u crvene geranije na prozoru. Onda je pokrenuo glavu kao da je u sobi odjeknulo veliko zlatno zvono. I pogledao je bolesnika ravno u oči. I rekao mu je vrlo mirno, vrlo sigurno: »Vi nećete umrijeti bez Boga. Vi nećete umrijeti prije nego što me pozovete da vam Ga donesem. I ja ću vam Ga donijeti i vi ćete Ga primiti. I nećete se bojati kad budete umirali. Vi ćete prikazati Bogu svoju smrt kao za dovoljštinu za svoju dugu pobunu protiv Njega. I kao molitvu da vaše dijete sačuva vjeru koju ćete vi tek prije smrti naći. I umrijeti ćete u miru«.

Onda je učinio nad njim znak križa i otišao. Bolesnik je gledao u geranije na kojima je ostala svjetlost očiju Oca Mateja. Kad je bolesnikova majka ušla u sobu, sin joj je povjerio riječi staroga kapucina. I pitao se zašto je govorio onako sigurno Njemu, koji je uvijek tvrdio da je čovjek Boga izmislio.

Došao je zadnji dan. Gorjelo je sunce teškim žarom srpnja, a čovjek je umirao. Dva liječnika rekla su njegovoj majci: »Neće dočekati večer, treba zvati svećenika«. Majka je sklopila ruke: »Recite mu vi, mene ne sluša. Danas je dan Gospe od Karmela, zaštitnice dobre smrti. Ja ću moliti, a vi mu recite«. U ruci je stiskala svoju staru krunicu od rogačevih koštica. Jedan liječnik nije imao vjere ali rekao je bolesniku: »Zovite ga, nikad se zapravo ne zna«. Bolesnik je šutio. Drugi liječnik, prijatelj iz rane mladosti, rekao mu je: »Ja sam vidio previše smrti, i zato ne vjerujem da čovjek sa smrću svršava. Zovi svećenika, ne možeš tako umrijeti«. Bolesnik je šutio. Umirao je čitajući Libar Marka Marula Splićanina. Prekinuo je čitanje samo jedan put, da kaže prijatelju liječniku: »Spasi me bar dok mi žena dođe«. Žena mu je bila na putu. Sam ju je prisilio na taj put, nije htio da ga gleda kako umire. Ali u zadnjim časovima želio je njezinu prisutnost.

Majka nije ispuštala rogačevu krunicu iz suhe, uske ruke. Djevojčica je osjećala da se nešto događa u kući, ali nije još pravo znala što je smrt. Rekli su joj da mora biti vrlo tiha, jer je tati zlo. I sjedila je tiho u predsoblju na stoličici od pletene slame i molila: »Sveta Marijo, Majko Božja, moli za nas grešnike, sada i na čas smrti naše, amen«. Baka joj je rekla da mora tako moliti. Da mora tako moliti neprekidno, za tatu. Imala je četiri godine manje mjesec i deset dana, i nije sasvim razumjela tu molitvu. Ali molila je kako je baka rekla, za tatu. I molile su susjede koje su došle pomoći oko smrti. Molile su ružarij Majke Božje za čovjeka koji je u drugoj sobi umirao bez Boga. Molile su da ne umre bez Boga. Smrt se približavala velikim tihim koracima, a majka je kleknula i uzdigla na sklopljenim rukama svoj karmelski škapular: »Gospe od Karmela, Majko Božja, moli svoga Sina za moga sina. Ne daj da mi umre ovako sam«.

Talasalo se posljednje predvečerje pod ružičastosrebrenim nebom u staroj težačkoj ulici kamenih kuća. Starinski sat na zidu odbio je šest udaraca. Umirući je slušao. Kad je udario šesti udarac, podigao je pogled s knjige prema očima svoje majke. Majka se uspravila, kao na poziv. Sin je rekao mirno: »Zovite mi Oca Mateja«.

Majka je poletjela. Susjede su je zaustavljale: »Ne idite vi, može umrijeti dok se ne vratite, ide jedna od nas«. Majka je odgovorila čvrsto: »Neće umrijeti dok se ne vratim. Neće umrijeti dok ne dođe Otac Matej«.

Otac Matej došao je, kako je obećao. Dugo je ostao sam s prijateljem koji je volio jedrenjake. Ljubljena žena nije stigla doći: brzojav ju je srušio onesviještenu kraj jednoga sivog zida u tuđem gradu. Ali došao je Bog na rukama Oca Mateja, i čovjek je mogao podnijeti i taj posljednji bol.

Posljednjom snagom pružio je prema majci ruku pomazanu svetim uljem umirućih: »Dajte mi svoju krunicu, mama«. Oko njega svi su molili ružarij, predvođeni mirnim glasom Oca Mateja. A umirući gledao je samo u njega i držao njegovu ruku. Ruke su im bile kao povezane krunicom od rogačevih koštica.

Djevojčica je spavala. Baka nije htjela da dijete gleda smrt svoga oca. Zaspala je držeći priljubljenu uz obraz sličicu Gospe od Karmela.

Toplo je sjala svjetiljka za crvenim sjenilom, i gorjela je blagoslovljena svijeća do uzglavlja umirućega. Malo prije deset sati pokazao je očima da želi još jednom poljubiti križ iz svećenikove ruke. Otac Matej primio je križ njegovim usnama, a čovjek je onda rekao: »Ne bojim se umrijeti«.

Počeo je udarati deset sati na starinskoj uri na zidu. Čovjek je slušao. U deset sati obično je odlazio na počinak. Sat je izbijao čistim zvukovima, kao da udara zlatno zvono. Čovjek je gledao u jasne, sigurne oči Oca Mateja. I rekao je posljednjim glasom: »Isuse«.

Kad je izbio deseti udarac, Otac Matej pogledao je majku. Onda je kleknuo i rekao: »Pokoj vječni daruj mu, Gospodine, i svjetlost vječna neka mu svijetli. Počivao u miru. Amen«. A majka je sklopila ruke mrtvog sina i omotala ih svojom krunicom.

Odlazeći, Otac Matej želio je blagosloviti dijete. Spavalo je još držeći sličicu Gospe od Karmela priljubljenu uz obraz. Otac Matej je rekao majci pokojnog prijatelja: »Njezina će vjera biti dar njegove smrti«.

* * *

Ovo nije legenda iz srednjega vijeka. Ovo se dogodilo u jednom gradu na Jadranu, jednoga šesnaestoga srpnja, prije ne tako mnogo godina. Kći čovjeka koji je volio jedrenjake živi i danas. I vjera za koju je njezin otac molio svojom smrću živa je u njoj kao živo srce.

Preko devet gora

(mjesto posvete)

Mladić se zvao, recimo, Bruno. A svećenika, toga svećenika, nitko nije zvao po imenu. Niti po prezimenu. Bio je profes jednoga velikog Reda, i svi su ga zvali Pater. Samo Pater. Bez dodatka.

Pater je posjedovao dar velikog mira i velikog razumijevanja. Govorio je: »Ništa nije tako strašno da se ne bi moglo podnijeti. Nemojte se tužiti. Ako je Gospodin zapovjedio, treba prihvatiti. Ako je Gospodin pripustio, treba izdržati«. A kad su mu dolazili s teškim problemima o kojima je bilo strašno govoriti, o kojima ni pred samim sobom nije bilo lako misliti, hrabrio je: »Recite samo pola riječi, ja ću razumjeti.« I uvijek je sve razumio. I, još više, sve je razumio u pravi čas.

Pater je uopće bio čovjek pravoga časa. Tko god ga je sreo, sreo ga je u pravi čas svoga života. I zato ga nikad nije zaboravio nitko od onih koji su ga sreli. Pater je bio blagoslov sretnoga časa u mnogim životima.

Tako ga je i Bruno sreo u pravi čas. Bruna su od djetinjstva odgojili u vjeri, ali život mu je ipak bio bolno neskladan. Jer Bruno je bio čovjek-ormar. Ormar s ladicama.

Tako je sam Bruno definirao sebe, i tako je bilo. Govorio je: »Ja sam ormar s ladicama. U meni je sve podijeljeno, kao po ladicama u ormaru. Makar i uredno složeno, ako hoćete, ali podijeljeno. U prvoj ladici stoje moja vjerska uvjerenja. U drugoj moj studij. U trećoj moja mama. I tako dalje, sve do najdonje ladice. Ali sve to nema među sobom nikakve veze, osim što je zatvoreno u istom ormaru.«

Jedna djevojka koju je Bruno pokušavao voljeti zapitala ga je jednom: »Što je u ostalim ladicama, Bruno?« Sjedjeli su na klupi u parku, bila je kasna jesen, Bruno je gledao u crne crteže golih krošanja. Djevojčine oči bile su modre kao dvije kapi mora. Bruno je razmišljao da li da joj odgovori. Ona je bila nježna kao jasika, i bojao se da je ne povrijedi. Onda je ipak odgovorio: »U drugima je sedam smrtnih grijeha i devet krugova paklenih. To nije za tebe.« I poslije toga prestao se sastajati s tom djevojkom.

Upravo u to vrijeme sreo je Patra. Pokazao mu je samo svoju prvu i drugu ladicu, ali Pater je brzo vidio i sve druge. Pater je uvijek znao iz vanredno mnogo vidjeti, čak i onda kad mu ništa nisu pokazivali. I šutio je i čekao. Ali šutio je i čekao s toliko žive ljubavi da je Bruno jednog dana došao k njemu i povjerio mu se.

Bruno nije znao plakati. On uopće nikad nije znao plakati, niti kao dijete. I nikad nije ni naučio. Ali riječi su mu bile kao suze, kad je govorio Patru:

— Zašto je sa mnom ovako, Pater? Zašto se ne mogu povezati? Zašto sam u crkvi jedan čovjek, na sveučilištu drugi, u kući treći, na ulici četvrti, a na tolikim mjestima peti i šesti i deveti? Što mi nedostaje, Pater? Kad mislim o svojoj vjeri, kad slušam kako mi govore protiv nje, život bih dao za nju. Kad učim, ništa drugo za mene ne postoji. Kad sam kod kuće, moja mama kaže da sam najbolji sin na svijetu. Ne lažem u tim časovima, Pater, zaista ne lažem i ne pretvaram se. A ipak, izvan tih časova ponašam se kao da uopće nisam kršćanin. Često se ponašam kao da sam naprosto majmun. Zašto, Pater? Zašto nema veze među mojim ladicama? Što mi to nedostaje?

— Nedostaje ti snaga — rekao je Pater.

To Brunu nikad nitko nije dotad rekao. Malo se zacrvenio i nije znao što da odgovori. A Pater je nastavio:

— Ti znaš za Sergeja Jesenjina?

— Znam, rekao je Bruno.

— Znaš li kako je umro?

— Ubio se. Ali zašto mi to govorite? Ja se neću ubiti.

— Razumije se da nećeš. Ali znaš li što je napisao prije nego se ubio?

— Znam — rekao je Bruno. — Otvorio je žilu, zamočio pero u krv i napisao da umirati nije novo, ali da ni živjeti nije novije.

— Da. A znaš li što je na te stihove odgovorio Vladimir Majakovski?

— Ne znam — rekao je Bruno začuđeno. — Kamo me to vodite, Pater?

— Slušaj — rekao je Pater mirno. — Majakovski je odgovorio: »U životu nije teško umrijeti, mnogo je teže izgraditi život.« Nauči to napamet. Jer ti si jedan od onih koji imaju snage za smrt ali je nemaju za život.

Bruno je gledao u mirne svećenikove ruke. I polako se odlučio na posljednje povjerenje:

— Rekli su mi da sam pobijeljeni grob, Pater. Da sam pobijeljeni grob ovijen bijelom togom s grimiznim porubom.

— To nije istina — rekao je Pater. — Kad bi bilo istina, bilo bi jednostavno. Odvratno, ali jednostavno. No ti nisi to. Ti si kršćanin koji nema snage da živi svoje kršćanstvo. Kad bi trebalo, ti bi znao umrijeti za nj, jer za to treba snaga samo jednoga časa, a ti bi nju našao u sebi: tvoja je vjera zaista duboka. Ali za kršćanski život treba snaga svakoga časa, treba snaga svih časova, i ona je ono što tebi nedostaje. I pazi: tvoja je slabost kao crvotočina. Upravo kao crvotočina u drvu, kad se već voliš uspoređivati s ormarom. Još ti nije zahvatila gornje ladice, i zato sam ti rekao da bi ti imao snage umrijeti za vjeru po kojoj nemaš snage živjeti. Ali, ako ništa ne učiniš, crvotočina će prodrijeti sve do najgornje plohe tvoga ormara. I nećeš više imati snage ni za što. Sad još nisi pobijeljeni grob, sad si još čovjek koji se muči u svojoj slabosti. Ali ako ništa ne učiniš, sutra ćeš zaista biti pobijeljeni grob.

Bruno je šutio ne dižući pogled sa svećenikovih ruku. Onda mu je s usana palo pitanje, vječno pitanje čovjeka svećeniku:

— Što da učinim, Pater?

— Moraš prihvatiti pomoć Božju — rekao je Pater mirno.

— Ja Ga molim svaki dan — odgovorio je. — Svaki dan Ga molim i svaki dan se slomim.

Svećenik je ustao, kao oficir kad daje zapovijed:

— Molitva nije dovoljna. Molitva je samo tvoja riječ Bogu. A Bog za tebe ima mnogo više: ima Svoje Tijelo i Svoje božanstvo. Dosad si rijetko primao sakrament Božje prisutnosti. Odsad ćeš ga primati svaki dan.

Bruno se uplašio:

— Ne mogu, Pater. Nisam dostojan.

— Nitko nije dostojan. Zar ne kažemo prije svake pričesti: »Gospodine, nisam dostojan da uđeš pod krov moj«? A On ipak dolazi, ako samo mi hoćemo.

Bruno je ponovio gledajući u pod:

— Ne mogu, Pater.

— Pitao si me što da učiniš — rekao je svećenik. — Treba da učiniš ovo: da svaki dan primiš Onoga koji je rekao: »Nisam došao tražiti zdrave nego bolesne.« Ti si bolestan, Bruno.

Mladić je još gledao u pod. Svećenik je čekao, stojeći. Mladić je digao glavu:

— Dobro, Pater. Hoću. Ali vi molite za mene.

— Molit ću — rekao je svećenik. — Molit ću svaki dan. Ma gdje ja bio, ma gdje me život odveo, uvijek ću moliti za tebe.

Otada je Bruno svaki dan išao na pričest. I svaki dan postajao je sve mirniji i skladniji, i nije više govorio o ormaru s ladicama. Netko je tada rekao o njemu: »Razvija se pravilno i lijepo, kao kristal.«

Onda je jednog dana Pater morao otputovati vrlo daleko, na drugi kraj svijeta. Svi koji su se okupljali oko njega plakali su za njim kao za ocem. Bruno je rekao:

— Kako ću ja bez vas, Pater?

— Ne govori tako, Bruno — odgovorio je svećenik ozbiljno. — Ja sam prah i pepeo, a Bog je uvijek prisutan. I uvijek su prisutni Njegovi svećenici.

— Vi ste bili i prijatelj — rekao je Bruno žalosno.

— Ja ću to i ostati — odgovorio je Pater. Ma kuda me vodili putovi Gospodnji, ja ću uvijek moliti za tebe.

Tako je otputovao. Bruno sutradan nije otišao na pričest. Malo poslije zahvatio ga je crni vjetar svijeta i vremena.

Ali Pater je molio. Daleko u svijetu, preko devet gora, vršio je svoje obećanje i molitvom se borio za tu dušu. Oni u čije je živote zaorao duboku zlatnu brazdu sjećali su ga se: »Preko devet gora propovjednik je dan, naš predragi Pater...« Bruno je šutio kad su ga spominjali.

Crvotočina je napredovala kroz plohe u ormaru, ali Pater je molio. Bruno više nije imao snage da sluša Patrovu zapovijed, ali znao je da ga samo Patrova molitva čuva da ne siđe ispod čovjeka. Tako je govorio Pater: »Izgubiti pojam grijeha znači sići ispod čovjeka. Grijeh je j o š u granicama čovjeka: osjećati nešto kao grijeh znači biti svjestan p r e k r š a j a moralnoga reda. Gdje ta svijest prestaje, počinje porok: počinje silaženje ispod čovjeka.« Patrova molitva davala je Brunu tu posljednju snagu: snagu da ostane u granicama čovjeka, snagu da ipak, rijetko, ali ipak uzmogne reći: »Oprosti mi, Gospodine, jer sam čovjek grešnik.«

U dane kad crni vjetar miruje, Bruno se sjeća Patrove zapovijedi i odlazi na pričest. A uvijek ide na pričest na Patrov imendan. Traje borba za život u duši koja se mogla razviti pravilna i lijepa kao kristal. A Patrovo ime u jednom starom jeziku znači: »pobjedom ovjenčan«.

Rastrgana plahta

Ostala je bez majke u četrnaestoj godini. Majka je umrla od raka: mjesecima se savijala u strahovitim bolovima, i umrla je jezivo, škrinuvši zubima. Otac nije htio da Desanka gleda tu smrt, ali ona se nije dala udaljiti: »Pusti me, tata. Samo jednom može se vidjeti majku kako umire«. I ostala je kraj kreveta, mičući starom lepezom vrući ljetni zrak oko lica majke koja je umirala. Samo njih dvoje bilo je prisutno toj smrti, jednoga podneva u kolovozu. Kad se majka posljednji put trgla i izdahnula, Desanka nije pogledala njezino lice. Gledala je plahtu kojom je majka bila pokrivena. Plahta je bila stara, otančala od mnogih pranja. U smrtnoj muci majka ju je razderala zgrčenim rukama. Desanka je dugo gledala razderano platno, a onda je bez riječi izišla iz sobe.

Poznavali su malo svijeta, pa gotovo nitko nije došao na pogreb. Desankini roditelji bili su oboje siročad: našli su se sami, kao dva kamena, u ratu. Desanka im je bila jedina kći; prije nje dvoje im se djece rodilo mrtvo. Otac ih je sam odnio na groblje, jedno po jedno, ujutro, u bijelim sandučićima.

Dok su grobari spuštali lijes u grob, Desanka je gledala svježe iskopanu zemlju. Bila je vlažna i mirisna, i jedan veliki debeli, svijetlozeleni crv valjao se po njoj. Kad su zatrpali raku, i on je pao na lijes. Desanka, koja sve dotle nije zaplakala vrisnula je i klonula na očeve ruke Ali nije se onesvijestila. Samo se pripila uz oca i rekla: »Kažu da crvi najprije izgrizu oči.«

Uputili su se tiho s groblja, sami. Kraj jednoga groba s križem klečala je stara žena i molila. Grob je bio pun crvenih ruža. Stara žena digne pogled prema njima i reče:

— Hvaljen Isus.

Zbunio ih je pozdrav i riječi pozdrava, pa su samo kimnuli i prošli, bez riječi. Tek kad su se približili vratima groblja, otac reče:

— To je stari običaj, pozdravljati nepoznate u poljima i na grobljima. Kad sam bio malen i lutao vinogradima, stari težaci pozdravljali su me tako. A na to je trebalo odgovoriti »navijeke«.

— Navijeke što? — reče Desanka.
— Razderana plahta, crvi i izgrizene oči. Kemija, navijeke.

* * *

Živjeli su sami dvije godine. Otac je išao u ured, a ona u školu. Otac je pokušao naći stalnu dvorkinju, ali nije išlo. Mlade djevojke, tek prispjele sa sela, bile su neiskusne u poslovima gradskog kućanstva, a ni otac ni Desanka nisu ih znali poučiti: majka je sve radila sama, za njezina života djevojke nisu držali. Otac je tražio stariju ženu, kojoj bi mirno mogao povjeriti u ruke svoju kuću. Ali trudio se uzalud u takvom traženju, i tako im je kuća postajala sve zapuštenija, njih dvoje sve nervozniji i njihov život sve nesređeniji. Desanka, koja je prije bila odlična učenica, počela je dobivati jedva trojke. Otac se plašio gledajući kako mu je kći sve ogorčenija, kako ne pazi ni na odijevanje i kako joj uopće ni do čega nije stalo. Često je išla u kino, sama, ali ni to je nije pravo radovalo. Otac se sve više bojao za nju.

Jedne večeri, dok je mijenjala džez-ploču na gramofonu, otac reče:

— Ugasi gramofon, Daisy.

Ona isključi struju i upita razdraženo:

— Što je sad?

— Sjedni ovamo — reče otac. Moram ti nešto reći. Ovako se dalje ne može.

— Kako se dalje ne može?

— Ovako — ponovi otac. — Ako ovako nastavimo, postat ćemo dva prokleta neurastenika.

— Čini mi se da smo to već postali — reče Desanka. — I što predlažeš? Ja ne vidim da možemo živjeti pametnije nego što živimo. Nije veselo, ali na svijetu uopće nije veselo

— Mi sami zaista ne možemo smisliti ništa pametnije — odgovori otac. — Ali ako bi još netko bio uz nas, mislim da bi nam bilo bolje.

Desanka, sjedeći na podu, skupi ruke oko koljena i zapita rugajući se:

— Da se ti to ne misliš ženiti, tata?

— Nemoj se rugati, Daisy — reče otac izmučeno. Ja mamu nikad neću zaboraviti, ali dalje ovako ne mogu, najviše upravo zbog tebe. Jedna vrijedna žena u kući, koja će živjeti uz nas iz ljubavi a ne za plaću, sigurno će nam pomoći, vidjet ćeš.

— Što ću vidjeti? — zapita Desanka i opet upali gramofon. — Da nisi već našao tu zvijezdu vodilju?

— Nemoj biti takva, Daisy — reče otac tiho. — Mislim da sam našao jednu dobru djevojku.

— Djevojku, ah — reče Desanka.

— Nije jako mlada, dvaput je starija od tebe.

— Pa ako je takav biser, zašto je dočekala trideset i dvije godine a nije se udala? I zašto je spala na to da se udaje za udovca s odraslom kćeri?

— Nemoj tako — ponovi otac. — Ako se nije udala, to je zato što je imala na brizi staroga oca i brata na studijama. Uzdržavala ih je od svoje zarade, nije imala vremena misliti na udaju.

— A zašto sad misli?

— Zato što joj je otac umro a brat diplomirao, dobio službu i oženio se. Ostala je sasvim sama.

— I sad se kani ukrcati k nama? Udobno.

— Nije udobno, Daisy — reče otac tiho. — S tobom nikome nije udobno. Ali je potrebno da nam netko dođe, jer ćemo ovako sasvim propasti.

— Vrlo važno — reče Desanka. — Kao da ima smisla ne propasti. I tako sve svrši sa crvima koji ti izgrizu oči.

Kad je to rekla, prvi put u životu vidjela je oca gdje plače. I reče mu tiho:

— Nemoj, tata. Ne mogu još i to podnijeti.

* * *

Prije nego je buduća maćeha imala prvi put doći k njima, jedno popodne, otac reče:

— Daisy, ona nosi križić na lančiću. Nemoj za to zapeti, molim te. Ona je pobožna ide u crkvu, i ozbiljno je uvjerena u te stvari. Nemoj je povrijediti u tome, je li da nećeš?

— Ah, ona je od onih »navijeke« — reče Desanka. — Još i to. Ali ne brini, tata. Što se mene tiče, može nositi oko vrata i fetiš plemena Lulua.

Tako je počelo, s potpunom Desankinom ravnodušnošću. Nije se nikad posvađala s maćehom, naprosto zato što nije htjela s njom ni razgovarati. Prije vjenčanja izbjegavala je da ju ikako oslovi, a poslije ju je zapitala hladno:

— Kako da vas nazivam? Meni je glupo da vas zovem teta.

— Zovi me Milka — rekla je maćeha. — I bilo bi mi drago da mi kažeš ti.

— Ti je kod mene skup — odgovorila je Desanka i izišla iz sobe.

Prvoga petka poslije vjenčanja Desanka se namršti za stolom:

— Što je ovo? Ja ne volim ribu.

— Dobra je, pokušaj — reče maćeha plaho.

— Neka je najbolja, ne volim je. Zašto niste skuhali meso?

— Jer je danas petak — reče maćeha zbunjeno.

— Ah, da, popovi zabranjuju jesti meso u petak — reče Desanka. Pa dobro, podnesimo i to.

— Nisi smjela onako — reče joj otac poslije objeda. — Riba je bila izvrsna, Milka uopće sjajno kuha. Zašto je baš moraš vrijeđati?

Desanka slegne ramenima:

— Izbjeglo mi je. Je li ti rekla da se uvrijedila?

— Nije mi rekla ništa. Ali znam da ju je zaboljelo.

— Boli i mene koješta — odgovori Desanka i ode u kino.

Otada nije prigovarala za stolom, ali je opazila da maćeha petkom iznosi na stol bezmesna jela s jajima. Desanka je voljela jaja, i čudila se otkud ih maćeha zna pripremati na toliko načina. Nije znala da je Milka tek poslije onoga prvog petka nabavila neku knjižicu »Sto jela od jaja« i marljivo učila recepte.

Jednog dana Desanka je imala poći na izlet. Govorila je o tome ocu, a maćehi ni riječi. Sutradan je maćeha pozove i pokaže joj neku škotsku tkaninu:

— Sviđa li ti se?

— Ja nisam ničiji modni savjetnik — odgovori Desanka. — Što vi kupujete, to je vaša stvar.

— Mislila sam da će ti se svidjeti — reče maćeha žalosno. — To sam kupila za tebe, da imaš novu haljinu za izlet. Lijepo bi ti pristajale ove boje.

Desanka okrene glavu:

— Pa dajte sašiti, kad ste već kupili.

— Ja ću ti sašiti — reče maćeha toplo.

Sašila je prekrasno, ali Desanka nije rekla ništa. I ostala je tvrda u svemu, pravila se da ne opaža maćehino nastojanje da joj se približi. Otac je patio od te situacije, molio je kćer da bude blaža prema ženi koja joj samo dobro želi, ali ništa nije koristilo. »Pusti me na miru, tata«, odgovarala je. »Ako je tebi do nje stalo, meni nije.«

Jednog dana zatekla je maćehu gdje slaže neke stare plahte. Nije je ni pogledala, sjela je do prozora i počela čitati neki tjednik. Onda maćeha reče:

— Ova je plahta vrlo stara, ne vrijedi je više krpati. Napravit ću od nje krpe za pranje prozora.

Maćeha je često pokušavala započeti razgovor s Desankom tako, govoreći o kućnim poslovima. Desanka gotovo nikad nije odgovarala. Sad se naglo približi stolu, pogleda plahtu, istrgne je i reče:

— Vi od ovoga nećete učiniti ništa.

Bila je blijeda kao platno u njezinim rukama, i maćeha se uplaši i od toga bljedila i od Desankina glasa:

— Što ti je, zaboga?

Djevojka se nagne preko stola i reče gušeći se, kao da izbacuje krv iz pluća:

— Što mi je, jelte? To mi je da je ovu plahtu moja mama trgala rukama dok je umirala! Znate li vi, vi što trčite na misu svako jutro, vi koji ne jedete meso u petak, vi koji prevrćete krunicu, vi koji mislite da ste s misom i krunicom i ribom u petak sve riješili, znate li vi što znači umirati od raka, umrijeti u groznim mukama i svršiti pod zemlju s crvima u očima?

Milka je stajala uspravno, kao vojnik. I reče beskrajno mirno:

— Znam.

— Znate! — ponovi Desanka očajno. — Što vi znate?

— Smrt na križu teža je od ijedne smrti — reče Milka.

Desanka je pogleda ne shvaćajući:

— Smrt na križu?

— Smrt Isusa Krista, Sina Božjega — reče Milka polako. — Onoga koji je uzeo na Sebe sve naše bolove. Sve, Daisy. I bol tvoje mame kad je umirala trgajući ovu plahtu. I tvoj, koji ti od onda ne da živjeti. Sve je na Sebe uzeo, Daisy, sve je otkupio, svemu je dao smisao. I zato ništa ne svršava s crvima u očima, jer On je pobijedio i smrt. Ti ne znaš ništa o tome, ali tako je.

Desanka je gledala tihu ženu kao da je prvi put vidi. I iskrsne joj pred oči lice one stare žene s groblja, na dan majčina pogreba, koja je njoj i ocu rekla »hvaljen Isus«, a oni nisu odgovorili. Milka i ona žena imale su iste tihe, sigurne oči. »Mi nismo odgovorili. Mi smo znali samo patiti, nikad odgovoriti.« I ponovi sva izvan sebe, kao jeka:

— Pobijedio je smrt, a ja ništa ne znam o tome.

Milka prođe oko stola, pruži ruke i uzme Desankinu glavu među svoje dlanove:

— I rekao je: »Dođite k meni svi koji ste umorni i opterećeni, i ja ću vas utješiti.« Rekao je to svima, Daisy. Možda je to i tvoja mama čula u svome zadnjem času, u času kad duša ostaje sasvim sama sa sobom. I rekao je to i tebi, Daisy. I tebi.

— I meni, Milka? — reče djevojka ne odmičući pogled od maćehinih jasnih očiju. — I meni? Reci mi još jednom da je to rekao i meni. Reci mi, Milka. Reci mi da naučim zašto ljudi kažu »hvaljen Isus«.

Mirko

Mirko je bankovni službenik. Jedan sasvim obični mali bankovni službenik, ni šef odsjeka ni uopće ništa osobito. Nije čak ni star. Kad se kaže »bankovni službenik«, to obično izaziva predodžbu uvzišenih prosijedih prokurista tiha glasa i otmjenih tamnih odijela. Mirko nema prosijede sljepočice, a od tamnih odijela ima samo jedno, ono u kojemu se slikao s kolegama na dan mature. Nije ni tako davno da je Mirko položio maturu: samo sedam godina. A ni to odijelo nije osobito otmjeno, jer je prekrojeno od jednog starog odijela Mirkova pokojnog oca.

Mirko nije baš želio postati bankovni službenik. Ali morao je čim prije postati službenik bilo kamo, jer se drukčije nije moglo. Otac — također obični mali službenik, negdje na općini — umro je kad je Mirku bilo dvanaest godina. A majka mu je bila umrla već prije, kad je bio sasvim malo dijete. Ostavši sam s malim djetetom na rukama, otac se bio ponovo oženio. Imali su sreću otac i Mirko, maćeha je bila dobra kao kruh, pa ju je Mirko volio kao majku. Tri godine nije imala svoje djece, ali onda ih je došlo troje. Mirko je i njih volio kao pravu braću, pazio na njih i igrao se s njima, pratio ih u školu i učio ih zadatke kad su poodrasli. Onda je otac umro, prepukla mu je slezena i umro je tako naglo da to nitko nije mogao vjerovati. Činilo se nevjerojatno, još jučer je bio u uredu a danas je umro. Maćeha je plakala nad svojom malom siročadi i nad Mirkom, a Mirko ju je tješio: »Ne plači, ja ću brzo odrasti i zaposliti se, pa će nam biti dobro.«

Kad je završio osnovno školovanje, Mirko je izjavio da se želi upisati u ekonomsku školu. Znao je da se tamo mnogo uči matematika i engleski, a on nije osobito volio ni matematiku ni engleski. Ali znao je i da iz ekonomske škole izlaze svršeni knjigovođe, a bio je čuo da knjigovođi s maturom ekonomske škole nije teško naći zaposlenje. Bio je jednom čuo kako se jedan stari knjigovođa iz njihove kuće tuži maćehi: »A moja gospođo Ljubice, ti mladunci koje nam šalju u urede iz gimnazija ne znaju ništa u poslu. Učila djeca tamo književnost i svašta, a o knjiženju ni pojma. Neka idu na fakultet, nisu oni za naše dnevnike i kartice.« Stari knjigovođa često

se jadao maćehi, koja ga je mogla razumjeti jer je i sama prije udaje radila kao knjigovođa. Mirko nije razumio što su dnevnici i kartice, ali je odlučio u sebi: »Meni nitko neće reći da nisam za ured.«

Nije od srca išao u tu školu, ali toliko se trudio u učenju da je konačno zavolio sve predmete koje je učio. U drugom razredu već je davao lekcije iz matematike i engleskoga slabijim đacima. I naplaćivao je te lekcije — ne previše, ali ipak je naplaćivao, jer je maloj braći uvijek nešto trebalo. Tako je položio i maturu, i uskoro je uspio dobiti mjesto u banci. Od prve plaće kupio je svakom bratu po jednu veliku bombonijeru, a maćehi svileni rubac za glavu u komisionoj radnji. Ali prije nego je sve to kupio pošao je u jednu samostansku crkvu, potražio oca priora i zamolio ga da reče jednu misu za njegove pokojne roditelje. Novčanice kojima je platio tu misu bile su prvi novac što ga je izvadio iz svoje prve platne kesice.

Želio je studirati, ali jedini studij koji ga je zasta privlačio bila je upravo ona književnost protiv koje je gunđao stari knjigovođa. No Mirko je znao da nikad neće prekoračiti prag fakulteta. Morao je zarađivati za život, morao je pomagati maćehu i malu braću. Ni plaća mu nije bila dovoljna za sve potrebe, pa je svoje slobodno vrijeme pretvorio u vrijeme honorarnog rada. Samo u subotu po podne i nedjelju nije nikad htio raditi, pa i kad mu se pružala mogućnost da zaradi prilično. Znao je reći: »Nedjelja i subota po podne — to je svetac Gospodnji i moj.« U nedjelju je išao na misu s malom braćom i vodio ih na šetnju, a u subotu po podne izmaknuo bi nekamo u okolicu grada, sam s knjigom. Inače je imao vremena za čitanje samo uvečer prije počinka. Ali bio je toliko umoran da bi često zaspao nad knjigom. Naučio je pušiti da ne bi zaspao, ali ipak bi zaspao.

Radio je tako naporno i bio toliko umoran da nije imao vremena ni misliti na sebe. I tako je bilo do dana kad je na stubištu banke sreo jednu djevojku.

Pitala ga je kojim se putem ide do blagajne na kojoj se primaju devize. Pokazao joj je, a ona reče: »Molim vas, odvedite me, ne znam se snaći, nikad nisam bila ovdje. Odveo ju je do šaltera, pokazao joj blagajnika, čuo je kako mu zahvaljuje, ali morao se truditi da se ponaša suvislo. Nikad ga se nijedna djevojka nije tako dojmila. Zbunjen, Mirko se nakloni i iziđe iz likvidature, ali naprosto se nije mogao vratiti u svoju kancelariju. Kad je djevojka izišla, on joj se kao slučajno nađe na putu i upita:

— No, jeste li obavili?

— Jesam, hvala — odgovori ona jednostavno, kao da se već dugo poznaju. — Znate, putujem u inozemstvo, tata me poslao da dignem lire na pasoš, on nema vremena da se s tim gnjavi, moj mili predak nema nikad vremena da se s nečim gnjavi.

On se nasmije kako je rekla »predak«, a ona upita:

— Što se smijete?

— Tako, zlatni ste — reče Mirko. — Kako se zovete?

Ona ga tek sad pravo pogleda, malo zastane i odgovori:

— Doris. A vi?

— Doris — ponovi on. — Ja sam samo obični Mirko.

— Ja sam Doris po snobizmu moje mame — reče ona. — Stara pati od egzotičnih imena, ne može prežaliti što se ona osobno zove Ivka, smislite.

Mirko je gledao savršeno našminkane oči djevojke. Samo oči imala je našminkane, a ostalo lice bilo joj je sasvim čisto, čak bez ruža na usnama. I Mirko zapita:

— Zašto govorite tako gorko o svojim roditeljima?

— Zato što nisu slatki — odgovori djevojka. — Sad me još nemojte pitati zašto vam ovako uopće govorim kad se ne poznajemo. Vrlo važno što se ne poznajemo. Nitko nikoga ne poznaje.

I uputi se prema vratima. Mirko je gledao za njom, još korak i zakoračit će na ulicu kroz velika glavna vrata banke. Mirko ne izdrži, pozove:

— Doris.

Ona se okrene. Našminkane oči sjale su tako živo da su se bjeloočnice činile plave. Tuga joj sja u očima kao živa rana, pomisli Mirko. Djevojka je zastala i gledala ga, ali nije govorila. Mirko joj pristupi:

— Kad se vratite iz inozemstva, možda će vam još štogod trebati u ovoj banci. Makar i samo to da se malo izgunđate na pretke.

— Možda — reče djevojka gledajući ga. — Dajte mi broj telefona.

Napisao joj je na ceduljicu broj uredskog telefona i svoje prezime. Poslije nekoliko dana dobio je blistavu dopisnicu: »Pozdrav iz Venecije. Doris«. Ispod potpisa dopisala je u zagradama: »kći Ivke i Šimuna. . .« On se nasmiješio nad točkicama. Kad se vratila, odmah se javila telefonom. I tako su se počeli sastajati.

Njezin otac bio je ekonomist i komercijalni direktor u jednom velikom poduzeću, a majka također ekonomist i šef odjela u drugom velikom poduzeću. Školovali su se uz pomoć stipendije, roditelja i rodbine, napredovali u službi uz pomoć sposobnosti i veza, ali vjerovali su više u veze nego u sposobnost. Živjeli su u lijepom stanu od četiri sobe, koji im je osiguralo očevo poduzeće. Imali su veliki automobil njemačke marke, putovali na ljetovanje u Italiju i Grčku i spremali se graditi vikend-kućicu u Primorju. Majka je imala dva krznena kaputa, šila je haljine u najskupljem modnom salonu u gradu, naručivala cipele po mjeri kod najskupljeg postolara, frizirala se jednom tjedno kod najotmjenijeg frizera i odlazila jednom mjesečno na kuru ljepote k najekskluzivnijoj kozmetičarki. Doris je zvala majku: Ivka Naj. Otac je pred prijateljima igrao gentlemena koji može razbacivati novac, ali pazio je na svoj Mercedes kao na dijete, a od firmi za koje je radio honorarno zahtijevao je isplatu honorara bez odlaganja i upornim telefoniranjem masakrirao likvidatore kad bi malo zakasnili poslati doznaku na njegov debeli žiro-račun. Doris je zvala oca: Šime Termit. »Sve će izgristi«, rekla je jednom Mirku. »I dušu će izgristi za dinar.«

Doris je završila gimnaziju i upisala se na filozofiju. Kao glavni predmet izabrala je čistu filozofiju, pa su roditelji kao pali s oblaka: »Čistu filozofiju, što je tebi? Tko to uopće još studira? Kakve ti pare to može donijeti?« Doris, koja se dotad branila od roditelja najviše ruganjem, sad je planula: »Dođavola i pare! Dosta je da ih vi mlatite! Hoću da studiram nešto iz čega ću vidjeti kako je načinjen čovjek, jer po vama to nisam uspjela vidjeti. Ili ćete me pustiti da studiram ono što ja hoću ili neću studirati ništa! Više volim postati daktilografkinja treće klase nego to što ste vi postali!« Vikala je a otac tresne šakom po stolu: »Dosta! Što smo to mi postali? Što ti nedostaje s nama?« Prije nego je mogla odgovoriti majka se umiješa i reče hladno: »Pusti je, proći će joj. Kad vidi što znači živjeti, shvatit će da je sad trućala gluposti.« Djevojka pogleda majku i reče polako: »A ti misliš da znaš što znači živjeti. Jadna mama.« Majka se tvrdo nasmiješi i odgovori: »Jadna gusko«.

Pustili su je na filozofiju, i u prvoj godini studija srela je Mirka. Često mu se tužila na roditelje, pa on jednom reče: »Kad su s tobom takvi, kako li će tek mene primiti?« Bilo je prošlo već godinu dana što su se sastajali, kad joj je to rekao. Nikad prije nije joj spomenuo da želi upoznati njezine roditelje, niti je ona roditeljima dotad išta rekla o njemu. Bojala se je li pravo shvatila ono što joj je rekao, jer o vjenčanju nisu nikad govorili. I zarumeni se i zapita tiho:

— Ti . . . misliš ozbiljno sa mnom, Mirko?

Izgledala je kao uplašeno dijete. Sjedjeli su na klupi u parku, pa je on zagrli oko ramena i držao ju je tako uza se ne govoreći ništa, ali ona shvati svim srcem da je odgovorio.

Njegova maćeha i braća primili su je toplo i jednostavno, ukrasili su kuću cvijećem za njezin prvi dolazak, maćeha je njoj u čast prostrla stol čipkastim stolnjakom svoje pokojne majke i iznijela kavu u japanskim rukom slikanim šalicama koje je dobila na dar za vjenčanje i koje nikad nije upotrebljavala od straha da se ne razbiju. Bilo je predvečer. Kad su zazvonila zvona, svi su ustali i prekrižili se, i gospođa Ljubica i Mirko i djeca. Gospođa Ljubica molila je glasno pozdrav Anđela Gospodnjega, i svi su joj odgovarali. Doris je stajala i šutjela, a kad su sjeli reče zbunjeno, a da je nitko ništa nije pitao:

— Oprostite. Ja ne znam moliti, nitko me nije naučio. Znala sam da Mirko zna, rekao mi je. Ali ja nikad u životu nisam molila, ja zapravo ne znam ni vjerovati.

Gospođa Ljubica gledala ju je dobrim očima, a Mirko joj pristupi i zagrli je istim pokretom kao onaj dan na klupi. šuteći.

Nije znala vjerovati ni moliti, ali nije imala ništa protiv toga da se vjenčaju u crkvi. No njezini roditelji nisu o tome htjeli ni čuti. Uopće cijeloga Mirka kao takvoga nisu mogli smisliti, pa ih je želja za crkvenim vjenčanjem samo definitivno naoštrila protiv njega. Ponašali su se prema nemu vrlo hladno od prvog časa kad su ga upoznali, i nisu prestajali ubjeđivati kćer: »Činovničić, ćatica, nema ni fakulteta, ma gdje su ti bile oči? Ne zna se ni obući, ne zna ni kravatu izabrati i još mora pomagati tu nekakvu maćehu i njezino potomstvo ma baš si se namjerila. Pisarčić neki, ništa bolje nisi znala izabrati. I kao da sve to nije dovoljno besmisleno, još i vonja po tamjanu...« Izrugivali su ga sistematski, ali Doris nije popuštala.

Tek kad se postavilo pitanje crkvenog vjenčanja prestali su se rugati. Otac je rekao ledeno: »O tome ne može biti ni govora. Ne dam praviti budalu od sebe, jesi li razumjela? Ako taj tvoj sveti Alojzije knjigovodstveni liže oltare, to je njegova stvar. Ali ja za vjenčanje svoj kćeri pred njegovim oltarom ne dam ni pare, i šlus! Ja ne trpim popove otkad znam misliti, neću valjda postati smiješan pod stare dane.« Majka je ponovila zapalivši cigaretu: »O tome ne može biti ni govora. Prije ćeš postići kvadraturu kruga nego naš pristanak na crkveno vjenčanje.

Ostali su nepopustljivi. Mirko im više nije ni dolazio u kuću — onih par puta primili su ga s upravo brutalnom nevoljkošću, pa mu se nije dalo pokušavati da im se umili. Doris se mučila: poznavala ih je i znala je da će vjenčanje u crkvi zaista značiti prekid između njih i nje. Mirko je otklanjao i samu pomisao na samo civilno vjenčanje: »Ne mogu, Doris. Ne mogu, sve kad bih i htio. Treba slušati više Boga nego ljude, ne mogu.« Ona je odgovarala: »Znam da ne možeš. Ne razumijem sasvim, ali znam da ne možeš. No što će biti s njima ako ja s njima prekinem? Vidiš da su već ovako kao dva ledena groba, što će biti od njih ako više ni mene ne budu htjeli blizu?« Mirko se divio toj samilosti djeteta prema roditeljima koji nisu znali biti roditelji.

— Da još pričekamo? — reče ona jednog dana, već sasvim izmučena. — Peru mi mozak, ne znam više šta da im kažem. Ako još pričekamo, možda će vrijeme ipak nešto promijeniti.

A Mirko uzme njezine ruke u svoje i sklopi ih među svojim dlanovima i reče:

— Vrijeme samo ništa neće promijeniti, Doris. Oni su takvi možda zato što nitko nikad nije za njih molio. Treba da naučiš moliti, Doris, ako još i ne znaš vjerovati. Tvoja molitva može im vratiti dušu.

kao prazna čaša

Kroz osmogodišnju školu i prva dva razreda gimnazije učila je dobro, prolazila redovito, ponašala se mirno, i uopće nije bila »problem«. »Problem« je postala u trećem razredu. Nikomu nije bilo jasno zašto se promijenila, možda ni njoj samoj. Ali promijenila se temeljito. Prestala je učiti, počela je donositi kući loše ocjene. Otac se mrštio, majka je jadikovala, a ona je slijegala ramenima. Kad su je pitali što joj je naprosto nije odgovarala. Kad su pokušavali saznati zašto više ne uči, ili nije odgovarala ni na to ili bi rekla da je sve beskrajno glupo i da ona ne vidi što će zapravo dobiti time da nabuba nekoliko formula i nekoliko povijesnih godina. Majka više nije znala što bi s njom, pa joj jednom reče: »Ako tako nastaviš, ostat ćeš nitko i ništa!« A ona opet slegne ramenima: »Vrlo važno, kao da se isplati biti netko i nešto. Sve je to glupost.«

To da je sve glupost postalo joj je kao uzrečica. Otac se nadao da je to prolazna klonulost u njoj i govorio je: »Strpimo se, vratit će se k sebi.« Ona je to jednom čula, pa dobaci preko ramena: »Vratit ću se k sebi, je li? A kad sam ja uopće bila kod sebe?« Otac joj strogo odgovori neka ne pravi od sebe egzistencijalističku budalu, a ona se nasmiješi porugljivo: »Ti si strašno pametan, stari. Samo ne znaš ništa.« I sagne opet glavu nad filmski žurnal, a duga glatka kosa rasula joj se i sakrila lice.

Počela je izlaziti sve češće. Majka je pitala: »Kamo ideš?« Odgovarala je da ide na »žur« kod ove ili one prijateljice. Ili u kino. Ili »nikamo«. To je odgovarala najčešće: »Nikamo. Idem nikamo.« Majka se mučila i čudila: »Kako se može ići nikamo?« A ona je odgovarala izlazeći i zabacujući kosu preko ramena: »Može se, može. Baš u tome i jest sva nevolja da se može.«

Počela se i sve kasnije vraćati kući. Prve večeri kad je došla prekasno otac ju je najprije udario po licu, a onda rekao: »Tako. A sad odgovaraj gdje si bila.« Trljajući obraz ona odgovori izazovno: »Sad neću odgovoriti gdje sam bila. Drugi put ruke k sebi, stari.« Otac ju je udario još dva puta, po oba obraza, a

ona se nasmiješi, ne reče ni riječi i ode u svoju sobu bez večere. Kad je otac zaspao, majka ode da je pozove na večeru, ali ona je već spavala.

Sutradan je majka na lijep način pokušala saznati gdje je bila. Ona odgovori da je bila na »žuru«. Kad se to i ponovilo, otac je više nije udario. Samo ju je pogledao dugim, teškim pogledom, bez riječi. A ona pogleda oca kao da gleda stvar ili prazan prostor, i ne reče ništa.

Nagomilala je u školi šest jedinica, pa je razredni starješina pozvao oca. Otac reče ženi umorno: »Idi ti, ja ne znam što bih mu rekao.« Ni majka nije znala što bi mu rekla, ali pošla je. Razrednik je rekao da je djevojka postala posve apatična za učenje i da će, ako se ne trgne, izgubiti godinu. Majka je pitala bespomoćno: »Pa što da učinimo?« — »Uzmite joj repetitora, prisilite je da uči«, rekao je razrednik. Majka je odgovorila klonulo: »Kao da se nju može na nešto prisiliti.«

Pala je na godinu, slegnula ramenima i pošla u kino. Oca nije bilo kod kuće kad je donijela svjedodžbu. Kad se vratila iz kina i vidjela oca gdje šuti, reče mu: »Hajde odapni, stari. Znam napamet sve što mi imaš reći, ali bit će ti lakše kad odigraš ulogu strogog roditelja.« Otac ju je htio opet pljusnuti, ali majka mu zaustavi ruku. Gledala je kćer i tiho plakala. Otac zapita gorko: »Hoćeš li barem ponavljati? Ili misliš već sad otići na film, kamo li?« Ona se nasmiješi i zabaci kosu: »Ne žderi se, stari. Film je glupost kao i sve drugo. Ako te je volja plaćati, ponavljat ću. A ako opet padnem, pa — nikad ni bilo da nekak ni bilo.«

Odveli su je na ljetovanje, liječnik je rekao da je nervozna i iscrpljena naglim razvojem i da će joj sunce i more koristiti. Ona se smješkala: »Sve li znaju, ti mili doktori... A što bi on rekao kad bih mu ja rekla da nisam ni nervozna ni iscrpljena nego da mi je samo prokleto dosadno na svijetu?« Majka je upita: »Zašto mu to nisi rekla?« A ona: »Nema on pilula za to.«

Ljetovali su u malom mjestu na otoku, gdje je borova šuma dopirala do samoga mora. Ona je cijele dane ležala na pijesku nepomična, i nije se mnogo ni kupala. Grupa mladića i djevojaka igrala se loptom stojeći u plitkom moru; zvali su je k sebi, ali rijetko se odazivala. Jednom joj jedan od mladića pristupi, sjedne kraj nje na pijesak i zapita: »Kako se osjećaš?« Ispružena na pijesku, ne mičući se i ne otvarajući oči, ona odgovori:

»Možda će onda bolje da bude
kada se jednog dana preselim
u crve i zemne grude.«

Mladić se začudi: »Što to govoriš?« Jednako nepomična i zatvorenih očiju ona odgovori: »Ništa. Citiram Dobrišu Cesarića. Kupi se.« Mladić ustane, vrati se svome društvu i reče da je ono jedna šašava pjesnikinja.

Vratila se s ljetovanja još bezvoljnija. Upisala se ponovo u treći razred, ali nije učila ništa.

Te jeseni posjetila ih je jedna prijateljica njezine majke iz mladosti. Rijetko im je dolazila, jer je živjela na drugom kraju njihova velikog grada, imala petoro djece i radila u uredu, pa je imala malo vremena za posjete. Kad joj je djevojka otvorila vrata, ona je radosno pozdravi i upita: »Kako si Maja?« A Maja odgovori: »Kao prazna čaša.« Gospođa je pogleda i ne reče ništa, tek poslije upita djevojčine roditelje: »Što je Maji?«

Majka samo uzdahne, a otac odgovori: »To je da ti klonu ruke. Što sve nisam pokušao, i blagošću i strogošću, pa ništa. Ne uči, pala je godinu i past će i ovu, nema volje ni za što, puna je nekih glupih fraza o besmislu svega, izlazi i dolazi kad joj se sviđa i nikad pravo ne znamo kamo ide. Bojim se za nju, Lucija, bojim se da je nešto podgrizlo u njoj životnu snagu i da će s njom

zlo svršiti. Ne znam što da učinim. Kažu mi neka je dadem u popravni dom, ali stid me je, tamo su uglavnom maloljetni prestupnici ili očajni slučajevi dovedeni tamo s ruba prijestupa, a moje dijete ipak nije ni prestupnik ni skitnica, stid me je dati je tamo, Lucija. A drugoga nekog zavoda za ovakvu djecu u nas više nema, kakvoga koledža ili nečega sličnog gdje bi ih se odgajalo strogo i utjecalo na njih kakvim posebnim odgojnim metodama. Ja prosto ne znam što da učinim.«

— Zašto je ne date časnim sestrama? — zapita gospođa Lucija.

— Časnim sestrama? — ponovi otac začuđeno. — Kakvim časnim sestrama? Nemaju ni one više internata za učenice. A i da ga imaju, ja nemam veze s časnim sestrama.

— Imam ja — reče gospođa Lucija. Nemaju više svojih internata, ali jedno dijete primit će kad treba.

— Nisi me razumjela, Lucija — reče otac. — Ja ne vjerujem u Boga tvojih časnih sestara. Ne bih htio da mi one napune kćeri glavu svojim praznovjerjem. Dosta joj je teško i ovako.

— Jaram Božji nije težak, nego je teško bez njega — reče gospođa Lucija.

— Pusti to, Lucija — reče otac umorno. — Znam te fraze, ali mi ne govore ništa. I ti misliš da bi te tvoje redovnice mogle spasiti Maji školsku godinu?

— Ja mislim da vrijedi pokušati — odgovori gospođa. — Tim ženama Bog nije fraza, i zato često uspijevaju i tamo gdje su svi digli ruke.

Otac je šutio, a onda zapita ženu: Što ti misliš?

Majka odgovori:

— Ako to ne pomogne, odmoći neće. Lucija nikad nije zlo savjetovala.

Kad su joj rekli da će je do konca školske godine smjestiti kod redovnica, Maja ih je pogledala kao da su pomjerili pameću: »Što je vama?« — »Nama ništa«, odgovorio je otac. Ali tebi jest nešto, i ma što to bilo mi nećemo da izgubiš i ovu godinu. Lucija kaže da su te sestre izvrsni pedagozi.« Maja je gledala oca kao da pokušava shvatiti, a onda se počela smješkati: »Ja k redovnicama, to zvuči kao vic, stari. Ali hajde da vidimo kako i to izgleda.«

Primile su je kao da je već poznaju, prisno i jednostavno, u maloj govornici sa starinskim, sjajno izglačanim pokućstvom. Bio je već studeni, i u sobi je bilo hladno premda je gorjela električna peć. Jedna mlada sestra donese veliki crni vuneni rubac, ogrne Maji ramena i reče: »Da ne nazebeš.« Maja je začuđeno pogleda i okrene glavu prema časnoj majci. Časna majka imala je fino, otmjeno lice starih profesorica, i mirno je slušala oca koji je govorio: »Časna majko, mi nismo vjernici. Da nije moje majke, Maja ne bi bila ni krštena. Ali mi do toga ne držimo ništa, molim da to zapamtite. Oprostite što vam govorim ovako otvoreno, ali mislim da je tako bolje. Ja vam povjeravam Maju samo zato da joj, ako možete, spasite školsku godinu. Ne zato da od nje napravite neku pobožnjakinju. Ona bi se prva nasmijala takvim pokušajima, a Maja nije ugodna kad se smije.« Časna majka odgovori jednostavno: »Učinit ćemo sve najbolje što možemo. I budite sigurni da Maju ni na što nećemo siliti. Duh djeluje gdje hoće.« Otac je htio odgovoriti, ali u to uđe ona mlada redovnica s čajem, malim sendvičima i kolačićima. Čaj je bio neobično ukusan, jer je sestra ulila u nj malo likera i malinova sirupa. Maji se najednom učini da nikad u životu nije pila tako ukusan čaj. I zapita mladu sestru: »Jeste li vi ovo priredili?« — »Jesam«, odgovori sestra. Maja popije još gutljaj i zapita: »Kako se vi zovete?« — »Sestra Biserka«, odgovori redovnica. Maja ponovi: »Sestra Biserka. U redu, već je to nešto što se ne zovete sestra Eulalija.« Svi su se najednom nasmiješili, a časna

majka reče: »U ovoj kući volimo imena koja zvuče naravno u našem jeziku.« — »Naravno«, reče Maja nago. »Naravno. Ovdje sve djeluje naravno. Čudno, sve djeluje naravno.«

Časna majka povjerila je Maju sestri Biserki. Sestra Biserka nadzirala je svaki dan Majino učenje, a Maju je bilo nekako stid da se pokazuje nemarnom pred tom stranom djevojkom koja ju je onako sestrinski ogrnula vunenim rupcem i priredila za nju onako dobar čaj. Zato je počela učiti — da ne ožalosti sestru Biserku. A bilo joj je i neugodno pri pomisli da bi sestra Biserka sigurno spomenula njezin nemar časnoj majci. Časna majka djelovala je Maji nekako kao kneginja, i svaki put kad bi je srela poklonila bi se pred njom s nekim poštovanjem kojemu se sama čudila.

Na glas zvona sestra Biserka prekidala je učenje i rekla bi: »Ja sad idem na molitvu, a ti nastavi ili se prošetaj po vrtu.« Imale su vrt ograđen visokim zidom, i bio je osobito lijep u dane snijega. Maja je šetala između stabala golih krošanja i slušala skladne, svijetle glasove sestara iz kapelice. Kapelica je bila sasvim gore pod krovom, ali Maja nikad nije tamo ušla. Jednog dana zapita sestru Biserku: »A mogu li ja doći s vama u kapelicu?« — »Možeš«, reče sestra Biserka. »Nitko te ne sili, ali nitko ti i ne brani.« — »Ali ja ne znam moliti«, reče Maja. Sestra Biserka zagrli je, povede je prema kapelici i reče: »Ja ću moliti umjesto tebe.«

Kapelica je imala kose zidove, mala klecala i stolice, i samo jedan oltar. Jedan sasvim jednostavni oltar, djelovao je kao stol, a iznad njega bio je neki kameni reljef. Maja je stala uza zid i zagledala se u svijeće na oltaru. Sestre su molile psalme večernje, a ona se nije micala. Nije se makla ni kad su svršile i tiho izišle jedna za drugom. Sestra Biserka približi joj se i stavi joj ruku na rame. Maja polako okrene glavu prema njoj, i polako reče: »Vi niste prazne čaše.« A sestra Biserka odgovori: »Svatko je prazna čaša dok ga Bog ne ispuni.«

Otada je Maja dolazila u kapelicu svako jutro i svaku večer. Stala bi uvijek na ono mjesto uza zid gdje je stala prvi put. Jedne večeri, ulazeći u kapelicu, sestre su je već našle gdje stoji tamo, nepomična. Te večeri rekla je sestri Biserki: »Sestro, naučite me moliti.« I sestra Biserka naučila ju je Očenaš, riječ po riječ. A onda i druge molitve, kao malo dijete, jer ništa nije znala. Jednoga dana reče: »Čini mi se da vjerujem ovo što molim.«

Gledala je svako jutro pričest sestara, i jednom je gledajući ih tako zaplakala. Časna majka približi joj se, stane uz nju i pruži ruku da je pomiluje, a ona joj uhvati ruku obim svojima, uhvati se za tu ruku kao za sidro i reče: »Časna majko, ja imam samo jedan sakramenat. Samo jedan, samo jedan, i dali su mi ga potajno. Učinite da primim i druge, časna majko, i da ih primim s punim danom u srcu, ovako kako ih vi sve primate, učinite...« I više nije mogla govoriti.

Jedan svećenik poučio ju je i ispitao njezinu vjeru. Primila je sakramente Pričesti i Potvrde ujutro jedne nedjelje pune sunca.

Završila je školsku godinu s vrlo dobrim uspjehom. Nije se htjela opraštati s redovnicama, rekla je: »Oprašta se onaj tko se ne vraća.« Na ulici joj otac postavi pitanje koje joj nije htio postaviti nikad kad bi je posjetio kroz sve te mjesece: »Jesu li te pokušavale obraćati?« Ona odgovori pitanjem: »Jesi li ti ikad pokušao razmisliti što zapravo znači obratiti se, tata? Obratiti se Bogu, Ocu našemu?« Otac je pogleda, a ona vedro izdrži njegov pogled i reče: »Kako često govorimo napamet, tata... I zvečimo prazno, kao prazne čaše.«

DVA OTRGNUTA LISTA BRŠLJANA

Stajala je kraj jedne klupe u opatijskoj crkvi, sva tiha i nepomična. Nije gledala u oltar, nego u nekoliko dječaka što su se vrtjeli oko vrata sakristije. Bilo je popodne, i osim njih u crkvi nije bilo nikoga. Gledala je onu djecu uporno, s licem kao od kamena.

Nisam se začudila što je vidim u Opatiji, znala sam da svake godine dolazi ovamo na ljetovanje. Ali za čudilo me što je vidim u crkvi. Ona je prestala ići u crkvu još u gimnaziji. I ni kad se udala nije se htjela vjenčati u crkvi.

Jedna redovnica izlazi iz sakristije, govori nešto s dječacima, i svi zajedno ulaze u sakristiju. Zatvaraju se vrata, i crkva ostaje puna tišine. Vitki zeleni lik kod klupe stoji i dalje nepomičan, s pogledom uprtim u prazno mjesto gdje su prije bila djeca. Onda polako okreće glavu prema oltaru. I dugo opet stoji nepomično.

Nije se poklonila prije nego je izišla. Nije se ni prekrižila, ništa. Samo joj je nešto zadrhtalo u uskom grlu, a tanka ukočena ramena malo su se opustila. I koračala je prema vratima vrlo, vrlo tiho, pazeći da ne pravi buku petama zelenih sandala.

Ugledala me tek kod vrata i kao da se nije iznenadila što me vidi. Lice joj je i pri pogledu na mene ostalo isto, kao skamenjeno. I samo mi pruža ruku i poziva me pogledom da iziđemo zajedno.

Vani gori oštro, teško sunce kvarnerskoga ljeta. Ona još drži moju ruku, ali me ne pozdravlja nego kaže jednostavno, kao da smo se zadnji put vidjele jučer a ne prije godinu dana:

— Imaš li vremena?

— Imam — velim ja.

— Onda ostani sa mnom — kaže ona. Ovo je jedan od onih dana kad mi se čini da ću poludjeti.

Uvijek je bila tako neposredna. I ja pitam samo:

— Hoćemo li u park ili prema moru?

Ona tek sada pušta moju ruku:

— U park. Tek sam jučer stigla, još ga nisam vidjela. Idemo sjesti kraj onoga velikog hrasta što je pustio korijenje u kamen.

Govori mirno, ali osjećam duboki drhtaj u tome mirnom glasu. Gledam duboku, novu boru između njezinih obrva, i pitam:

— Što ti je Zdenka?

Ona ne odgovara i korača brzo, kao da želi čim prije stići do onog hrasta. Trga u prolazu jedan bršljanov list, vrti ga među prstima i pušta da padne na zemlju. Onda okreće prema meni lice s nekim osmijehom koji djeluje kao pukotina u kamenu:

— Ja u crkvi, to je prizor, zar ne?

— Zašto? — velim ja mirno. — Crkva je za svakoga. I za tebe.

— Ali ja nikad nisam bila za nju, i baš meni da se dogodi!

— Što da ti se dogodi? — pitam ja.

Ona trga drugi list i zatvara nad njim tanke, prozirne prste kao u nekom grču. Onda umorno baca i taj list na stazu. Osmijeha nestaje, zatvara se pukotina u kamenu

Došle smo do staroga hrasta. Ona stavlja ruku na željeznu šipku ograde što prolazi kroz njegovo deblo. Jedna sunčana zraka lomi se na zlatu njezina vjenčanog prstena. Ona gleda probodeni hrast i kaže:

— Kao mač kroz srce. A ipak je živ.

— I čovjek može tako živjeti — velim ja.

— Znam nešto o tome — odgovara ona i sjeda na klupu pod hrastovom krošnjom punom živoga lišća.

Udala se odmah poslije rata. Muž joj je umro nakon nekoliko godina, i ostala je sama s malim sinom. Nije se više preudala. Živi u jednom gradu u unutrašnjosti, ima izvrsnu službu. A sama je na svijetu, svi su njezini umrli. Nema rodbine ni sa strane pokojnoga muža. O sinu je uvijek govorila s nekom potresnom ljubavlju, stvarno se osjećalo da joj je to dijete sve na svijetu. Prijašnjih godina dolazila je na ljetovanje uvijek s njim. Počinjem misliti nije li se njemu nešto dogodilo, i pitam s nekom bojazni:

— Kako ti sin, Zdenka?

Ona me gleda s neizrecivom mukom:

— Dobro, ako pitaš za zdravlje.

Vidim da želi govoriti i da joj je strahovito teško govoriti. I zato kažem:

— Počni, Zdenka. Bit će ti lakše kad počneš.

Tanki, prozirni prsti šaraju arabeske po torbici od zlatne slame. Sunčana zraka neprekidno se lomi na zlatu prstena.

— Došla sam sama — kaže ona. — Morala sam uzeti sad godišnji odmor, a njemu još nije svršila škola. Bila sam toliko iscrpljena od ovoga što se s nama događa da me sam zamolio neka otputujem i ostavim ga da se u miru pripremi za maturu.

— Kako mu ide učenje? — pitam ja.

— Ah, lako za učenje. Uvijek je učio izvrsno, nije u tome problem.

Ona odmiče torbicu s koljena i stavlja je na klupu:

— Znaš li u čemu je problem? U tome da sam ja tome djetetu posvetila čitav život, ali nisam ga odgojila u vjeri jer je sama nisam imala. I sad ju je on otkrio i ja se nalazim pred nečim što nikad nisam razumjela i čemu nikad nisam pridavala važnosti.

Zaustavila se kao da su je riječi iscrpile i kao da skuplja snagu. Onda:

— Ti znaš da ja nisam vjerski odgojena. Moji roditelji bili su daleko od toga, i da se u školi u ono vrijeme nije predavao vjeronauk, ja po svojima ne bih znala ni što je znak križa. Poslali su me na prvu pričest, ali sjećam se dobro da je moj tata već onda izjavljivao kako je to neki običaj koji treba izvršiti »da se svijet ne začudi«. Slali su me i na školske mise, ali i to, govorio je tata, samo zato »da me pop u školi ne maltretira dosadnim ispitivanjem zašto ne dolazim«. Tata je uopće prezirao »popove«, pa je taj prezir ostao i meni. A mamu sve to skupa nije zanimalo. I oboje su umrli bez svećenika, tata u snu, mama pod operacijom, i tako u svojoj obitelji nisam vidjela niti strah od smrti, niti zamišljenost pred smrću. Tata je cijeli život govorio da se vjera preživjela, da su to samo »popovske priče i popovski interesi«, i da će napredak znanosti sve to »pomesti«. A mome mužu nije padalo na pamet ni da uopće govori o tome, on je u životu vidio samo svoju medicinu, svoju filateliju, ruže u vrtu svoje kuće i malo što drugo. On nije umro naglo nego polako, i znao je da umire jer je umirao od raka, ali nije htio svećenika. Bio je dobar liječnik i u gradu su ga voljeli, pa je jednomu našem starom susjedu bilo žao što on umire bez svećenika, i pokušao ga je nagovoriti da ga pozove. Ali on nije htio, on je smatrao da je smrt samo prestanak organskih funkcija i da poslije nje nema ničega osim kemijskog raspadanja. »Aorta će se zaustaviti i pretvorit će se u elemente, to je sve«, tako je govorio. I govorio je da mu svećenik ne treba ni prije smrti kad mu nije trebao za života. Mi ni dijete nismo krstili, mi smo uopće živjeli van vjerskog pojmovanja, shvaćaš li? Ja nisam imala pojma o tome da vjera može biti neko bogatstvo, meni to kod kuće nisu rekli, a ono što je vjeroučitelj govorio u školi nisam slušala. I ne samo ja, malo ga je koja od nas u razredu uopće slušala, nije nas zanimalo ono što je on govorio i na ispitivanjima odgovarale smo nezainteresirano, kao na pitanja iz bilo kojega drugog dosadnog predmeta. I na svršetku školovanja ja sam njegov predmet zaboravila s istom ravnodušnošću kao na primjer kemiju. Poslije prve pričesti ja nikad nisam bila na pričesti, poslije školskih misa nikad nisam u crkvu ni zavirila. I nikad nisam osjetila nikakvu potrebu da mislim o svemu tome. I onda ti jedne večeri dođe moj sin i udari me u srce pitanjem: »Zašto me nisi naučila vjerovati u Boga, mama?«

Opet drhtaj pod prozirnom kožom uskoga grla, kao prije u crkvi. Kad je ponovo progovorila, riječi teku bez zaustavljanja, kao krv:

— Bilo je to na njegov rođendan, prošlog ožujka. Sjedjeli smo kraj kamina, on je još od djetinjstva volio poslije večere sjedjeti sa mnom kraj kamina, u naslonjaču svoga oca. Bio je neobično tih cijeloga toga dana, već za objedom bila sam opazila da šuti više nego inače. Mi nemamo rodbine ni prisnijih prijatelja, pa smo tako i na dan njegove svečanosti bili sami. Ja sam mislila da ga zamišljenost zbog navršenih osamnaest godina čini tako šutljivim. osamnaest godina znači punoljetnost pred zakonom, i razumljivo je da mlado stvorenje pravi na taj dan neku vrst svoje prve bilance. Zato ga nisam ništa pitala. A i inače mi nismo nikad mnogo razgovarali, naša je prisnost uvijek bila načinjena više od šutnje nego od riječi. Ali toga dana i te večeri sve sam više osjećala da njegova šutnja nekako nije više naša »obična« šutnja. I baš sam se pitala kako da ga zapitam što mu je, kad mi je on bacio ono svoje pitanje kao teški udarac ravno u srce. Baš sam ga tako osjetila: kao udarac. I reagirala sam upravo kao čovjek koji se ne može snaći poslije udarca: pitala sam ga što mu to pada na pamet. A on mi je odgovorio: »Mislim da to jednom mora pasti na pamet.« Ja sam bila sva smućena i rekla sam mu da ja ne vjerujem, da nije vjerovao ni moj ni njegov otac i da mu nisam mogla dati nešto što ni sama nemam i do čega ne držim. A on: »Morala si mi dati mogućnost, mama. Nitko ti nije zajamčio da meni do vjere nikad neće biti stalo. Nitko ti nije zajamčio da se ja neću jednom osjetiti bez nje strahovito siromašan.« Onda sam ga pitala: »Ali što ti se dogodilo da mi baš danas to govoriš? I o kakvom to siromaštvu govoriš? Što ti nedostaje?« A on, slušaj: »Nedostaje mi Bog, mama.« Rekao

je to mirno, ali takvim glasom da sam se uplašila. I uporno sam ga molila neka mi kaže što mu se dogodilo. Onda mi je ispričao, i svaka od tih riječi urezala se u mene kao u kamen: »Danas sam prolazio mimo jedne crkve, i najednom sam pomislio kako imam osamnaest godina a zapravo nikad nisam bio u crkvi. I odlučio sam ući, a tamo je baš počinjala neka misa. Svećenik s dječakom prilazio je oltaru, a bio je mlad, možda samo koju godinu stariji od mene. Ja nikad nisam vidio tako mladog svećenika, i približio sam se oltaru da ga bolje vidim. Stao sam toliko blizu da sam mogao čuti što govore on i dječak. Govorili su latinski, ali tako skladno i jasno da sam mogao razumjeti, premda latinski znam jedva nešto. Svećenik je rekao: »Pristupam k oltaru Božjemu«. I rekao je to s takvim povjerenjem kao da govori o pristupanju k stolu u kući svoga oca. A dječak neki švrća od desetak godina s očima kao dvije male zvijezde, odgovorio je: »K Bogu koji raduje mladost moju«. Dalje nisam mogao slušati, ispunile su me te riječi i toliko su odjekivale u meni da sam čuo samo njih. »K Bogu koji raduje mladost moju«, čuješ li, mama? A ja ne znam što je to, ja nemam pojma što je to, ja ne znam o kakvoj to radosti oni govore! A govorili su s takvim pouzdanjem, i svećenik i dječak, s takvom sigurnošću! Nisam skidao oka s njih, i samo sam osjećao da oni imaju nešto veliko čega ja nemam i o čemu ne znam ništa. U jednom času opazio sam kako je nekoliko likova iz klupa prišlo ogradi oltara i kleknulo tamo kao da nešto čeka. A onaj mladi svećenik okrenuo se i pružio hostijicu iz neke zlatne posude najprije onom dječaku pred oltarom a onda svima kod ograde, i svaki put je rekao: »Tijelo Gospodina našega Isusa Krista neka čuva dušu tvoju za život vječni.« Ja nisam znao što to znači, ali bilo mi je kao da pijem živu vodu, i mora da je to onaj mladi svećenik nekako osjetio, jer me pogledao. Mene ni kad nitko nije tako pogledao, mama niti ti. Trajalo je jedan čas, a onda se on okrenuo i noseći onu zlatnu posudu s hostijama vratio se k oltaru. I zaista je izgledao kao djelitelj kruha od kojega se živi. Mislim da sam tada razumio što oni osjećaju kad kažu: »K Bogu koji raduje mladost moju«. Ti si mi uskratila tu radost, mama.«

Tek sad je zastala.

— Nisam znala što da mu odgovorim. Govorio je tako istinito, shvaćaš li, tako **istinito** da mi se činilo strašno jadnim odgovoriti mu kako je sve to u njemu časoviti dojam i kako za mene vjera nema sadržaja. Toliko je istinito bilo to u njemu da naprosto nisam mogla naći u sebi ni jednu jedinu riječ. Ali od toga dana moj je život sav jedna patnja, stalno osjećam da sam tome djetetu stvarno nešto uskratila, i ne mogu se smiriti. On i dalje ide u onu crkvu, i nabavio je Evangjelje i čita ga svaki dan. I nabavio je i neki katekizam i jednom tako, dok ga je čitao kraj kamiona, rekao mi je: »Znam rješavati probleme više matematike, a u ovome sam nepismen«. A kad čita Evangjelje sva mu svjetlost srca sja u očima. Ja ga samo gledam i pokušavam razumjeti i još nikako ne mogu.

I gleda deblo staroga hrasta probodeno željeznom šipkom i kaže tiho:

— Znaš li što mi je najgore? Gledati djecu u crkvi. Poslije one večeri počela sam odlaziti u crkvu, nastojim razumjeti premda je sve u meni kao smrznuto. I uvijek nađem neku djecu oko sakristije. I tako su radosna, ta djeca. Vidjela sam i dvoje s crnim florom na majici, a ipak su bili tako vedri. A moj sin bio je i u tim godinama i poslije tako tužan, kao pravo siroče.

a radio je svirao laku muziku

Prije nekoliko godina davala sam joj lekcije iz francuskoga. To je bio jedini predmet koji joj nije »išao«: dobivala je iz njega samo trojku, i ta joj je trojka kvarila odliku. »Hoću da dobijem barem četiri«, govorila mi je. Ja sam se malo čudila što toliko insistira na toj ocjeni: nije mi se činilo da joj se život iscrpljuje u odličnoj svjedodžbi. Zato sam je jednom i pitala zašto joj je toliko stalo do te ocjene. Odgovorila mi je: »To nije radi mene, nego radi moga tate. On želi da prođem s odličnim, to će njemu biti jedan dokaz.« »Dokaz za što?«, pitala sam začuđeno. A ona se nasmiješila svojim tihim malim osmijehom i rekla: »To vam sad ne mogu reći. Ali jednom ću vam reći. Jednog ću dana doći k vama i reći ću vam.«

Sad stoji pred mojim vratima sva u modrom i gleda me s istim svijetlim malim osmijehom:

— Jeste li me zaboravili?

— Tebe se ne može zaboraviti — kažem ja. Ona je zaista jedna od onih duša koje se pamte. Baš se duša u njoj pamti, a ne tek to da ima skladne pokrete i vrlo lijep glas. Gledajući je sagnutu i pažljivu nad Racineom, često sam se sjećala jednoga Danteova izraza: »kao vatra iza alabastra«. Nešto je vazda sjalo u njoj, i to su osjećali svi koji su joj se približavali. To mi je bio rekao i njezin profesor iz francuskoga, kad sam ga jednom bila pitati kako napreduje.

Kad je sjela u naslonjač do prozora, vadi nešto iz torbice od modrog laka i pruža mi:

— Ovo sam vam donijela za pozdrav i oproštaj. Možda ćete koji put moliti za mene.

Iz malog okvira od modrog velura sa zlatnim arabeskama gleda me blago crno lice Djevice od Czestochowe. Godinama sam željela tu sliku, i sad se sjećam da sam i ovoj djevojci govorila o toj svojoj želji. I ne mogu izraziti svoju radost, i kažem samo:

— Sjetila si se, Vinka...

— Eto jesam — kaže ona. — Nekoliko ste puta to spomenuli.

— Hvala, Vinka. To je malo, ali ne znam ti drugo reći.

I tek sad dopire mi do svijesti

ono što mi je rekla dajući mi sliku:

— Kamo odlaziš, Vinka? Rekla si da si mi ovo donijela za pozdrav i oproštaj.

— Da — veli ona. — Sjećate li se da sam vam jednom rekla kako ću jednog dana doći k vama i objasniti vam zašto sam htjela prolaziti s odlikom?

— Sjećam se, češće sam na to pomislila. Ali otkad si maturirala vidjela sam te tako malo. Koji put sam se pitala zašto te ne vidim niti za vrijeme ferija.

— Ferije sam malo provodila ovdje u gradu — kaže ona. — Vodili su me svakamo, na selo, na more, u inozemstvo, svakamo. Kad bi tati istekao dopust, on se vraćao ovamo a mama je ostajala sa mnom ako je mogla, a ako nije mogla ostavljali su me s kakvom tetkom. Vi znate da ja imam čitav plotun tetaka, rasutih na različitim meridijanima.

Smijemo se zajedno, a onda ona kaže:

— Sad mi se lako smijati. Ali da znate kakva je to muka bila.

— Što to, Vinka? Još uvijek ne razumijem ništa.

— Razumjet ćete — kaže ona vedro. — Došla sam se oprostiti. Idem u samostan.

Ostajem bez riječi. Njezina šutnja sja kao jutro nad morem i tamarisima, a ja mogu reći samo:

— U samostan?

— Da — kaže ona. — To je ono o čemu vam nisam mogla govoriti prije šest godina.

Ja dolazim k sebi, gledam je u lice i pitam mirno:

— Zašto ideš, Vinka?

Ona izdržava pitanje s velikom sigurnošću u očima:

— Razumijem. Ne, nisam se razočarala u životu. Ja volim život, i zato idem. Idem živjeti u neprekidnom činu molitve. Idem moliti za one koji žive bez Boga, i zato ne znaju što život može biti.

— Dobro je, Vinka — kažem ja jednostavno. — A sad, hoćeš li mi ispričati? Ako sam dobro razumjela, već je dugo što želiš otići.

— Osam godina — kaže ona. — Bila sam u osmom razredu osmoljetke kad sam osjetila da nešto treba učiniti, razumijete li? Tako je tužno bilo živjeti, Bog je bio odsutan u životu oko mene. Ja sam uvijek išla na vjeronauk, još od osnovne škole, i što sam više rasla sve me više čudilo i boljelo ovo: da nas je tako mnogo u razredu, a tako malo na vjeronauku. Osim u tim satovima vjeronauka, osim u crkvi, Bog kao da nije postojao. Mene je to strašno mučilo: kako se može živjeti kao da Ga nema? Jednom sam to pitala ispovjednika: »Kako to da se može živjeti kao da Boga nema?« A on mi je odgovorio: »Ne može se **živjeti**. Može se samo misliti da se živi. A mi koji znamo da to nije život moramo mnogo moliti za one koji to ne znaju.« Tako mi je rekao, a ja sam pitala: »Zar se ne može nešto i učiniti, Velečasni? Učiniti za njih, da im život ne bude tako pust?« Na to mi je rekao: »I molitva je čin. Molitva je veliki čin ljubavi prema Bogu i prema čovjeku.« Vidite, o tome sam odgovoru mnogo mislila. I javila se u meni želja da od molitve za one koji žive kao da Boga nema učinim sadržaj cijeloga svog života. Da svojim životom pridonesem da njihov život stvarno postane **život**.

Rekla je sve to mirno i sigurno, riječi su strujale tihe i jasne u svijetloj struji njezina glasa, a ona je govoreći, gledala u veliki buket tamnocrvenih karamfila na mome stolu. Sad diže pogled od cvijeća prema meni:

— Šutjela sam pred mojima dvije godine, htjela sam biti sasvim sigurna. Ali mislim da sam bila sigurna već od početka. Moji su opazili da ne idem na žureve, da ne učim plesati, da nerado idem i u kino i da mnogo idem u crkvu. Čula sam jednom gdje se tata tome čudi, a mama mu kaže: »Pusti je, na tim žurevima i tako se događa svašta, sagori im mladost još prije nego se i doživjela. Bolje je, vjeruj mi, da se Vinka zadržava više u crkvi nego u plesnjacima. Svi mi kažu da je drukčija nego njezine vršnjakinje, ozbiljnija i nekako sigurnija. Ako joj vjera pomaže da bude takva, moramo zapravo biti zadovoljni što ona drži do svoje vjere.« Znate, moja mama nije zapravo religiozna, ali uspjela je sačuvati poštovanje životnih vrednota, a i bila je stvarno uplašena izvjesnim povjeravanjima svojih prijateljica o njihovim kćerima. Ali tata nosi u sebi neki nervozni žalac protiv stvari vjere: puštao me na vjeronauk, ali tvrdio je da me pušta samo zato da mi ne stvori komplekse, a poslije da ću se već osloboditi »metafizičkih natruha«, tako je on to zvao. Uvijek je tvrdio da se on toga oslobodio još prije nego je svršio gimnaziju.

— Poznajem takve — velim ja. — To su oni koje ja zovem nepotpunim geografskim kartama iz srednjega vijeka. Misle da su sve riješili, a zapravo su samo nejasni i napamet izvedeni crteži bez pravih obrisa.

— Baš tako — kaže ona. — I sad smislite takvoga mog tatu kad sam mu rekla da želim u samostan. Rekla sam mu to baš na svoj šesnaesti rođendan, poslije večere, kad smo svo troje sjeli kraj peći a on me pitao jesam li već razmišljala o tome što bih željela studirati. Ja sam mu odgovorila da ne želim na fakultet, nego da bih rado ušla u klauzuru odmah poslije mature, jer osjećam to kao zvanje u sebi i ne mogu na drugo misliti. Najprije je ostao osupnut, a onda je rekao da je to moja fantazija zaostala iz puberteta i da ću do mature na to zaboraviti. Ali mama je shvatila, mama je te večeri dugo šutjela a onda je rekla: »Mislim da ona na to neće zaboraviti.« Tata su uznervirao i rekao mi: »Nemoj samo da ti ta fantazija pokvari **uspjeh** u učenju! Već si spala na tri iz francuskoga«. Meni je to bilo žao i odlučila sam zapeti, i onda sam počela dolaziti k vama na lekcije.

Ja je gledam zadivljeno. Govori tako mirno, tako neizrecivo mirno. I mogu joj reći samo:

— Nastavi, Vinka.

— Prošla sam s odlikom svaki razred, baš da pokažem tati kako se ne gubim u fantazijama i kako moje zvanje nije fantazija. Kad sam maturirala, s odlikom, baš sam mu tako rekla: »Moje zvanje nije fantazija, tata. Jedna fantazija ne traje četiri godine.« I molila sam ga da me pusti, ali on ni čuti. Tvrdio je da sam još premlada, da on ne može dopustiti da mu se kći tek tako zakopa u samostanu, da zapravo još nisam upoznala život i da će mi to već proći. Ja sam molila i molila, a on sve tvrđi, i borili smo se tako kroz cijele te ferije poslije mature. Mama nije bila presretna zbog moje odluke, ali nije me nastojala odvratiti. Govorila je: »Put koji si izabrala dobar je, ako i nije onaj koji smo mi željeli za tebe. Ali to nije razlog da ga ti ostaviš.« Mama je tako divno razumna, znate. Ali tata — tata je očajavao, tati nije išlo u glavu da se ja kanim »zakopati« u Redu stroge klauzure, i nije znao reći drugo nego: »To je besmisao, Vinka!« Mučili smo se tako oboje, da znate samo kako mi je bilo žao tate toga ljeta. Te smo godine ljetovali na selu, i često sam čula tatu kako po noći izlazi u polja, i ustajala sam i virila kroz prozor kako odlazi prema livadama, tako sam i bespomoćan, i često mi je bilo da potrčim za njim i zagrlim ga onako samoga u njegovoj tuzi i utješim ga i molim da mi se smiluje, ali trebalo je naći nove riječi a ja sam bila već rekla sve što sam znala, i tako sam ostajala do prozora i molila neka mu Gospodin takne srce i čekala da se vrati. A on se vraćao poslije sat-

-dva, i izgledao je tako izmučeno da mi je srce pucalo.

Ona uzdiše tiho, sasvim tiho, i odmah nastavlja:

— Poslije jedne takve noći, ujutro za doručkom, rekao mi je: »Ja sam mnogo razmišljao, Vinka. Ja ne bih htio da ti zbog moga otpora staneš tamo gdje ti nije mjesto. Ali ja još ne mogu shvatiti da je tvoje mjesto baš u samostanu. I zato: daj sebi i meni još četiri godine vremena. Upiši se na fakultet — i ako mi do četiri godine dođeš s diplomom u ruci i kažeš da još uvijek želiš u samostan, dajem ti riječ da se više neću opirati.« Meni je bilo kao da je na mene pao grobni kamen — toliko sam se nadala da je razmislio i da će popustiti. Ali shvatila sam odmah da neće odstupiti od onoga što je rekao. I prihvatila sam to i rekla sam samo: »Dobro, tata.« Mama nije rekla ni riječi, ali nikad neću zaboraviti kako me je tada pogledala.

— I tako sam se upisala na fakultet — kaže ona prekrivajući strujom novih svijetlih riječi taj neopisani pogled svoje majke — Smjestili su me u Zagrebu kod jedne od uobičajenih tetaka, koja je udovica i živi sama, pa je u toj kući bilo mnogo mira. Davala sam ispit za ispitom bez dana zakašnjenja, nisam vidjela ure da prođu te četiri godine. Znate, našla sam ipak jedan način da izdržim: odlučila sam da ću u svakom času misliti samo na ono što taj čas radim i rekla sam na početku te muke: »Moj Bože, neka ovaj način bude moja molitva, jer samo ću ovako izdržati.« I izdržala sam. Kroz te četiri godine tata me nikad nije pitao ostajem li pri svojoj odluci. Ni mama nije o tome govorila, postojao je između nas troje neki tihi sporazum da o tome ne govorimo. Poslije četiri godine stavila sam diplomu tati u ruke i klekla pred njega i pitala: »Mogu li sada otići s tvojim blagoslovom, tata?« Tada sam prvi put u životu vidjela suze na licu svoga oca. Prvi put. I rekao mi je: »Ja ne znam da li vjerujem u Boga, Vinka. Ali On je u tebi tako živ da se protiv Njega više ne mogu boriti.«

Sva je soba modra od sutona. Ona gleda kroz otvoren prozor prema zvoniku Gospe od Trsata, što stoji u ravnoj liniji prema njezinim očima. S ulice pod prozorom čuju se zbrkani koraci i glasovi, a u susjednom stanu radio počinje vrištavo svirati laku muziku.

Dok smo tražili hljepčiće

Šetao je korzom s noge na nogu, u previše kratkom ogrtaču, previše uskim hlačama i previše mekanim mokasinkama. On se naime oblači strašno moderno, to jest onako kako se ponegdje još misli da je moderno. A i lice mu je nekako takvo, kao iz filma od prije desetak godina, s previše tankim crtama i previše prezirnim osmijehom. Samo mu oči nisu »moderne« — to su na prosto vrlo tužne oči. Istinski tužne.

— Kamo vi? — pita on nezainteresirano, dodirujući s dva prsta previše kratki obod šešira. (Ali ruke su mu lijepe, kao s neke slike starog majstora, ruke »sasvim« izvajane, ne tek »skicirane«. On sav djeluje nekako kao skica, ali ima izvanredno »potpune« ruke. Uostalom, on je slikar.)

— Tražim hljepčiće — velim ja malo nervozno.

— A što ste nervozni? — pita on smješkajući se i izgovarajući r mekano, kao da govori francuski. Meni smeta taj snobovski način i odgovaram još nervoznije:

— Slušajte, vi. Ja sam radila od jutros sve do sada, a do pol ure zatvorit ću dućane. Vi tumarate po korzu, a ja tražim hljepčiće, jer u kući nemam ni jednoga. A hljepčića u ovaj sat lijepo nema u već tri prodavaonice. Da se o običnom kruhu i ne govori, sav je već prodan. Ovo je grad s najboljim kruhom u federaciji, ali izvoli ga nađi u ovaj sat. Meni se žuri.

— Pa nećete nervozom stvoriti hljepčiće, ako ih nema — smješka se on. Mogu li vas pratiti u toj potrazi za slavnim hljepčićima najboljim u federaciji?

— A zašto da me pratite? — pitam ja neljubezno (neprestano mi smeta ono njegovo mekano r).

— Zato da vam ispričam jednu pričicu — odgovara on.

— Kakvu pričicu?

— Oh, tako, jednu pričicu — veli on.

— A zašto meni?

— Zato — tumači on poučno — što vas moja mama voli.

— Prestanite — kažem ja. — Zašto ste tako neozbiljni?

— Ah, uopće nisam neozbiljan — veli on i smješka se neozbiljno. Ali ja najednom shvaćam da se on tako smješka naprosto iz navike. I da ovaj čas stvarno nije neozbiljan i da želi o nečemu govoriti. To se uostalom već događalo u našem poznanstvu. Mjesecima glumi egzistencijalista ili tako nešto, a onda najednom iziđe metar iz sebe i barem pola sata istinski gleda sebi u oči.

— Hodajte — velim ja. — Prema dnu korza, možda ću tamo još naći hljepčiće.

— Ako ih ne nađete, ja ću vam ih nacrtati. Za uspomenu na ovaj »trenutak istine«.

— Prestanite — velim ja opet. — Što mi to želite pričati?

— Ja vas najprije želim nešto pitati. Pitao sam već neke, i svi su mi se čudili. Jedan mi je rekao da sličim djevojci koja ispod shortsa nosi bakin korzet.

— Bravo — velim ja. — A zašto vam je to rekao? Što ste ga pitali?

— On je mislio da mi do tih stvari nije stalo — veli on kao da nije čuo moje pitanje. — I začudio se kad je vidio da mi je stalo.

— Ali do čega? — pitam ja opet. — O čemu to govorite?

— O djevojci koju sam ostavio — kaže on. — Koju sam morao ostaviti.

— Dalje — kažem ja.

— Eto to vas želim pitati. Jesam li ja nelogičan što mi je u njoj stalo do stvari na koju nisam nikad mislio?

— Ako hoćete da vas razumijem, ne govorite kao Pitija iz Delfa — velim ja. — Počnite od početka i pričajte lijepo hrvatski.

— Znate li odakle ja sad dolazim? — pita on.

— Lijepo znate da ne znam.

— S pošte — veli on. — Nazvala me. Interurbanom.

— Ta djevojka?

— Koju sam morao ostaviti. I s kojom sad nisam govorio.

— Nazvala vas je a niste govorili?

— Ne. Dobio sam pozivnicu i došao sam. Sjeo sam i čekao. Nisam predao pozivnicu telefonistkinji, eto tako, nisam mogao. Bilo je glupo uopće doći kad nisam htio govoriti, ali glupo je mnogo toga, zar ne? Čuo sam kako telefonistkinja javlja u Zagreb: »Stranka nije došla«. To sam bio ja, »stranka«. I tako sam otišao. Stranka nije došla.

— Kraj prve sekvencije — velim ja. — Slijedi flash back. Počnite.

— Ne budite tako tvrdi — kaže on najednom tiho. I izgovara r normalno.

— Oprostite — velim ja iskreno. — Stvarno mi je žao. Ali ovo kako ste počeli neodoljivo je djelovalo kao početak nekoga trećerazrednog filma.

— Moj je život uopće trećerazredni film — kaže on mirno. Ali je ipak **moj** život, znate. To jest jedino što imam. Znam da ne vrijedi mnogo, ali to je sve što imam.

— Imate onoliko koliko želite imati — kažem ja.

On me gleda i odmah okreće glavu:

— Možda. A možda i ne. Ja sam želio imati tu djevojku, na primjer. Ali imati **lijepo**, razumijete li? **Lijepo**, i za cijeli život. A ona je sve upropastila, i uopće ne shvaća što je učinila.

— Što je učinila?

— Upoznao sam je prije par godina, dok sam još bio na akademiji, kaže on. Bila je još gimnazijalka, upoznao sam je u nekom dancingu. I bila je nevjerojatno lijepa, i sad je ista, ima neku naprosto čudesnu ljepotu, neopisivo. Privukla me upravo tom ljepotom, možda zato što sam slikar, a možda sam i postao slikar zato što sam od djetinjstva volio ljepotu upravo do obožavanja. Počeo sam je slikati, ali ja slikam moderno, i slikao sam ne njezine vanjske oblike nego svoj unutarnji doživljaj njezine ljepote, a ona to nije razumjela i nikako joj nisam mogao rastumačiti i to mi je bilo strašno žao. Ali već sam je volio i zato sam mogao podnijeti čak i to što je za slikara najgore, to nerazumijevanje likovnog doživljaja. Ona je uopće bila površna, ali ni ja nisam u životu bolji, i zato mi njezina površnost života nekako nije smetala, samo me boljela njezina površnost shvaćanja moga rada. Ali šutio sam da je ne oneraspoložim, bila je tako prevrtljiva, tako kapriciozna, i nastojao sam je zadovoljiti u njezinim šašavim prohtjevima što sam više mogao. Ludovala je za plesom, i tako smo plesali po cijele večeri. Ludovala je za šlagerima, i tako sam joj nakupovao čitavu diskoteku. Ludovala je za luksuznim lokalima i skupim konzumacijama, i tako sam je vodio u Esplanadu i u grill i trošio i više nego što sam mogao. Roditelji su joj strašno slabi, mogla ih je vrtjeti oko prsta i ostajati vani navečer koliko je htjela. Znate, to je njezin izraz: »vrtjeti oko prsta«; Često sam je čuo kako priča da nekoga vrti oko prsta. Poslije sam čuo da je to pričala i za mene.

— Dakako — velim ja. — Vrte svakoga oko prsta, dok im netko ne kaže ne.

— Da. Samo što njoj nitko nije imao snage reći ne. Ne znam zašto, ali činila je uvijek sve što je htjela. Čak i u školi. Nije bila dobra učenica i nikad nije voljela učiti, ali nikad nije padala. Roditelji joj nisu imućni, rade oboje, ali dok njezina majka nosi jedne cipele tri godine, ona kupuje nove cipele svaka tri mjeseca. A da o haljinama i ne govorim, daje šivati svaki čas, i uvijek je tako čudesno elegantna, zna izbiti pravu toaletu i iz neke jeftine svilice. I zaljubljena je u sve što blista, bila je sva sretna prije nekoliko godina kad je bila lansirana moda »žene idola«, sjećate li se? Ona moda puna tkanina sa zlatnim nitima. Te je godine hodala samo u lameima i zlatnim brokatima, a kad je to ludilo prošlo, bacila je sve to na tavan, a njezina je majka samo uzdahnula: »Koliko novaca!« I ništa drugo, nastavili su joj kupovati tekstil po novoj modi.

— Dobro kad su mogli — velim ja.

— Nisu uvijek mogli, štedjeli su na hrani. Ja sam dolazio k njima u kuću, ona im je rekla da sam ja njezin boy friend i da nema razloga da je ne posjećujem i kod kuće. Uopće, ona pati od tih tinedžerskih izraza, to je njoj šik. I stari su pustili da dolazim, i ona je uvijek htjela imati kod kuće bocu viskija. I to pravoga, pojmite li? I to dobre marke, a to je strašno skupo. Ali stari su joj ga kupovali, neka bude zadovoljna. A najgluplje je to da ja viski ne volim. Ali ona je zabila sebi u glavu da viski spada u moderni way of life, piju ga u svakom filmu koji ona gleda, zar ne? No dakle, morao sam gutati taj njezin glupi viski, a ako ima nešto još gluplje od toga, onda je to da ga ni ona ne voli! Ona se samo pravi da ga voli, ona ga je naučila piti jer tako čine falsificirani tipovi u falsificiranom svijetu njezinih idola, ali vidio sam ja dobro da ga ne voli, previše je ona mlada za tu rakiju od žita! Jednom sam joj to pokušao i reći, a ona meni: »To nije rakija od žita, to je whisky«. I rekla je to otprilike onim tonom kojim je ne znam već koja lady dobacila o Disraeliju: »To nije Mr. Disraeli, to je lord Beaconsfield!« Ona je uopće takav snob, ovo moje afektirano r ja sam naučio u njezinu društvu i sad mi se toga osloboditi isto toliko teško koliko i nje.

On se prekida:

— Vidim da ću skliznuti u patos, dovraga. Dakle taj viski. Ona ga je voljela piti i po noćnim barovima i uvijek je tako afektirano naglašavala konobaru »svoju« marku: White Horse. A to je skupo kao sto vragova, i ona je uživala baš u tome što je skupo. Jedne takve večeri ona·

zio sam da je intenzivno promatra neki stariji gospodin koji je sjedio sam. Ali nije ju gledao onako kako se obično gleda djevojka po barovima, odmah sam to osjetio i bilo me nekako stid toga tako razumnog, tako ljudskog pogleda, shvaćate li? Dakle taj gospodin najednom nam je prišao i rekao joj: »Popijte mlijeko, dijete, i idite kući. Tužno je gledati kako varate samu sebe« I otišao je iz bara, a ona je slegnula ramenima: »Stari glupan!« I odmah je htjela plesati, a upravo u taj čas svirali su neki twist koji mi je osobito prokleto išao na nerve

Opet se prekida:

— Ovo dovle još je cvijeće. Slijedi najgora sekvencija. Ali najprije morate znati da ja kroz cijelo to vrijeme nisam od nje tražio ništa — kako da vam kažem? ništa što ne bi mogla vidjeti moja mama. Nekako nisam mogao. Ne znam zašto, naprosto nisam mogao. Možda zato što sam je stvarno volio, ne znam. Opazio sam više puta da me nekako čudno gleda, kao da ne razumije. Ali njezino lice previše me podsjećalo na lica Memlingovih djevica i nisam mogao. To je bilo najgore: što je iznutra sva bila jedan uobraženi mali mućak a izvana je bila tako lijepa kako sam ja želio da bude iznutra. Gospode kad se sjetim! Dakle jednog dana jedna njezina školska kolegica zaustavila me i rekla mi s posebnim uživanjem da Gabri ima nekog tipa. Da, zaboravio sam vam reći, ona se zove Gabrijela, ali to njoj zvuči »izandjalo evangjeoski« i hoće da je zovu Gabri. S akcentom na i. A voli i da je zovu naprosto Gab, to je njoj amerikanski fino. Dakle ta kolegica veli mi jednoga lijepoga dana nasred Zrinjevca da Gabri ima nekog tipa. Preciznije, nekoga dišu koji ima Mercedes i vilu u Sloveniji. Ako ne znate, u njihovu slangu diša znači direktor. Dakle veli mi ta, Gabri često odlazi s tim dišom u tu slovensku vilu, dakako Mercedesom. Ja sam ostao kao od krede, i pitam je netom sam je te večeri vidio: »Je li istina?« A ona zauzela pozu glamour girl iz filma i veli: »Pa šta ako je i istina?« Priznajem vam da mi se smračilo pred očima, ali ipak vidite, sve mi je to zvučalo nekako strašno lažno, nekako kliširano, da, upravo kao banalni scenarij nekoga lošeg filma. I te se večeri nisam dao impresionirati i toliko sam je svrdlao dok mi konačno nije priznala da je sve izmislila, da ne postoji ni direktor ni Mercedes ni vila da je to servirala kolegicama samo zato »da puknu od zavisti«! I još: da je znala kako će Viki meni prije ili poslije to ispričati, a ona je htjela da me tom pričom napravi ljubomornim, pa da se konačno »odlučim« jer da je njoj glupo hodati sa mnom u beskraj »ovako«, da je to abnormalno i da je nju stid što još »ne zna«.

Došli smo do moje kuće, on se naslonio na zid od vrata:

— Znate ja nikad nisam mislio o tome vjerujem li u Boga ili ne. Ali toga časa sjetio sam se pričanja moga starog vjeroučitelja o tome kako je Gospodin poslao oganj s neba da spali Sodomu i Gomoru, i bio sam toliko van sebe da sam gotovo fizički osjetio kako bi taj oganj upravo u tom času morao pasti u tu svrhu. Ja sam se i sam začudio toj misli, ali ona je bila u meni užasno neodoljiva. I prije nego sam shvatio što govorim čuo sam sebe kako kažem uplašeno: »Oslobodi Bože!« Baš tako sam rekao, navrle su mi te riječi negdje iz dubine tek poslije sam se sjetio da tako kaže moja mama kad sluša o nekom zlu.

— I što ste učinili? — pitam ja i malo se čudim kako mi je teško govoriti.

— Rekao sam joj neka ide kući. Odgovorila je neka ne budem smiješan, a onda sam je izbacio. Bilo je brutalno, znam ali drukčije nisam mogao.

— I onda?

— Onda ništa. Onda to da sam čuo kako priča da će me ona još »vrtjeti oko prsta«. Onda to da mi je nekoliko puta telefonirala neka ne budem smiješan. Onda to da je ne mogu istrgnuti iz sebe, ali joj se više ne mogu ni približiti, jer stalno osjećam užas onog časa kad sam onako instinktivno rekao: »Oslobodi Bože«. Ona to ne shvaća. Ona nema pojma o tome od čega Bog može osloboditi. A meni se čini da shvaćam. Samo njoj to ne mogu rastumačiti, i zato se bojim s njom govoriti. Došao sam ovamo k mami malo poslije one scene. Ali ona se još uvijek nada da će me »vrtjeti oko prsta«. Ovi njezini interurbani samo su izraz njezine kapricioznosti, znam ja. Ali vidite ja o tim stvarima nisam nikad mislio, ali meni se čini da počinjem razumijevati što znači bojati se za svoju dušu.

— Jeste li sve to ispričali mami? — pitam ja. (On veoma voli svoju mamu. A ona ide na misu svako jutro, i često mi se tužila kako joj je teško što joj sin živi »bez misli na Boga«. Ona uvijek kaže baš tako: »Kako se može živjeti bez misli na Boga?«)

— Jesam, odgovara on.

— I što vam je rekla?

— Da će moliti za mene i za nju.

— Vaša je mama dobra kao kruh — kažem ja.

On mi pruža ruku i kaže neobično blago:

— Žao mi je što niste našli hljepčiće. Ali ja ću vam ih zaista nacrtati.

Nemoj ugasiti svjetlo, Mirjana

Oštro zvono telefona razbilo mi je tišinu popodnevnog rada. Gutam nervozu i dižem slušalicu:

— Da?

S druge strane žice neki ženski glas upitno izgovara moje ime.

— Ja sam — velim. — A tko je to?

— Mirjana.

Mirjana. To je prilično obična priča, Mirjana. Bila je napola zaručena s nekim tipom, ali njegovi je nisu htjeli, jer je imala na teretu bolesnu majku Onda je tip došao na ideju: imajmo dijete, pa će se moji predomisliti. Dijete se začelo, a tip je Mirjani ponudio novac za ono što se eufemistički zove operacija. Mirjana je odgovorila da nema pravo ubiti čovjeka, a tip je vrištao da ga ona ucjenjuje s tim svojim naknadnim sjećanjem na katekizam. Dijete se rodilo, a tip je Mirjanu definitivno ostavio i oženio se drugom. Mirjana je odgojila sina radeći kao knjigovođa Mali ima dvanaest godina, a tip za njega nikad nije ni pitao.

— Otkud ti ovdje ?— čudim se. (Ona živi u drugom gradu.)

— Na proputovanju sam — kaže ona. — Htjela bih te vidjeti.

Zbogom prekovremeni rad. Trčim na trolejbus i vozim se u staru tvrđavu od koje su napravili restoran. To je Mirjanin stil, zakazivati sastanke u dekorativnim okvirima.

Priča mi o svom putovanju, o poslu, o sinu — kako je pametan, sve razrede prolazi s odlikom

— Ide li na vjeronauk? — pitam ja.

— Ide — odgovara ona i najednom skreće pogled. Gleda krunište okrugle frankopanske kule i pita:

— Je li, kako se zove ova vrst kruništa?

— Gibelinsko krunište — odgovaram ja uslužno. — Zanima li te još koji podatak iz prošlosti vojne arhitekture? Ili želiš da ti ispričam zašto su odsjekli rep onomu brončanom zmaju iza tvojih leđa, koji pravi sjajnu kulisu tvojoj figuri?

— Ne budi otrovna

— A ti ne farbaj. Iz povijesti si izvlačila minus tri zahvaljujući šaptačkoj solidarnosti, a sad te najednom zanima specijalni naziv kruništa u obliku lastavičjeg repa.

— Hajde uživaj — veli ona. — Bilo je naivno. pa dobro. Ali

— Hrabro, sestro — izazivam ja. — Ima nešto što ne štima s tim vjeronaukom tvoga sina, je li?

— S vjeronaukom je u redu — kaže ona polako. — Mali uči, kateheta je zadovoljan. Ali stvar i jest u tome da je s tim vjeronaukom previše u redu, razumiješ li?

— Ne — velim ja.

— Toga sam se i bojala, da ti nećeš razumijeti. Zato sam i pokušala govoriti o drugome. To je teško objasniti, kako da ti kažem? Mali sve to tako ozbiljno shvaća.

— A što bi ti htjela, da shvaća neozbiljno? — Ma ne, nisam tako mislila. Nego eto, idu na vjeronauk i druga djeca, ali se nekako ne zaustavljaju na tome. A moj kao da se ukorijenio u onoj sakristiji, njemu

je vjeronauk središte života. I zato se bojim da će mu strašno djelovati ako ja učinim nešto... nešto što vjeronauk ne smatra dobrim.

— A ti nemoj učiniti nešto što vjeronauk ne smatra dobrim. To je jednostavno.

Ona mi uzima ruke u isti čvrsti stisak kao prije dvanaest godina, kad je nosila to dijete i kad mi je govorila: »Ne mogu grijeh izbrisati zločinom, ne mogu i ne mogu! Kad se začelo neka se i rodi, jer ima pravo na to!« Gleda me onim istim teškim očima boje lišća u suton, samo su sad te oči umorne i uplašene. I kaže mi glasom iscrpljenim od šutnje, glasom onih koje patnja nastoji uvjeriti da imaju pravo:

— Slušaj, Berith. Nije sve tako jednostavno kako se tebi čini. Ja ovako više ne mogu, to je ono što nije jednostavno.

— Otčepi — kažem ja. — Kako ti to više ne možeš?

— Ovako. Ovako kao dosad. Nikad ništa nisam imala od života. Kroz cijelo djetinjstvo, kroz cijelu mladost gledala sam pred sobom bolesnu i čangrizavu majku i nezadovoljna oca. Morala sam žrtvovati sveučilište, zaposliti se odmah poslije mature, rintati od jutra do mraka zato što je stari imao malu mirovinu a mama ništa. Mogla sam se udati već tada, u vrijeme prve službe, ali toliko su mi probijali uši kukanjem, o nesretnom životu žene pomorca da sam odustala. A zapravo je, sad znam, sve to kukanje bilo strah da ne izgube moju plaću. Kad je stari umro, mamina bolest upropastila mi je i drugu mogućnost, ako je uopće bila mogućnost. Onda je došlo dijete, i evo već dvanaest godina ja nemam svoga života, samo radim i staram se za maloga i ništa drugo. Ne mogu više.

— Ja s tobom neću plakati, Mirjana, to je lako, ali ne vodi ničemu. Nemoj misliti da te ne razumijem, ali tugovati tek zato da se tuguje nema smisla. Drugim riječima, što konkretno znači taj tvoj »ne mogu više«? Ako uopće nešto znači. Znaš, ja sam mnogo puta čula taj »ne mogu više«, a onda su ti koji nisu mogli više ipak išli naprijed i mogli još mnogo.

— Ja zaista više ne mogu. Meni se pruža prilika da se izvučem iz svega toga, i ako je sad ne prihvatim nikad mi se više neće pružiti.

Ja je gledam. Lice joj je tvrdo, ali oči su ipak nesigurne i uplašene.

— Mislim da počinjem shvaćati. To se ta prilika ne slaže s vjeronaukom, je li?

— Da — kaže ona tiho i zastaje.

— Dalje — velim ja. — Tko je on?

— Onaj pomorac s kojim sam hodala poslije mature, sjećaš li se? Sreli smo se opet. Nikad me nije zaboravio.

— Ni ti njega, znam. I?

— I mogu se za njega udati, ako hoću.

Ja čekam. Ona mi opet uzima ruke onim svojim bolnim pokretom:

— Berith, on je razveden, ali taj brak bio je sklopljen ne samo na općini nego i u crkvi. To je bio sakramentalni brak. Sad znaš.

— Znam isto što i ti — kažem ja mirno. — To jest sakramentalni brak.

— Ja više ne znam ništa — odgovara ona i lomi vrho grančice na grmu hortenzije.

— To se zove padanje pod križem, ali ne govori da više ne znaš ništa Da je tako, udala bi se za toga kapetana kratki mputem.

— To bi ipak bilo rješenje — pokušava se ona uvjeriti. — Bila bih zabrinuta, ne bih više bila sama, a on voli i maloga, znaš. Voli maloga zato što voli mene kad ću više takvoga naći? On je uopće dobar, razveo se sporazumno ali krivnja je zapravo bila njezina Ne bih se više morala ovako mučiti.

— Znaš ne zoveš stvari pravim imenom, Mirjana? Stvari i pojmovi neće se izmijeniti ni za milimetar zato što ih ti pokušavaš zvati drukčije jer ti ih je teško podnositi. Ti kažeš da se više ne bi morala mu-

čiti, a zapravo je stvar u tome da si se umorila od odgovornosti pred vlastitim životom.

— Umorila bi se svaka, na mome mjestu.

— To se tebe ne tiče. Sjećaš li se što su ti govorili dok si nosila malo ga? Da činiš ludost što ćeš ga roditi, da se »sve to« može »likvidirati« s nekoliko tisuća dinara i jednom kiretom, da ti je mama već dovoljan teret, da »tako« tolike druge čine. Sjećaš li se? Odgovarala si da se tebe ne tiče što »tako« druge čine. Sjećam se da si jednom rekla: »Ja imam svoju dušu, ne njihovu«.

— Zaboga, onda se radilo o životu djeteta. Sad se ne radi o tome.

— Sad se radi o tvome životu, Mirjana. O životu koji će se u smrti konačno ostvariti, ali neće s njom svršiti.

Ona okreće glavu prema moru što blista kao bijelo srebro. Odrazi sunca kao da se zaustavljaju pred njezinim očima. I kaže mi očajno:

— Baš si to morala reći.

— Baš to — potvrđujem ja. — Takav brak može biti prihvatljiv za nekoga tko ne zna ili je zaboravio što je milost vjere. Milost sigurnosti da je smrt konačni čas odgovornosti, ali ne i konačni čas života.

— Znam — kaže ona tiho. — Znam, ali nemam više snage na to misliti.

— Vrlo važno što nemaš snage. Glavno je da misliš.

— Ja možda više i ne mislim, Berith. Samo se bojim. Jednom se nisam bojala, i iz te pobune začeo se moj sin. Dosad sam uvijek znala dostojno platiti taj jedan čas u kojemu se nisam bojala. Platila sam s dvanaest godina života, ali sad više nemam čime plaćati, i zato mi se čini da su ovo zadnji časovi straha Božjeg u meni.

— Kad bi bili zadnji, ne bi te toliko mučili. Samo nešto što ima veliku snagu života može mučiti.

Ona šuti. Onda najednom pita:

— Znaš li zašto sam htjela da se ovdje sastanemo?

— Zato što ti voliš ovakve scenarije, ne? — velim ja začuđeno. Neće valjda opet skrenuti razgovor.

— Da, ali zapravo zato što je ovdje blizu ova crkva. Došla sam zapaliti svijeću. Neka gori za mene, znaš. Kad sam je palila, učinilo mi se da sve to nema mnogo smisla, ali ipak sam je zapalila. Neka jedno svjetlo gori za mene.

Sad ja ne odgovoram odmah, i ona kaže potišteno:

— Znam, nije imalo smisla.

— Imalo je smisla! Sjećaš li se onih starih kuća oko Peristila? Kamen im je bolestan i umoran od vremena, pa su ih poduprli potpornjima da se ne sruše, i tako čekaju ruke konzervatora koje će ih spasiti. Ta svijeća, taj stari časni običaj da jednim blagoslovljenim svjetlom molimo svjetlost za sebe, to je tvoj potporanj, Mirjana. Zadrži oblike koji su stariji od nas, ako ti se i čini da to nema smisla. Ima smisla naprosto zato što ćeš se bez njih razbiti kao čaša kad ispadne iz ruke.

— Ja se već osjećam razbijena.

— Ti još stojiš, kao one kuće s potpornjima. Nemoj slomiti svoje potpornje, pa ćeš izdržati. Nemoj ugasiti svjetlo, Mirjana.

— Ugasiti će se samo.

— Neće. Ta se svjetla nikad ne gase sama. Samo ih mi možemo ugasiti. Ugasiti onog časa kad prestanemo moliti.

— Ja više ne mogu moliti.

— Sve može biti molitva, Mirjana. I jedan »ne« može biti molitva.

Ona dugo ne odgovara. Zvoni pozdrav angjela Gospodnjega sa zvonika Gospe od Trsata. Majka maloga Damira ustaje s kamena nad ponorom i kaže:

— Dođi. Ona svijeća mora da još gori. Htjela bih je još jednom vidjeti.

Nju treba zvati TEODORA

Dolazila mi je ususret svojim lijepim, elegantnim korakom, zavijena u savršeno skrojen crni astrahan sa čeličnim prelivima. Kad me opazila, požurila je prema meni s nekom toplom, ritmičkom gracijom. Uvijek sam joj se divila kako lako hoda na visokim tankim petama. Takve pete vazda su bile posebna karakteristika njezine elegancije: još onda kad ih nije bilo u našim prodavaonicama ona je znala naći načina da ih nabavi. A sada kad je moda tih malih mučila srećom prešla (dok se ne vrati, jao . . .) ona ostaje vjerna toj svojoj »točki na i«. Tako smo je nekad zadirkivale: »Teodora bez visokih peta bila bi kao i bez točke«.

I to njezino ime, Teodora. Tako je krštena, jer su njezini roditelji poštovali stari običaj da se dijete krsti po imenu djeda ili bake. Ali zvali su je Rina, i bila bi možda ostala Rina, da joj jednog dana u prvom razredu gimnazije kateheta nije rekao: »Ti imaš vrlo lijepo ime, Teodora. To ime grčki znači Božji dar. Nemoj nikad zaboraviti što znači tvoje ime«. Toga dana za objedom rekla je roditeljima: »Molim vas, nemojte me više zvati Rina. Zovite me Teodora«. Majka se nasmijala a otac ju je začuđeno pogledao. Ali ona se ipak izborila za svoje ime. Malo molbama, malo zahtjevima, malo pasivnom rezistencijom uspjela je da je svi u kući i van kuće zovu punim imenom. I svi smo nekako osjećali da njoj do toga neobičnog, lijepog imena nije stalo iz snobizma, nego iz neke duboke potrebe da vanjskim izrazom istinitije izrazi pravi kvalitet svoje ličnosti.

Ta ista potreba diktirala je i njezinu težnju za elegancijom u oblačenju i u nastupu uopće. Sve je to u njoj bilo borba za pravi adekvatni izraz onoga što je ona stvarno bila. Sve je to bila borba za ljepotu koja je živjela u njoj i od koje je ona živjela. Često je znala reći: »Časne sestre odjevene su tako lijepo, njihovi su habiti vrhunac stroge, savršene elegancije, oni su pravi vanjski izraz sklada u tim dušama. I mi, koje živimo u svijetu, moramo nastojati postići to isto, ako i na drugi način. Prava je elegancija uvijek elegancija ukusa i mjere, prava elegancija raste iznutra. Vidite, ni Krist nije hodao loše obučen, i On

se odijevao na način dostojan Svoje ličnosti. Njegova tunika, ona bez šava, satkana od jednog komada, bila je toliko lijepa da je, kad su Ga raspeli, vojnici nisu htjeli rezati, nego su za nju bacili kocke«.

Ona se nije borila samo za ljepotu svoga imena i svoga oblačenja, nego i za ljepotu sredine u kojoj bi mogla živjeti u skladu sa samom sobom. Zato se, još u petom razredu gimnazije, približila katoličkim krugovima. Prišla mi je jednog dana pod školskim odmorom, plaho i diskretno, u crnoj školskoj kuti čijem je kroju već onda znala dati jedva primjetljivi, vanredno fini ton lične otmjenosti, i molila me: »Vi imate u jezuitskoj crkvi neke zajedničke mise. Mogu li i ja doći?« Odgovorila sam da može, ali pitala sam je zašto želi doći. Rekla je: »Htjela bih vas upoznati, možda bih s vama mogla govoriti o knjigama koje čitam«. — »A što čitaš?« pitala sam je. »Pa evo«, rekla je, sad sam čitala jednu tako lijepu knjigu »Gospodin župnik ozeronski« od Francisa Jammesa, a nemam s kim o tome progovoriti ni riječi«.

Tako je došla. Nastavila se zanimati za književnost, upravo u to vrijeme srela je ruske klasike i više ih nije ostavila. Čak je i naučila ruski, da ih može čitati u originalu. I radovala se kao dijete kad je otkrila da nosi ime Fjodora Dostojevskoga, da je Fjodor ruski oblik imena Teodor. A nikad neću zaboraviti njezino lice na jednoj »večeri ruske muzike« koju smo bili priredili. Zapravo nije bila večer nego kasno popodne, to je bilo vrijeme rata i policijskog sata. Dobro smo zatvorili prozore, Gordana je svirala sordinirano, jer je pod okupacijom bilo opasno svirati Ruse. Elektrike već davno nije bilo u gradu, rat je presjekao kablove. Gorjele su samo dvije svijeće uz partituru, Ivo je svojim čudesnim prstima (onim prstima koji su stiskali krunicu dok je umirao, godinu i po kasnije, na krvavoj ratnoj cesti kod Siska) crtao luke Rahmanjinova po zraku punom modrih sjena tako plastično da smo ih vidjeli, a Teodora je sjedjela u najtamnijem kutu salona, i ja sam je pogledala i potresao me do korijena neizrevici izraz zahvalnosti što joj je sjao na licu sličnom ljupkim licima sa starih japanskih crteža: ona je bila zahvalna što je tu.

Poslije su nas vrijeme i prostor udaljili, ona se odmah nakon mature zaposlila u industriji, a pred koju godinu čula sam da je počela studirati pravo. I evo sam je sad srela pred sveučilištem, lijepu kao i uvijek zapravo još ljepšu, jer je vrijeme njezino japansko lice učinilo još finijim, a ukus u oblačenju i maquillageu još se više razvio. Radosno se čudimo što smo se susrele, jer ni ona ni ja ne živimo u Zagrebu. Ona mi priča da je došla zbog svoga studija, a ja njoj da sam tu par dana zbog poslova svoje redakcije. Ali ne mogu izdržati i upirem prstom u njezin šešir, takav prekrasni šešir, sliči na zlatnu kacigu, s bakrenom kopčom, čini mi se da prepoznajem model i pitam:

— Carosa?

— Imitacija — veli ona pošteno. — Ali uspio je, zar ne?

— Kod tebe je uvijek sve uspjelo — kažem ja.

Ona čas šuti. Onda odgovara gorko:

— Sve, osim moga života.

Ja skrećem pogled. Teško je gledati bol, osobito kod nije histeričan: bol miran, staložen, elegantan, kao bol ove djevojke.

Kažem joj:

— Imaš li vremena, Teodora? Dođi na kavu.

Ulazimo u Kazališnu kavanu. Ona skida krzno, i videći zadivljeni pogled kojim gledam njezin tailleur boje staroga zlata, smješka se:

— Ovo je Chanel. Također imitacija, također uspjela.

Sjedamo do prozora. Ja se odlučujem:

— Odakle ti ta gorčina, Teodora? Prije nisi bila takva.

— Prije sam imala dvadeset godina manje — odgovara ona. I stavlja obje ruke na mramornu bijelu ploču stola, prekrasne ruke s dugim vitkim prstima, mekane kao latice. Uvijek smo govorili da boja Teodorinih ruku podsjeća na Tinove latice bijelog oleandra umočene u vino. Gledam ih sada, prste je malo raširila, i tri zlatna prstena sjaju na njima, ahat na desnom kažiprstu, topaz na lijevom prstenjaku i dva zrna bisera kao dvije suze na lijevom malom prstu.

— Gledaj, Berith — kaže ona tiho. — U ova tri prstena ima mnogo dana moga rada. I sve što na meni vidiš, sve sam to zaradila za kancelarijskim stolom. Ništa mi nije darovano. Ništa — a najmanje prsten kojega nema na mojoj ruci. »Prsten što ima oblik riječi »da«, sjećaš li se našega Claudela? Taj mali zlatni krug ne može se zaraditi. Zato sam ti rekla da mi je uspjelo sve osim života. Jer ja sam rođena zato da nekomu kažem »da«. Ja nemam zvanja ni za samoću u samostanu ni za samoću u svijetu. Ja sam tako željela reći svoje »da«. A nisam ga imala kome reći.

Često sam se i sama pitala zašto se ova divna djevojka nije udala. Sad pitam nju:

— Zašto, Teodora? Znaš li barem zašto?

— Jer nisam htjela praviti kompromise, Berith. Jer sam htjela reći »da« svim srcem. A za takav puni, savršeni »da« nije bilo nikoga.

— Zaista nije bilo, Teodora? Ili ga nisi znala vidjeti?

— Ja mislim da ga baš nije bilo — kaže ona polako. — Prvi čovjek kojega sam zavoljela i koji je zavolio mene bio je oženjen. A oboje smo bili savršeno svjesni toga da se jedan brak ne smije rušiti, nikako, pa čak ni u ime težnje za srećom koje u tom braku nije bilo. I tako ništa nismo započeli i prestali smo se i viđati, da ne padnemo u napast. Jer ti ga znaš, on je bio jedan od onih rijetkih koji još znaju što znači molitva: »ne uvedi nas u napast« Poslije sam srela tolike druge koji to nisu znali, i ono što su oni pokušavali bilo je tako neukusno tako jadno i nedostojno da sam bježala od njih i kad nisu bili oženjeni.

Ona zastaje, pali cigaretu i nastavlja s onim gorkim smiješkom koji joj prije nisam poznavala:

— Druga vrst neprihvatljivih mogućnosti jesu oni koji su se znali dostojno ponašati, koji od mene nisu tražili ono što ja ne mogu dati ako hoću da zadržim poštovanje prema sebi — ali koji brak nisu shvaćali kao sakrament ljudi drukčijih uvjerenja, ljudi bez vjere. A ja svoju vjeru previše ozbiljno shvaćam da bih na brak s takvim čovjekom mogla pristati.

Opet zastaje, a onda:

— Znaš, tu sam se morala boriti ne samo sa svojom mamom nego i s nekim egzaltiranim »apostolskim« mozgovima. Mama je očajna što se ne udajem ona tvrdi da žena može živjeti u svojoj vjeri ako muž i ne vjeruje. A egzaltirani mozgovi nagovaraju me neka se udam makar i za bezvjerca ako je inače vrijedan, pa da ću ga »obratiti«. Bit će da je to moguće, ali ja sam vidjela kako to u praksi zapravo svršava. Obično muž ostane pri svojim uvjerenjima a žena im se ovako ili onako prilagodi, a ako im se ne prilagodi onda je to brak bez stvarne zajednice života — onda je to mučenje i ja ne bih mogla tako živjeti nikad ni dovijeka.

— Dovle je dobro — velim ja. — A sad mi pokušaj objasniti zašto misliš da ti je život promašen.

Ona me gleda začuđeno:

— Kako zašto? Toliko sam se željela udati, toliko sam željela imati

djece, još kao curica sanjala sam o tome kako će biti divno kad budem oblačila pravu svoju djecu a ne lutke — a nisam se udala i neću se udati i neću imati djece, i ti još pitaš zašto mi je život promašen. Ja nemam ništa osim ljubavi koja nikomu ne treba, i ja ne znam što bih dala za jedno dijete na svojim grudima.

Sve je to rekla tiho, disciplinarnim glasom, svladavajući se, ali baš zato je to bilo još teže. Gospode, teško li je kad počnu ovako. Ali ne smijem se sažaliti, sažaljenje u ovakvim slučajevima samo oslablju je. U ovakvim situacijama uvijek se sjetim naslova jednog filma: »I'll cry tomorrow« — plakat ću sutra. I kažem:

Nigdje nije zapisano da se ti zaista nećeš udati: čovjeka kakva nisi srela jučer možda ćeš sresti sutra. Ali uzmimo i da ga zaista ne sretneš nikad. Reci: hoćeš li radije to ili kompromis?

— Da sam htjela kompromis, mogla sam ga napraviti deset puta.

— Onda stisni šake i idi naprijed. Neće ti se dati više nego što možeš podnijeti.

Ona me gleda kao da se nečega sjeća:

— To isto rekla si prije osamnaest godina.

— To isto rekao je Pavao Apostol prije tisuću i devetsto godina.

— Da — veli ona. — Ali teško je, Gospode.

— Ne teže nego što se može podnijeti — ponavljam ja.

—Ne daj Bože što se podnijet može — veli ona žalosno.

— To uvijek možeš moliti. Ali kad daje, treba podnijeti. Bogu se ne vraća ulaznica ni kad je skupa, krivo je imao tvoj Ivan Karamazov kad je drukčije mislio.

Ona naglo diže pogled ravno prema mojim očima. I kaže:

—Ja sam uvijek znala da je Ivan Karamazov krivo mislio, Berith. Da to nisam znala, ne bih bila izdržala.

Netom je to rekla, okreće glavu prema prozoru. Gledam joj čisti, jasni profil, profil s japanskog crteža. I sjećam se što mi je o njoj davno rekao onaj pravi čovjek koji ju je volio, onaj koji je nije htio raniti tugom života bez budućnosti i bez Boga: »Ona je kao zlatan mač i po cvjetala grana. Ja je ne smijem slomiti. A ona sama neće se slomiti nikad«. Gledam je lijepu u njezinoj žalosti i kažem:

— Ti si sva jedna pobjeda, Teodora. Ti si takva pobjeda da se ne moraš bojati ni svoje gorčine.

Bogu se ne vraća ulaznica

— Gle, to ste vi. Baš je dobro da vas vidim. Imam vas nešto pitati, osim ako mi ne kažete da pokupim krpice.

Ja rezignirano zatvaram knjigu. Kad mi je svega dosta, uzmem knjigu i pođem čitati u jednu kavanu u Opatiju. A evo sad, ni ovdje mira.

— Sjedajte — velim ja utučeno.

— Možete me poslati dovraga, ako vam smetam — pogađa on.

— Nije da smetate — velim ja pristojno. — Ali s vama se uvijek nekako svađam. A danas sam umorna.

— Vi ste umorni danas, a ja dvadeset godina. I k tome ste napisali nešto što ja ne mogu progutati.

— Što to?

— Onu ulaznicu Ivana Karamazova koju ste gurnuli pod naparfimirani japanski nos svoje Teodore — ceri se on. — Hoćete li je gurnuti pod nos i meni? Hoćete li i meni reći da se Bogu ne vraća ulaznica ni kad je skupa?

— I vama i sebi i svakomu — velim ja. — A zašto je vama skupa ulaznica koju se Bogu ne smije vratiti?

— Lako vam je bilo reći to onoj djevojci. Ali da ste meni bili na dohvatu dok sam ono čitao, mislim da bih vam bio izmijenio lični opis.

— Hoćete li jedan Benifen? — informiram se ja ljubezno.

— Nemojte biti duhoviti — veli on. — Vi ste u onoj reportaži rekli nešto nepodnosivo.

— Mislim da sam rekla kako nam se neće dati više nego što možemo podnijeti — kažem ja.

— Lako vam je to bilo reći harmoničnoj dami u astrahanu! Ali kako ja da podnesem?

— A što vi to morate tako strašno podnositi? Ja znam da ste vi kadrirani sasvim kako treba — velim ja sve više začuđeno — Imate sjajnu profesiju, zarađujete dobro, imate i auto, a pričaju da vam je stan kao iz filma u tehnikoloru. Istina je da i vi živite sami, ali to je stvar vašeg ćeifa, po svoj prilici. Jer znate, žena ostaje sama uglavnom zato što mora, a muškarac uglavnom zato što hoće.

On me gleda sa strahovito gorkim osmijehom koji mu navlači prema dolje uglove tankih usana:

— Dakle i vi mislite da ja nisam oženjen?

— Zar jeste? — velim ja osupnuto. — Svi misle da niste.

— Jesam — veli on kao da siječe. — Oženjen pred oltarom s punom sviješću o sakramentu vjenčanja, oženjen za sve dane života do smrti amen.

Gospode. To zaista nitko ne zna, prsten ne nosi, živi sam, o ženi nikad ne govori, a kad ga pitaju zašto se ne ženi ne tumači ništa nego samo kaže jednu englesku frazu »let's drop it« koja otprilike znači pustite to ili ne govorimo o tome. A sad mi ovakvim strašnim glasom veli da je oženjen.

— Oprostite — velim ja u neprilici. — Nisam znala.

— Sad znate — reži on.

Ja šutim. Ma što rekla, može ispa-

sti indiskretno. Ali on čeka da nešto kažem, i zato sve skupa ispada još mučnije.

— Zašutjeli ste, eh? — komentira on sarkastično. — Zašto ne pitate dalje?

— A što da vas pitam? Ako hoćete, sami ćete reći, kad ste već počeli.

— Vi možda mislite da me je žena ostavila kad tako potpuno o njoj šutim, zar ne? — pita on.

— Ja ne mislim ništa. Što mogu misliti kad ništa ne znam?

On odapinje:

— Nije me ostavila. Odveli su je.

Ja se usuđujem:

— Kamo?

Od odgovara gledajući me ravno u oči:

— U ludnicu. Sad znate. Da. Sad znam. Sad znam zašto kaže »let's drop it«. I sad se ne bojim pitati. Sad mu kažem:

— Pričajte mi.

— To sam i kanio — veli on. — Baš hoću da znate, vi koja tvrdite da se Bogu ne vraća ulaznica. Ja Mu je vraćam, meni je preskupa. Znate li gdje je poludjela moja žena? U konclogoru.

— Počnite od početka — velim ja i čudim se kako najednom mirno govorim.

— Vjenčali smo se četrdesetprve — kaže on. — Malo prije rata, u martu. Ja sam bio tek diplomirao i stupio u svoju prvu službu, a ona je imala osamnaest godina. Samo osamnaest godina, razumijete li? A već je bila bez roditelja, bez braće, bez ikoga osim jedne stare tetke. Roditelji su joj bili Židovi, ali tetka je bila katolikinja, a kako je ona s tom tetkom živjela sve od svoje sedme godine, kad su joj roditelji poginuli u automobilskoj nesreći, to je na nju utjecalo, pa je zaželjela primiti krštenje i primila ga je u petnaestoj godini. Ja sam ipak cijelo vrijeme otkad je rat počeo strepio za nju, jer krštenje Židova tada je malo vrijedilo, Židovi su bili krivi zato što su postojali a ne zato što su ispovijedali ovu ili onu vjeru. Od aprila četrdesetprve ona praktički nije izišla iz kuće, ja sam umirao od straha da je tkogod ne prepozna i ne prijavi. Dijete koje nam se začelo u to vrijeme nije se moglo roditi, ona je sva bila jedan drhtaj straha, i tako smo to dijete izgubili. Ja sam mislio da će je to ubiti, ali ta žrtva kao da ju je najednom ohrabrila, i mjesto da ja nju tješim tješila je ona mene: »Proći se sve ovo, ima u Boga još mnogo dana, kad dođe mir opet ćemo imati dijete i živjet će i rasti bez straha.« Tako mi je govorila i dan prije nego su je odveli. Jer sve je bilo uzalud, sav oprez, svo sakrivanje, otkrili su je ipak i odveli, jedne noći u septembru četrdesetčetvrte. Ne pričam vam što sam sve propatio, to se ne može ispričati. I ne pričam vam što sam sve poduzeo da je izvučem, jer sve je bilo uzalud. A znate li što mi je rekla kad je odlazila? Ovo: »Nemoj me zaboraviti«.

On zaostaje, a ja kažem tiho:

— Nemojte nastaviti, ako vam je teško.

— Ne — veli on. — Hoću da vam ispričam, da vidite kako je skupa Božja ulaznica. Nisam se nadao da ću je više ikad vidjeti. Pravio sam neizrecive akrobacije da saznam barem gdje je, ali saznao sam samo da su je vukli kroz nekoliko logora i da su je zadnji put vidjeli u Ravensbrücku, pa ni to nije bilo sigurno. Onda se u julu četrdesetpete vratila, i tek sam tada saznao da joj je zadnja postaja toga križnog puta bio najstrašniji od svih logora, Auschwitz. Ostala je živa nekim čudom, ni sad ne znam kako se spasila, ona sama nije mi ništa znala reći. Bila je uopće vrlo šutljiva kad se vratila, a ja se ništa nisam usuđivao pitati, jer je na njoj bio jedan strašni znak: kosa joj je bila sasvim sijeda. A divnu je kosu imala, kao Tizianova Flora. Tako se ona i zove: Flora. I bila je uvijek kao cvijet, a ta njezina kosa, koju nikad nije rezala nego ju je skupljala u pletenice oko glave kao veliku zlatnu krunu, bila je ono što sam najviše volio na njoj. A sad joj je kosa bila sva sijeda i kratka i tanka, bila je žalost gledati. I sva ona bila je nekako drukčija, kao da su srce izvadili iz nje. Ja sam se nadao u lijek vremena, ali s njom je bilo sve gore, a najviše me plašilo to što više nikad nije spomenula dijete koje je nekad toliko željela. Mislio sam da bi je baš dijete moglo spasiti od apatije u koju je sve više tonula, i jednom sam joj to pokušao spomenuti što sam obzirnije mogao, a ona je tada briznula u tako grozan plač kakav nisam čuo nikad u životu i rekla mi je da su u logoru nad njom pravili eksperimente i da su je sterilizirali i da ona nikad više neće moći imati djece. I taj je plač u njoj sve više prelazio u neki strašni bijes, najednom kao da je sva gorjela u nekom užasnom nastupu, i našla je u tom užasu neke strašne riječi i vrisnula je: »Prokuni Boga i umri!« Onda se srušila. Dojurio je liječnik, dao joj neke injekcije, otpremio je u bolnicu, tamo su je liječili i činili sve što su mogli, ali ona nikad više nije došla k sebi. Konačno su mi rekli da je to neizlječivo i da nema nikakve nade. I sad je u ludnici. Cijeli dan samo gleda pred sebe i često plače, ali sasvim bezglasnim suzama, one samo teku, a ona stoji nepomično. Samo katkad digne ruke i čini po zraku pokrete kao da grli dijete i miluje dječju kosu. A meni, kad je dođem posjetiti kaže samo: »Ti me nisi zaboravio«. Ali ni tad ona nije zapravo pri sebi, to da je nisam zaboravio jedino je u njoj što je još ostalo od mene i od našega života.

Dok je govorio gledao je u netaknutu čašu pred sobom. Sad opet diže pogled prema meni a lice mu više nije cinično nego umorno kao zemlja.

— Eto vam, sad znate. Mogao bih tražiti razvod, jer je ona neizlječiva, ali meni se čini da bih umro od stida kad bih to učinio. To bi značilo izdati je, a od izdaje se može umrjeti. Jedine riječi koje ona još zna reći jesu: »Ti me nisi zaboravio«. Kad bih stavio razvod između nas, ona bi to osjetila. Ja joj to ne mogu učiniti. A i mimo toga, naš je brak sakramenat koji nas veže dok jedno od nas ne umre, i meni je to jasno kao moje ime, i zato vam kažem: »Ne, Aljoša, Boga ja priznajem ali Mu vraćam ulaznicu«.

— Sin Božji nije je vratio — velim ja. — Tko ste vi da je vraćate?

Drhtaj mu prolazi zemljanim licem kao da je primio udarac:

— Što ste to rekli?

— To što ste čuli. Krist nije vratio ulaznicu. Molio je i On neka Ga mine čaša muke i nije Ga minula i nije ju odbio. On je platio ulaznicu i za vas i za mene i za sve nas — Svojom krvlju. O ono »prokuni Boga i umri-«, ono nije prva rekla vaša žena. To je vrlo davno rekla jedna jadna žena iz naroda srodnog narodu vaše žene: to je vrlo davno rekla žena Joba, čovjeka pravednoga iz zemlje Husa u Arabiji.

— Baš to? — prekida me on a lice mu blijedi tamnim bljedilom. — Ja sam se dugo pitao odakle joj one riječi.

— Iz krvi stare četiri tisuće godina. Ali i odgovor Joba, čovjeka pravednoga iz Knjige naroda Izraelova, naroda Gospodnjega, star je isto toliko. Znate li ga?

— Ne, veli on. Što je odgovorio? Što je na takve riječi uopće mogao odgovoriti?

— Odgovorio je: »Gospodin je dao, Gospodin je uzeo, neka je blagoslovljeno Ime Gospodnje«.

— Job je to mogao reći — odgovara on nabrana čela. — Ja ne mogu.

— Je li vam lakše zato što ne možete?

— Nije — veli on. — Sve i jest u tome da mi nije lakše.

ČOVJEK KOJI JE PODNIO MISU

Sreli smo se na korzu, ispod krugova od razapete svjetlosti i žaruljama posutih borova pribitih za pročelja kuća. Poznajem ga iz ureda, dolazi koji put k nama po poslu i uvijek se malo zadrži u mojoj kancelariji. I svaki put me iznova pogodi ton sumorne nesmiljene prisnosti s kojom nastupa i prema samo slučajnim znancima. Jednom mi je rekao da put do srca otvara noktima. Sad mi pruža ruku i odmah kao da se počinje boriti za čas istine:

— Dobra večer. I vi ste večeras sami.

— To nije isto — pariram ja. — Vi lutate ulicama, a ja nekamo idem.

— Kako znate da ja samo lutam ulicama?

— Jer hodate vrlo neangažirano.

On se smije:

— A kamo vi idete?

— Na misu.

— Da — veli on a smijeh mu se gasi kao žigica. — Danas je Božić. Neizdrživo.

— Što je neizdrživo?

— Božić. Božić čovjeka bez obitelji i bez vjere. Kad imaš obitelj, može se nekako i bez vjere: iživljuju se običaji, osjećaš da si ipak u nečemu ukorijenjen, da nisi list na vjetru. Ali kad više nema ni vjere ni obitelji . . . Ostaju samo sjećanja, uspomene na vrijeme kad je sve to još postojalo. Ne misli se na to cijelu godinu. A onda dođu ovi blagdani i razbiju te na komade.

— Sakupite ih i sastavite — kažem ja.

Gleda me iznenađeno. Očekivao je udobniju vrst razumijevanja.

— Zašto ste tako strogi?

— Ništa ja nisam stroga, nego je sve to što vi govorite diletantski pesimizam. Najlakše je tumarati ulicama i topiti se u vlastitoj tuzi. Zašto i vi nekamo ne pođete?

— Kamo? Ja sam sam u ovome gradu, i uostalom sam uopće, kao da ne znate. Samo dok traje radno vrijeme ja sam socijalno netko, ali poslije dva po podne prestajem postojati za svakoga. Komu hoćete da nametnem svoje postojanje? Kamo da idem?

Možda se može pokušati. Ovakvi oštri pokušaji zajamčeno su kontraproduktivni samo onda kad je okolop ograđenosti od vlastite duše čvrsto saliven, bez napukline. Ali ovaj čovjek preda mnom barem danas gleda na svoju dušu kao na otrgnuti list. Zato pokušavam. Zato mu odgovaram:

— U crkvu.

On me gleda:

— Što je vama? Što ću ja u crkvi? Pa znate da ja u Boga ne vjerujem.

Dakako. Skliznuli u pubertetu, čuli neko hitro obrazloženje svijeta i čovjeka, pročitali i ne uvijek neku brzopletu knjigu, razočarali se eventualno u nekome od koga su zahtijevali svetost što je sami nisu ni imali ni nastojali postići, i evo ih sad, govore a da uopće ne znaju što govore: »Ja u Boga ne vjerujem.« Vrlo je malo bezvjeraca s kojima sam se srela proživjelo stvarnu, ozbiljnu krizu savjesti, koja ih je dovela do gubitka vjere. Svi su se drugi izgubili tek onako. Tek zato što je razmišljanje gnjavaža, kako mi jednom reče jedan od njih. Tek zato što se u izvjesnim godinama mladosti može činiti da je lakše živjeti bez Boga. I ovaj je takav, ima nešto istine u njegovoj frazi da on postoji samo u radnim satima. izvan njih, on zapravo neće da postoji. On je visokokvalificirani specijalist, on je sjajan inženjer svoje struke, ali izvan njegove stručnosti sve je u njemu slično crtežima neotkrivenih i neispitanih kontinenata na srednjevjekovnim geografskim kartama: sve prazno, nejasno i nasumce, a misli da je nešto rekao kad dobaci: »Ja u Boga ne vjerujem«. Zato mu kažem:

— Premalo ste vi o Njemu razmišljali i premalo o Njemu učili a da biste stvarno znali da li u Njega vjerujete ili ne. Jeste li ikad pokušali pomisliti da je On jedini za kojega uvijek postojite?

Čekam da odgovori. On izdržava udarac i mirno kaže:

— Nisam.

Dobro je. Prije se on borio za čas moje istine. Sad sam se ja izborila za trenutak njegove istine. Možda će proći godine dok opet jednom takvim glasom kaže: »Nisam.« Ali sad je rekao. Zato ga zovem:

— Pada mrak, a vama je dosadno. Dođite sa mnom na misu.

On odgovara umorno, kao da ga je onaj »nisam« iscrpio:

— Već sam vam rekao, teško mi je podnijeti ove dane i ovako.

— Prestanite se igrati egzistencijalizma, to je staromodno i strašno provincijski, kažem ja. Ili zar zaista nemate hrabrosti da podnesete jednu misu?

— Idite dovraga — veli on nervozno. — Ja imam nekoliko medalja za hrabrost.

— Bravo. Samo ne pokušavajte izmicati. Znati vi dobro da jedna misa može biti teža od divizije tenkova. Niste o tome mnogo razmišljali, ali znate.

— Vi se nešto previše usuđujete — nastoji se on zakopčati.

— Noktom do srca — citiram ja. — Idete li?

On naglo ispravlja ramena i navlači rukavicu:

— Idem. Kojim smjerom?

— Prema gradskim vratima. U katedralu.

Prolazimo starim gradom. On vrti glavom:

— Ovo je šašavo. Nisam bio u crkvi više od dvadeset godina.

— Neka niste — kažem ja. — Samo ne govorite da je to šašavo, kad znate da nije.

Dolazimo do vrata.

— Ovdje je puno — kaže on. — Zar toliko svijeta još vjeruje?

— Mnogi vjeruju cijelu godinu. Mnogi se tek na velike blagdane sjete da vjeruju, velim ja lojalno.

— Idemo naprijed — preuzima on inicijativu i počinje se probijati prema glavnom oltaru. — Ako već moram podnijeti, hoću da gledam što podnosim.

Zaustavio se tek tri koraka od oltarske ograde od kovanog željeza. Iz sakristije izlaze klerici sa svijećama. Iza njih svećenici, a za njima visoki lik prelata u crvenom odijelu. Na rubovima male ceste što se otvorila ispred njega sagibaju se koljena. On čini rukom znak križa i prolazi a čovjek koji je došao da podnese misu pita tiho:

— Tko je ovo? Biskup?

Ja potvrđujem glavom, a on gleda za njim fascinirano i kaže:

— Izgleda kao kapetan na jedrenjaku.

Zadivila me točnost usporedbe. Stvarno izgleda kao kapetan na jedrenjaku. Njegovi stari mora da su to zaista bili, on je iz ovoga kraja gdje se stoljećima živjelo od mora i jedrenjaka. Kreće se s kapetanskom sigurnošću srca i iskustva. A lice mu je takvo kao da će sad zapovijediti: »Razvijte veliko jedro!«

Gledamo ga zajedno, ja i čovjek koji je došao da podnese misu. Gleda ga cijela katedrala. A njegovi pokreti pri oblačenju pontifikalne odjeće kao da su mjereni zlatnim kronometrom. Gleda prema oltaru jasnim, sigurnim očima, s nekim neizrecivim povjerenjem. A pokreti se nižu sami, precizni, u ritmu kraljevske molitve.

Čovjek do mene kao da se boji odvojiti pogled od njega. Gleda ga nepomično, kroz cijelu misu. Vidjela sam već takav pogled: tako ljudi koji se boje praznine gledaju ravni, čvrsti kamen pred svojim koracima, kad prolaze preko mosta.

Poslije Evangjelja biskup prilazi ogradi oltara sa srebrenim štapom u ruci. Uspravlja se skladni bijeli i zlatni lik pod mitrom kraj crne čipke od kovanog željeza. I počinje govoriti. Napinje se veliko jedro: pune, pouzdane riječi donose svu snagu i svu sigurnost Crkve u ovu katedralu arsenalskoga grada pomoraca i trgovaca. Govori o svojim dojmovima s Koncila, povezuje svoj doživljaj Rima s doživljajem ovoga časa istim riječima: »Vidim pred sobom živu Crkvu.«

Na početku propovijedi stajao je kao isklesan, podsjećao je na kamene reljefe velikih biskupa iz doba Karolinga. Ali riječi što ih govori polako mu oživljuju kretnje, i sad se naginje prema nama nekim nagonskim, očinskim pokretom, pruža ruku kao da nas hoće zaštititi. I što dalje govori, što bliže prilazi srcu našega života, njegov strogo školovani jezik sve se više boji blagim kadencama govora ovoga kraja: govora ovih koji ga slušaju.

— Pitat ćete me: kako? Kako doživljavati svaki dan značenje ovoga dana kad se Bog rodio kao čovjek iz ljubavi prema čovjeku? Evo, braćo, reći će vam ukratko: posvetite dobroj riječi jedan sat na dan. Jedan sat kad će muž toplo i s povjerenjem razgovarati sa svojom ženom. Jedan sat kad će žena s isto takvom ljubavlju govoriti sa svojim mužem. Jedan sat kad ćete se oboje u miru i radosti igrati sa svojom djecom. Jedan sat koji će biti srce vašega dana. Ako ga nađete, taj će vam jedan sat obasjavati cijeli dan ljubavlju koja čini život vrijednim življenja.

Ne usuđujem se pogledati čovjeka koji je došao da podnese misu. Njegova se obitelj razbila baš zato što je njegova žena zahtijevala previše njegovih sati, a on je za nju imao samo nekoliko naglih, brzo ugašenih časova.

— Nemojte mi reći, braćo, da nemate vremena, nastavlja kapetanski glas. Znam da ste svi zaposleni. Ali bio je do prije mjesec i tri dana s nama na zemlji čovjek koji je bio zaposleniji od svih nas: nosio je odgovornost za povijest našega vremena. A vidite, braćo, taj naš brat u vjeri, John Kennedy, ipak je imao vremena za svoju obitelj. On i njegova žena znali su naći svoj sat vremena i u najtežim danima svoga života, svoj sat vedrine i povjerenja i u svim potresima njegove teške službe. Bio je šef jedne velike zemlje, ali znao se igrati sa svojom djecom, znao je sačuvati pogled ljubavi za svoju ženu, znao je sačuvati običaj da moli zajedno sa svojom porodicom.

Čovjek do mene stajao je sve do kraja mise kao zategnut luk. Samo su mu oči slijedile Svećenika koji nas je zvao braćom.

Izlazimo. Tek ispod Gradskog tornja on kaže:

— Ovaj gađa ravno u srce.

Ja šutim. Oštro i hladno sjaju raspeta svjetla na korzu, a čovjek koji je podnio misu govori:

— Da. Sve se razbilo zato što nije bilo onoga sata. Zato što naši sati, kad ih i dajemo, nisu onaj sat. Kako ovaj biskup to zna? Mi živimo u brakovima i razbijamo ih jer to ne znamo. A on zna. Mi se izvlačimo izgovorima da se od nas previše tražilo i da nismo imali vremena. A ovaj se nagne prema tebi s pruženom rukom i navede ti jednoga Kennedyja i ne možeš mu ništa odgovoriti.

— Može se odgovoriti sebi — kažem ja.

Dolazimo do mosta. On gleda tamnu struju rijeke i veli:

— To i jest najteže: odgovoriti sebi.

„VREMENA - TO SMO MI"

Tu su, u kutu police. Malo prije telefonirao mi je jedan prijatelj da su tu: »Juri u antikvarijat, imaju svetoga Augustina, De Civitate Dei. Dva sveska u kutu treće police desno.« Otrčala sam bez daha ne događa se svaki dan da se u antikvarijatu može nabaviti knjiga Aurelija Augustina. Skidam s police dva smeđa sveska i držim ih u rukama kao da su palimpsesti Predajem ih prodavačici da mi ih zamota, i osjećam da mi dršću ruke. Dok prodavačica upisuje knjige u prodajni blok, čujem iza sebe glas od crnog velura:

— Baš sam se pitao tko će to kupiti.

Okrećem se. Visoki čovjek u sivom smješka se umorno i pozdravlja:

— Kako to da vas nisam dosad ovdje sreo?

— Bit će da dolazimo u različite dane — velim ja — A zašto ste se samo pitali tko će kupiti ovog Augustina? Zar ga vi imate? Ili vam više do njega nije stalo?

Smiješak mu se gasi težak i siv, a oči posmatraju tamne kao more pod oblakom:

— Vi ravno u srce, kao onaj vaš biskup.

— To je najkraći put. Niste mi odgovorili.

— To ne znači da neću odgovoriti — veli on. — Imam Augustina. I De Civitate Dei i sve drugo. Imam ga cijeloga. I imam masu knjiga koje su napisane o njemu. I ne čitam ništa od svega toga. Već godinama, ništa. Moja sestra svaki dan savjesno briše prašinu s tih knjiga. Ali ja ih ne čitam. Jeste li zadovoljni?

— Nisam. Zašto ih ne čitate?

— A vi? Zašto ih čitate?

— Gospode, još pitate. Vi ste ih jednom čitali, ja znam. Dakle znate zašto se takve knjige čitaju.

— Dakako. I baš zato više ih ne čitam.

Ja ga gledam i ne mogu odgovoriti. Toliko je gorčine u njegovim očima da ne mogu odgovoriti. On kao da mjeri težinu moje šutnje. I kaže:

— Zar ne shavaćate? Treba snage da bi se to čitalo. A ja je više nemam.

Prije dvadeset godina bio je kao mladi hrast na brdu, sjajan u suncu radosnih jutara. U tamnim, teškim danima zadnjih mjeseci rata njegova je prisutnost svijetlila kao veliko obećanje Jedan stari svećenik rekao mi je o njemu jednoga od tih predvečerja, kad smo ga zajedno gledali kako prolazi kroz modre sjene uz sarkofage u peripteru katedrale: »Ovo je onaj od pet talenata. Nadajmo se da ih neće zakopati.« Uplašilo me nešto u glasu kojim je stari poznavalac duša to rekao, i pitala sam. »Zar se bojite da će ih zakopati, Prečasni?« A on je odgovorio samo. »Ne daj Bože. Jer ovo je jedan od onih koji bez Boga ne mogu živjeti.« I sada taj čovjek stoji preda mnom među policama antikvarijata i kaže mi da nema više snage čitati knjige koje su oblikovale njegovu mladost.

Poslije rata izgubio se negdje u unutrašnjosti. Rat je uništio imovinu njegove obitelji, bomba mu je srušila kuću i ubila oca. Ostao je sam s majkom i tri sestre. Čula sam da se zaposlio kao referent u nekoj industriji. A znala sam da nije volio službeničko zvanje i da je kao student ponavljao kako on neće biti »činovnik«. Prije par godina ponovo sam ga srela ovdje na Kvarneru. U tom prvom susretu rekao mi je da se konačno uspio iskopati iz provincije i dobiti službu u gradu. Uvijek u privredi. I da mu je majka umrla a dvije se sestre udale. Vernu nije spomenuo, pa ga se nisam usudila ništa pitati. I ni u kasnijim slučajnim susretima nikad nismo prešli granice kratkih konvencionalnih razgovora. Tek sad, nad ovim knjigama svetog Augustina, prvi put mi je stvarno progovorio. I to mi daje hrabrosti da ga pitam:

— Što vam je oduzelo snagu? Nekad ste je imali toliko da smo vam se svi divili.

— Nekad — ponavlja on nekako zgrčeno. — Znate li vi uopće kakav krvnik može biti vrijeme?

— Ne znam — velim ja tvrdo.

— A ja znam — odgovara on još tvrđe. — Opustošilo je mene i ubilo Vernu.

Ovo je prvi put da je spominje. Bili su dugo zaručeni, ona je umrla prije nekoliko godina. Zvala se Verna zato što je njezina majka od mladosti osobito štovala svetoga Franju Asiškoga, pa je tome svom jedinom djetetu dala ime brda na kojemu je sveti Franjo primio znakove Kristove Muke. U vrijeme rata Verna je dobila tešku bolest, koja ju je dugo mučila i konačno ugasila. Sjećam se osmrtnice u plavom okviru koju mi je poslala njezina majka, a ovaj čovjek koji je dugo šutio o njoj sad mi govori:

— Vi mislite da je Verna umrla samo od tuberkuloze? Ne, bilo bi previše jednostavno. s tim bih se mogao pomiriti. Vi ne znate, ali ona je umrla zapravo zato što je osjetila da sam ja, koji sam je volio kao samoga sebe, unatoč tome prešao i preko nje i preko sebe. Mene je vrijeme pregazilo, i zato joj nisam mogao dati ništa osim ljubavi koja je zapravo bila bijeg od stvarnosti. Ona je to osjetila, i to je zapravo ono što ona nije mogla podnijeti.

Ja mislim da razumijem. Ali osjećam da su mu teške riječi koje nije izgovorio, koje možda nikad nije izgovorio. I zato ga pitam:

— Zašto kažete da vas je vrijeme pregazilo?

— Molim vas — veli on umorno.

— Ja sam školski primjer promašenog života, kao da ne znate. Primjer za antologiju presječenih putova. Nemojte mi reći da ne znate. Želio sam postati naučni radnik, a postao sam referent u privredi. Viši referent, čast mi se predstaviti.

— Prestanite s tim maschizmom — kažem ja.

— A zašto da prestanem, kad je tako? Je li vama jasno da sam ja studirao disciplinu koja je u onom vihoru poslije rata mogla relativno prehraniti jednoga čovjeka, ali ne

jednu obitelj? A ja sam imao na brizi majku i tri malodobne sestre, četiri života iscrpljena ratom, gladom i tugom. Čak i da sam uspio dobiti jednu od rijetkih katedra svoje struke, ne bih bio mogao prehraniti obitelj koja je u ratu izgubila sve, čak i zdravlje. Osobito mama bila je teško bolesna. Još prije rata patila je od srca smislite u kakvom je stanju dočekala svršetak rata. Meni zaista nije preostalo drugo nego da se zaposlim tamo gdje se tražila radna snaga i gdje se radnoj snazi osiguravalo stan i prihode s kojima se moglo izdržati. Tako sam postao industrijski referent u provinciji. Tako sam uspio prehraniti majku i sestre. Mama je umrla u miru, dvije su se sestre udale, samo je najstarija ostala sa mnom. Riješio sam materijalni problem, ali to je i sve što sam riješio. Verna je to znala. Znala je da ni za nju ne mogu zapravo učiniti više ništa nego da joj bolest materijalno učinim lakšom. Ona je za nas željela život sagrađen čvrsto kao kuća na kamenu. A ja takav život nisam više mogao ostvariti ni za sebe ni za nju, jer sam se bojao.

— Čega ste se bojali?

— Pustoši. Pustoši u sebi i sebe u pustoši. Verna je zapravo umrla od toga mog straha. Ili od tuge zbog njega.

— Vi ste zakopali pet talenata — kažem ja.

Prije mi se učinilo da mjeri težinu moje šutnje. Sad mi se čini da svojom šutnjom mjeri moje riječi. I pita:

— Zašto mi to govorite?

Ja uzvraćam pitanjem:

— Zar nije tako?

— A što sam mogao? — veli on umorno. — Talente je trebalo uložiti, a ja ih nisam imao kamo uložiti.

— Ne izmičite. Znate vi dobro da ja ne govorim o talentima za struku koju ste studirali.

— Znam. I ništa se ne miče zato što ja to znam.

— Jednom ste rekli da je uzalud naučiti sve jezike ljudske i angjeoske ako se ne zna točan odgovor na prvo pitanje iz malog katekizma. I rekli ste da je i za doktora svih jezika ljudskih i angjeoskih ipak najtočniji onaj odgovor na to pitanje koji je štampan u malom katekizmu. Sjećate li ga se još?

— I što imam od toga da ga se sjećam? »Na svijetu smo zato da Boga spoznamo, ljubimo, služimo i tako u nebo dođemo«. Znam ja to, samo to više nema odjeka u meni, ja sam referent u privredi. I zašto mi zapravo to spominjete?

— Jer mislite da morate biti nesretni zato što niste mogli dobiti svoju katedru. Ali nismo na svijetu zato da budemo profesori, ili liječnici, ili mehaničari, ili zemljoradnici, ili svećenici, redovnice. To su oblici života, oblici koje možemo željeti prema svojim sklonostima, i možemo ih nastojati ostvariti. Ali nismo zbog njih na svijetu. Na svijetu smo **po Bogu** i **zbog Boga**, i Bog je život u svakom obliku života.

— Nema svatko snage da sam ide k Njemu. Meni je za to trebalo moj oblik života. Vidite, strašno je reći, ali sve ove godine osjećam naprosto kako se ljubav prema Bogu u meni skamenila. Verna je to osjećala, i mislim da ju je baš to ubilo. Od toga se stvarno može umrijeti. Ja nisam umro, ali poslije toga ne mogu ni živjeti.

— Da — velim ja. — Toga se i bojao jedan vaš stari prijatelj. Rekao mi je da ste vi jedan od onih koji bez Boga ne mogu živjeti.

— Znam tko vam je to rekao. Rekao je i meni. A Verna mi je rekla isto, dva dana prije smrti. Bilo je popodne puno tihoga sunca, dvije trešnje u vrtu pred njezinim prozorom sjale su bijelim cvjetnim krunama i ona me zamolila neko joj donesem grančicu tih bijelih cvjetova, a kad sam se vratio počela je ruditi latice prozirnim rukama i najednom mi je rekla: »Ja se bojim da ti nisi znao sačuvati živo osjećanje Boga u sebi, i bojim se da život koji ti ostaje neće biti život«.

I zaključuje kao da povlači crtu:

— Ali ja ne mogu više ništa. Vrijeme je krivo. Vrijeme koje nije moje.

— Ne govorite tako. To što govorite nije samo linija manjeg otpora nego i naprosto nije istina.

— Kako nije istina? Meni je istina.

— Slušajte — kažem ja i kucam noktom po omotu s knjigama svetoga Augustina. — Rekli ste da nemate više snage ovo čitati. Ali saberite snagu i sjetite se barem jedne rečenice ovog Učitelja koju ste nekad pročitali.

—Koje rečenice? Nemojte mi samo navesti: »Nemirno je srce naše, Bože, i neće se smiriti dok ne počine u Tebi«. To znam napamet, i ne govori mi više ništa. Ja više nisam nemiran, ja sam skamenjen. To nije isto.

— Zašto vas onda ovakve knjige još toliko zanimaju da se pitate tko će ih kupiti?

— Tako, mislim po zakonu inercije. — I dodaje tiho:

— Ja sam bio sretan dok je Bog bio živ u meni.

I tužno trese glavom i pita umorno:

— Jeste li mislili na rečenicu o nemiru srca? Ili na neku drugu?

— Drugu. Jednu kojom vas treba udariti, da se vratite k sebi.

— Recite — veli on.

— »Vrijeme smo mi«.

On odgovara nekako s naporom:

— Te se rečenice ne sjećam.

— Tu ste rečenicu vi izbrisali iz sebe. A vrijeme smo zaista mi.

— Kad je to rekao? — pita on.

— Kad su Vandali opsjedali njegov grad. Kad su ljudi njegova svijeta očajavali gledajući kako im taj svijet izmiče ispod nogu. Tada je rekao: »Teška vremena, strašna vremena, kažu ljudi. Ali vremena, to smo mi! Kakvi smo mi, takva su vremena!«

— Ne — kaže on. — Ja se ne mogu poistovetiti s vremenom koje me je slomilo.

— Niste izvan njega. Vi ste vrijeme. I ja. I mi svi. Vrijeme smo mi. I odgovornost je naša. I nada je naša.

— Nada u što? — pita on beznadno. — Ja više ne znam što je to.

— I na to je odgovorio ovaj biskup od Hipona, u vrijeme opsade grada. Rekao je: »Ali čujte dakle: nebo će i zemlja proći, ali riječ Božja neće proći!«

— Uvijek Krist — kaže on iscrpljeno. — Uvijek On . . . Zadnja riječ koju je Verna izgovorila bilo je Njegovo Ime. Onda je još pokušala izgovoriti moje, ali smrt ju je prekinula.

— Smrt je jača od čovjeka — kažem ja. — Ali čovjek ne smije biti slabiji od života. Pogotovu ako je primio pet talenata.

— Pet talenata — ponavlja on. I kao zarobljen vlastitom mišlju izgovara još jednom, glasom od crnog velura:

— Pet Njegovih talenata . . .

„ZNAM KOMU SAM POVJEROVAO"

Lenka voli novine za koje pišem. Čita ih od prvog broja, i uvijek od početka do kraja. I raduje se svakoj vijesti i svakom članku. »Nama je mnogo potrebno«, kaže ona. »A ove su novine zaista kao prijatelj koji daje mnogo: prijatelj koji je tu zbog nas.«

Zadivilo me to precizno shvaćanje uloge dobrih novina. Jedan od najboljih novinara našeg vremena, direktor jednoga mnogo čitanog lista, napisao je prošle godine: »Čitalac mora biti živi sastavni dio novina.« Ova skromna žena vjerojatno ne zna za taj zlatni kanon svakih novina koje ne pišu u prazno. Ali ona ga u odnosu na ove naše novine ostvaruje svojim životom. Brojevi ovih novina njoj osvjetljuju život kao tihe, sigurne svjetiljke, zapaljene od četvrtka do drugog četvrtka: dva puta na mjesec Lenka radosno i zahvalno čeka ovog »prijatelja koji je tu zbog nje«.

Ove novine u Lenkinoj kući ne čita samo ona. Lenka je učinila da ih zavoli i djevojka koja s njom stanuje. Ta djevojka nije njoj ništa. Ali Lenka je odgaja kao majka, uzdržava je na školovanju i uskoro će je poslati na fakultet. Djevojka želi studirati jezike, i Lenka se raduje što joj to može omogućiti.

»Uzela sam je k sebi prije nekoliko godina«, kaže Lenka jednostavno, tako kao da je to nešto sasvim obično. Ja se čudim, a ona objašnjava tako mirno kao da tumači zašto je izabrala zelenu a ne plavu boju za haljinu: »Njezini roditelji već imaju šestoro djece.« Ništa drugo. Samo dodaje: »Izvrsno se slažemo.« Govori to zahvalno, osjećam da to svoje slaganje s djevojkom koju je uzela na brigu smatra nekim izvanrednim darom koji nije zaslužila. I postaje mi jasno da je ta djevojka za nju obaveza koju ne bi napustila niti kad bi je bilo teže vršiti.

Kad je pisala ovim novinama, Lenka o svemu tome nije rekla ni riječi. Uopće nije govorila o sebi. Pisala je naprosto zato da zahvali uredništvu za postojanje ovoga lista. Ali svijetlila je neobična, lijepa svjetlost iza tihih jednostavnih riječi toga maloga pisma, i zato sam je željela upoznati.

Kad mi je rekla da uzgaja tuđe dijete, željela sam znati više o njoj.

Pomislila sam na majku male Mirte, koja je napustila vlastito dijete kad mu je bilo jedva godinu dana. I na majke tolikih malih Mirti. I pisala sam: »Zašto, Lenka?«

Ali Lenka mi nije htjela govoriti o sebi. Ima takvih duša, »svijetlih ali šutljivih, koje čine ali ne govore«, kako je napisala jedna redovnica u jednoj od najljepših knjiga talijanske književnosti. Lenka je jedna u tome jednom tihom nizu. Nije mi govorila o sebi. Ali govorila mi je o jednom drugom životu, koji je dugo i tiho gorio uz nju i bez kojega ona danas ne bi bila ovakva, i ne bi svakoga drugog četvrtka čekala ove novine kao zlatnu svjetiljku. I opet sam se sjetila riječi one redovnice: da ima života koji rastu jedan iz drugoga, kao cvijet iz korijena.

Lenka se rodila u bolnici. Poslije deset dana, u istoj bolnici, umrla je njezina mama. Lenka ni danas ne zna od čega je mama zapravo umrla. Tako, umrla je. I ostavila je dijete od deset dana i muža koji za dijete nije imao vremena. Lenka kaže baš tako, mirno, bez gorčine, bez prigovora, jednostavno: »Otac nikad nije imao vremena za mene«. Otac joj živi i danas, samo nekoliko kilometara od lijepoga baroknog grada u kojemu život njegove kćeri gori kao tiha, djelotvorna molitva. Očeva šutnja traje već četrdeset i četiri godine. Od onog dana kad nije došao u bolnicu po dijete rođeno prije deset dana.

Po dijete je došao njegov brat. I odnio ga je svojoj kući. A kuća je već bila puna: sa stricem su živjele stara i bolesna majka i dvije neudate sestre. Također bolesne. Baka se mogla brinuti za Lenku samo pola godine. Onda je umrla. Tetke su imale snage samo za svoje polagano i bolno umiranje. I jedna i druga umrle su prije nego je Lenka navršila osam godina. I tako je gotovo od početka sva briga za Lenku pala na uska, suha stričeva ramena. Sve je činio za nju, kao majka. Čak joj je prao i pelenice, jer tada nikoga nisu imali ni za to.

Kuća u kojoj su živjeli bila je ona ista u koju su prije sedamdeset godina došli živjeti stričevi roditelji poslije svoga vjenčanja. Bila je to tiha, starinska obitelj, ukorijenjena na jednom mjestu, u dostojanstvu skromnoga i radinog života. Bili su vjerni toj kući kao benediktinci svome samostanu; i ta časna, s ljubavlju izgrađivana sredina sigurnog i uvijek istog doma održavala se u tim dušama vedrom i sigurnom skladnošću.

Stric je bio kipar: jedan od onih vrijednih, sposobnih majstora plemenite slovenske zemlje, iz čijih ruku svako djelo izlazi savršeno u svojoj vrsti, bez greške, bez laži. »Volio je svoj rad«, sjeća se Lenka. »Imao je umjetničku ruku, i njegovo zvanje nije mu bilo teško, i nije gledao na nj samo kao na izvor prihoda za život. Sve je radio s ljubavlju.«

Sve je radio s ljubavlju: u tome je ključ prekrasnog života ovoga majstora kipara, rezbara i pozlatara. Za to je pošao u bolnicu da uzme i na svojim rukama odnese kući siroče za koje njegov brat nije imav vremena. Zato je hranio malu nećakinju i povijao je u pelenice koje je sam prao. Zato je tome djetetu žrtvovao i svoju veliku želju: živjeti i raditi u Italiji, u zemlji velikih kipara, učiti od njih, postati više od skromnog majstora umjetnog obrta. Trebalo ga je dijete za koje nisu imali vremena, i tako je ostao u tihom baroknom gradu što nosi ljubav u imenu.

U katedrali toga grada održavali su se prije rata satovi noćnog klanjanja Presvetom Oltarskom Sakramentu svaki prvi petak u mjesecu. Vjernici su se smjenjivali svaki sat. Stric je izabrao za sebe prvi sat iza ponoći. »To su bili njegovi najsretniji časovi«, kaže Lenka. »Sam sa svojim Bogom, pun žive vjere.«

Tu vjeru nikad ništa nije uspjelo taknuti. Doživio je i nepravedno neshvaćanje od onih koje je volio i za koje je radio, ali nikad ga nije ni osjenilo površno i jeftino shvaćanje da samo dobrota pojedinca uvjetuje vjeru u Boga. On je vjerovao u Boga i nije sudio čovjeka. Za one koji su ga povrijedili molio je još više nego za one koji su ga shvaćali. On se brinuo za svoju savjest, i išao je naprijed vedar i ponizan pred Gospodinom. On je znao da će ga u dan suda Gospodin pitati: »Što si **ti** učinio?« Ne: »Što su **drugi** učinili?«

U toj razumnoj moralnoj ravnoteži odgojio je i Lenku. Još kao malo dijete vodio ju je sa sobom u crkve u kojima je radio. Jer najviše je volio raditi u crkvama: u njegovu gradu gotovo nema crkve u kojoj nije ostavio neko svoje djelo. Radio je u drvu: popravljao je i obnavljao prekrasne stare oltare slovenskog baroka, a radio je i nove kipove i reljefe. Lenka je promatrala njegov rad i učila je kako se radi s ljubavlju. »Ja ne mogu raditi kao robot«, kaže ona danas. »Ako radim, moram raditi svim srcem.« Kao njezin stric, o kojemu ona veli mirno i jednostavno: »Uvijek je bio čitav kršćanin.«

I zato što je bio čitav kršćanin nije imao ograda prema čovjeku: volio je svakoga. Radionica mu je bila uvijek puna: ljudi su naprosto voljeli doći i posjediti kraj njega. On ih je sve primao radosno: i ugledne svećenike, i vrijedne javne radnike, i starice koje se zimi nisu imale gdje ogrijati pa su dolazile sjesti kraj njegove peći.

Tridesetih godina, u vrijeme velike nezaposlenosti založio se u organiziranoj pomoći ljudima izbačenim iz društva. Postojalo je u njegovu gradu naselje takvih ljudi, i zvalo se »Sibirija«. Njegova radionica bila je blizu, i »Sibirjani« su prolazili mimo nje idući u centar. I zaustavljali su se i oni kod majstora koji je pravio pozlaćene kipove za ukras čistih oltara. Mnogi među njima bili su ono što zovemo izgubljenim egzistencijama. Stric je i njih volio, i nije ih tjerao, nego je i sam odlazio k njima, u njihove barake u »Sibiriji«. I vodio je Lenku sa sobom, i tako je i ona naučila gledati s hrabrom ljubavlju i ljude sa dna života.

Prior Njemačkog viteškog reda, šef međunarodne organizacije »Charitas« koja se brinula za one za koje se društvo nije brinulo, upoznao je skromnoga slovenskog majstora upravo po tomu njegovu socijalnom radu u »Sibiriji«. I poveo ga je jednom, s grupom drugih socijalnih radnika, u posjet kartuziji Pleterje. To je jedini samostan kartuzijanaca u Jugoslaviji: samostan divnog Reda koji je sveti Bruno osnovao prije osam stoljeća i koji ima u grbu križ i globus i sedam zvijezda s lozinkom Stat Crux dum volvitur orbis — stoji Križ dok se svijet okreće. Gledajući lijepi tihi samostan s posebnom kućicom za svakog redovnika, slušajući oce odjevene bijelom vunom gdje pjevaju čisti gregorijanski koral bez orgulja u srcu noći, stric je osjetio da je konačno našao svoj pravi dom. Uvijek je volio moliti pred Presvetim Sakramentom u noći, i sad je vidio braću koja tako mole svake noći, ukorijenjena u sigurnost Križa. Shvatio je da oni nisu pobjegli od svijeta, nego su se zaustavili da mole za nj. I želio je moliti s njima do kraja života. I biti pokopan na njihovu zelenom groblju, pod križem bez natpisa. Tiho je prolazio kartuzijom i sa živom željom gledao vrata redovničkih kućica. Na svakim vratima stajala je pločica s jednom rečenicom iz Svetog Pisma. Stric je čitao pločice, i jedna ga se osobito dojmila: »Znam kome sam povjerovao.« Poželio je da bi to bila njegova kućica. Jer on je od djetinjstva znao Kome je povjerovao.

Ali Lenka je imala samo petnaest godina. Nije ju magao ostaviti. Kad je bila malo dijete, žrtvovao je zbog nje svoju želju za zemljom velikih kipara. Sad je morao žrtvovati za nju i želju za životom molitve i pokore u tihom sjaju sedam zvijezda svetoga Bruna, u okrilju Križa što stoji dok se svijet okreće.

Nastavio je živjeti za druge. Kad je Lenkin otac osnovao novu obitelj pomogao mu je koliko je mogao, bez riječi prigovora zbog kćeri za koju taj njegov brat nije imao vremena. Kad je jedna djevojčica iz siromašne rudarske obitelji njegovih znanaca željela učiti za učiteljicu, pomogao ju je sve dok nije završila školovanje. Kad se djevojka koja im je pomagala u kući našla u teškom i mučnom položaju, pohodio ju je u bolnici i bio je prema njoj tako dobar da se i Lenka, premda navikla na njegovu dobrotu prema svakome, začudila. I rekla mu je: »Ne znam koliko bi ljudi postupilo u ovakvoj situaciji ovako kao ti.« A on je odgovorio, i Lenka i danas pamti zlatni, čisti zvuk tih riječi: »Ja ovako postupam prema njoj za to da se tebi nikad ne bi dogodilo ono što se njoj dogodilo. »On je i svojim dobrim djelima molio za dijete zbog kojega se odrekao svoga pravog života.

Bilo mu je pedeset godina kad se razbolio. Dobio je astmu i visoki tlak, ali nije prestao raditi. Lenka mu je pomagala, nakon što se morala odreći dragog posla u svojoj struci. Na to odreknuće prisilile su je prilike, ali nije se tužila: naučila je od strica da sve treba prihvatiti, da i odricanje može biti molitva. Radili su zajedno, a stric se mirno pripremao na smrt. Lenka je s njim proživjela čitav život, pa je sa strahom odbijala pomisao da se moraju rastati. Ali on joj je o tome govorio vrlo mirno, i pripremao ju je na taj rastanak.

Kad se, u šezdeset i šestoj godini, razbolio od upale pluća, znao je da je njegov čas došao. Oboje su znali. Lenka se više nije bojala. A on je bio tako miran da Lenka danas kaže: »Htjela bih umrijeti tako bez straha.« Ležao je deset dana, i kroz tih posljednjih deset dana »govorili smo o svemu iz vidika vječnosti«, kaže Lenka i dodaje jednostavno, kao da se radilo o preporukama pred putovanje u drugi grad: »Sve sam mu preporučila za drugi svijet, a on drži sve što je obećao.« Stric je uvijek bio vjeran u obećanjima. Malo prije smrti rekao joj je: »Poslat ću ti zlatne znakove.« I umro je, kaže Lenka, »kao da stupiš iz jedne sobe u drugu«.

Umro je nekoliko godina prije nego što su počele izlaziti novine u kojima su prvi put objavljene ove stranice. »A tako je želio nešto ovakva i bio bi im se tako radovao da ih je doživio«, veli Lenka. On je poznavao i cijenio snagu štampane riječi, on je znao da ona može imati vrijednost velike moralne pomoći. U svojim posljednjim godinama on je molio i za obnovu vjerske štampe u našoj zemlji.

Lenka nije razumjela što je stric mislio govoreći joj pred smrt o zlatnim znakovima koje će joj poslati. Nije joj padalo ni na pamet da očekuje neke neobične pojave: njezin je stric živio vrlo jednostavno, vrla tiho, i umro je jednostavno, kao da prelazi iz jedne sobe u drugu. Ali znala je da je stric uvijek bio vjeran u obećanjima, i čekala je.

Jednoga dana stiglo joj je jedno pismo. Bilo je to pismo jednog svećenika koji je pokojnog majstora dobro poznavao i cijenio. U tome pismu pisalo je: »Pravednik živi od vjere, i u vječnosti se raduje što je svoj život uredio po njoj.«

Lenka je razumjela: svaka od tih riječi bila je zlatni znak. Riječima prijatelja svećenika, koji je iznutra poznavao njegovu dušu, poslao je stric djetetu svoga života zlatne znakove iz svoje vječnosti. I Lenka je stavila na stričev grob ploču s natpisom s vrata one kartuzijanske kućice koju je on toliko želio za okvir svojih dana: »Znam kome sam povjerovao«.

Njezina majka zove se Mara

— Uspjet ću — veli ona uporno i trese pepeo s cigarete brzo i nervozno, onda odmah pali drugu nakon što je prije tucnula jednim njezinim vrhom o kutiju. Gospode, dosadno li je, vidjeli smo tu scenu u filmovima tisuću i jedan put. Cigarete bi zapravo morale biti Pall Mall ili Winston s filtrom, ali skupe su, jao. I tako se ona zasad zadovoljava s nekom domaćom imitacijom tih filmskih cigareta, King Size, dakako. Skupe su i te, ali ona će radije preživjeti dan sa sendvičem nego pušiti Moravu, na primjer. I tako ona holivudskim gestom pali King Size made in Banjaluka i oštro odbija prvi dim i veli kao da je već pred kamerom: »Uspjet ću i basta!«

Ona se zove Keti Dapače, Kathie. Ne Katica zaboga Katica je krštena, ali to je tako prosto, tako se zove svaka kuharica. Ona tako kaže, a ona, dabome, nije kuharica. Ona je buduća zvijezda. I ne tek nekakvog provincijskog jugoslavenskog filma Ah ne, ona vrijedi mnogo više. Ona je dovoljno lijepa barem za Cinecittá. Barem, dakako. Jer kad se jednom domogneš Cinecittá, nikad se ne zna. Zato se ona lijepi svakoj talijanskoj filmskoj ekipi koja dolazi ovamo snimati. I drugima, dakako, jer nikad se ne zna. Ali Talijanima najviše. Oni su tako »zlatni«. To je najveći komplimenat što ga ona zna reći, da je netko »zlatan«. Dakle oni su zlatni, i ona im se lijepi kao marka. Jer ona hoće da uspije. I basta.

Jedan čovjek imao je sastanak u kavani, mirno je čitao novine i čekao poslovnog partnera. A bila je to kavana hotela u kojemu je upravo bila odsjela neka filmska ekipa. Čovjek je gledao na sat i nije ni opazio djevojku u društvu s nekim glumcem. Uostalom možda i nije bio glumac, nego samo tehničar ili tako nešto. Čovjek se začudio kad ju je najednom ugledao pred svojim stolom u gotovo praznoj kavani. Pitala ga je s nekom pseudoveličanstvenom drskošću:

— Molim vas, govorite li vi talijanski?

Tek tad ju je pravo pogledao. Vitka kao manekenka, s pretenzijama elegancije i prekratkom i preuskom suknjom vrtoglavo tapirana, lice kao porculanska maska pod skrućenim tekućim puderom. A bilo je deset sati ujutro, i čovjeku se nekako smilila zato što je tako mlada i pravi se tako važna a ne zna niti to da se tekući puder ne stavlja ujutro i da srebrnasta plava šminka na kapcima ujutro djeluje očajno vulgarno. I gledajući je tako odgovorio je:

— Recimo da govorim.

— Onda mi učinite uslugu — reče ona s onom imitiranom drskošću. — Ja ne znam dobro talijanski, pa se ne mogu sporazumjeti sa svojim prijateljem. Molim vas, recite mu da sam zaboravila kod kuće novčanik i neka mi posudi dvije tisuće dinara.

Čovjek je imao četrdeset godina, proživio je mnogo i vidio svašta. Ali sad je osjetio da je pocrvenio. U prvi čas nije odgovorio ništa, samo ju je gledao. Ali ona, ona se nije zbunila. Ona ga je samo mirno požurila:

— Molim vas, recite mu.

— Slušajte, baby doll — rekao je čovjek. — Jeste li uz novčanik možda zaboravili i ključ od kuće? Pretpostavljam da niste. To jest, nije vam palo na pamet da i to izmislite. Zato idite kući i najprije operite lice. Vodom i sapunom, uz obilni dodatak mlijeka za skidanje šminke. Onda naučite da s takvom šminkom po danu izgledate smiješno a ne zavodljivo. Morali biste naučiti još koješta, ali ja nisam optimist. Na lijevo krug.

»Angel face« bio je tako gust da čovjek nije vidio jeli sad, ipak, pod njim pocrvenjela. Uostalom, nije gledao, pokupio je aktovku i izišao Imao je sastanak, ali više nije mogao čekati.

Nekoliko dana poslije vidio ju je opet, na ulici blizu hotela u kojemu je bila odsjela filmska ekipa Pretpostavljao je da će proći kao da ga ne primjećuje. Ali ona ga zaustavi i izjavi s najprirodnijim glasom na svijetu:

— Poslušala sam vas, onaj make-up stvarno nije za dan. Kako vam ovako izgledam?

Čovjeku se najednom više nije dalo da joj govori vi, bila je tako neodrasla. I rekao je:

— Tako barem ne izgledaš smiješno. Ali to ne znači da izgledaš pristojno.

Crna tvrdoća bljesnula je kao čelik u očima od porculana:

— S pristojnošću dočekat ću penziju kao daktilografkinja, a još prije toga udat će se za kakvog mehaničara, ako me i takav bude htio sa svojim dosadnim solidnim nazorima. Sorry, not for me.

— Gle, engleski znaš — rekao je čovjek.

— Znam ja svašta po malo. A iznad svega znam da neću umrijeti u ovoj rupi kao penzionirana daktilografkinja i žena mehaničara, pa stajalo što stajalo. Ja ću uspjeti.

Čovjek je otišao u crkvu. On inače nije išao u crkvu, a nije ni živio u ovom gradu nego je bio u njemu na službenom putu, pa nije ni znao gdje je crkva. I zapitao je nekog prolaznika. Poslije je čovjek rekao jednom prijatelju: »Ja ne znam, ja sam naprosto morao poći u crkvu poslije susreta s tim . . s tim živim falsifikatom čovjeka Ja ne znam moliti, ja sam i Očenaš zaboravio pa tako nisam znao kako da govorim Bogu, i govorio sam mu onako kako mi je došlo: »Moj Bože, smiluj se onoj sirotici, i smiluj se mo joj djeci, da nikad ne odjekne onakva praznina u njima.«

Otada je prošlo nekoliko godina, a ona još uvijek tvrdi da će uspjeti. I trese pepeo filmskim gestom s dugih cigareta made in Banjaluka. I radi kao daktilografkinja. A njezin šef hvata se za glavu: »Nema pod Bogom jednog spisa da mi na njemu nije učinila barem jednu grešku! Govori i propovijedaj, ne koristi! Ispjenio sam tumačeći joj da hoću tri centimetra ruba s lijeve i dva s desne strane, ali bobom o zid! Druga bi s njezinom praksom već postala samostalni korespodent, a ova je još

kod diktata i prepisivanja, i ostat će na tome do penzije amen! A siroče bez oca, a majka teški bolesnik, a sve skupa socijalni slučaj, je li, i tako ću ja posijedjeti prije vremena, s ovom našminkanom imitacijom još ne znam već koje filmske guske!

Imitacija međutim nastavlja karijeru marke. Lijepi se ekipama i čeka šansu. A oči joj sve više sliče na dva mrtva jezerca. Nema u njima više one početne porculanske drskosti. Samo crna sjena.

— — —

Njezina majka zove se Mara. S kratkim naglaskom na a, kako govore u Dubrovniku. Udala se mlada, muž joj je bio radnik u jednoj tvornici. Bilo je to u teška vremena, jedva su se okućili, ali Mara je uspjela stvoriti pravi, topli dom od dvije male sobe u neuglednoj kući na periferiji. Voljela je kreton štampan na cvjetove, i od takvog kretona u nježnim zelenim i ružičastim bojama načinila je zavjese, prostirače na krevetima i jastučiće. Sav je stan bio kao u cvijeću. A i živog cvijeća bilo je svuda, na stolovima, na stalcima, na prozorima. Bilo je to skromno, pučko cvijeće, geraniji, fuksije i mali oleandri. I mnogo asparagusa i u svijetlom hodniku stabalce limuna u velikom zelenom loncu od pekmeza. Mara je voljela cvijeće, a njezin muž je govorio: »Sve joj cvijeta u rukama«.

Ona je i dijete koje je očekivala u prvoj godini braka željela krstiti Cvijeta. Jer željela je da bi bila djevojčica. Ali majka njezina muža zvala se Kata, a Mara je vrlo voljela svoga čovjeka i od srca poštovala njegovu majku. I zato nikomu nije ni rekla da voli ime Cvijeta. Bilo je unaprijed odlučeno da će se dijete, ako bude žensko, zvati Katica. I Mara je rekla mužu i svekrvi: »Kako vi rečete, neka Bog blagoslovi.«

Rodila se djevojčica, ali otac je nikad nije vidio. Dva mjeseca prije njezina rođenja ubila ga je struja u tvornici. Drugovi nisu imali srca javiti nesreću ženi, pa su pošli k majci. Majka je rekla: »Moram imati snage za sebe i za nju.« Našla je mladu ženu gdje plete dječje papučice od bijele vune. Zastala je na vratima, a Mara je rekla: »Igra mi pod srcem, majko. Jedva čekam da ga vidim«. Majka je zarila nokte u dlanove. Na zidu je visilo veliko starinsko raspelo, Mara ga je naslijedila od svoga djeda, a on od svoga. Majka je pokazala Krista na križu: »Pogledaj Ga, Mara. Nitko nije patio više od Njega. Sve naše bolove On je ponio. Nitko ne može trpjeti više od Njega«. Mara se uplašila: »Zašto mi to govorite, majko?« »Gledaj u križ«, odgovorila je majka. »Gledaj u križ, tako ćeš podnijeti«. Mara je uprla pogled u trnovu krunu. I tako je saslušala riječi što su padale s majčinih usana kao kapi krvi. Onda je kleknula i pružila ruke prema križu: »Moj Isuse, daj mu pokoj vječni, i pomozi meni i ovom siročetu«. Onda se savila kao svijeća i klonula na ruke majke koja je kleknula uz nju i zagrlila je.

Rodilo se dijete, a smrti su zaredale. Srce majke Kate nije izdržalo: umrla je poslije godinu dana. Prije nego je izgubila svijest, poljubila je snahinu ruku i rekla: »Bog te blagoslovio, kćeri.« Mara ju je sahranila kraj njezina pokojnog muža i sina. I posadila joj je na grob geranije, metvicu i ružmarin, tako je željela majka Kata: »Da mi miriše po tvojoj duši, kćeri«, rekla je tjedan dana prije smrti.

Onda su umrli Marini roditelji, osam mjeseci jedno iza drugoga. Mara ih je opremila za vječni počinak svojim rukama, na grob im je posadila bijele krizanteme i perunike. Ostavili su nešto dugova, a Mara se još dublje sagnula nad šivaći stroj i pomogla braći da časno plate obaveze roditelja.

Mlađem bratu izrastao je tumor na nozi, odrezali su mu nogu iznad koljena. Hodajući na štakama, svaku večer dolazio je k sestri i sjedio kraj nje, a ona je šila. Bio je zaručen prije bolesti, ali nakon operacije vratio je riječ zaručnici. U dnu srca nadao se da ga ona ipak neće ostaviti. Ali nije joj zamjerio. Samo je bio sve tužniji, a onda su doktori počeli govoriti o metastazama, i umro je poslije tri godine. Mara je na njegov grob zasadila bijele ruže i ljiljan. On se zvao Antun, i uvijek je osobito volio sveca s ljiljanom, svetoga Antuna Padovanskoga. I sve njih odgojila je majka Kata u toj pobožnosti: »Molite Antu«, tako im je govorila.

Poslije nekoliko godina umro je i drugi Marin brat, od srca. On je bio mnogo stariji od Mare, i dugo je bolovao, uzet. Mara ga je njegovala zajedno s njegovom ženom. Žena je svaki dan govorila: »Mara moja, što bih ja bez tebe, tebi je Bog dao zlatne ruke«. Mara je svojim tihim rukama sklopila oči starijega brata i pokopala ga uz roditelje. Od svih njih, on je roditelje najviše volio. Umirući govorio je: »Idem k našima, Mara, reći ću im neka mole za tebe.«

Ostala je sestra. Imala je neku tešku bolest unutarnjih organa, operirali su je osam puta. Bolest i toliko smrti u obitelji stvorilo je u nje osjećaj straha, i nije se usuđivala izlaziti iz kuće niti kad je mogla. Bila je mlađa od Mare, i gledala je u njoj više majku nego sestru. Živo je željela postati redovnicom, ali bolest ju je priječila. Često je plakala a Mara je šila po noći zato da bi mogla posvetiti bolesnoj sestri svoja popodneva i izvesti je u šetnju. »Neka je barem sunce ogrije, moju jadnicu«, govorila je. Sestra je pristajala izaći iz kuće samo s njom. Umrla je poslije zadnje operacije, slutila je da neće preživjeti i rekla je Mari ulazeći u operacionu dvoranu: »Tuberoze, Mara.« Mara je razumjela: sestra je željela na svome grobu cvijeće od kojega se pravi nard, miomiris kojim je Marija iz Betanije pomazala kosu Gospodinovu prije Muke. Ona je tako željela da bi njezin život bio kao miris narda u tišini samostana. I Mara joj je posadila na grob tuberoze.

Katica je odrasla između tih grobova. Mara se nije preudala. A bila je vrijedna i lijepa žena, imala je nekoliko dobrih prilika, ali sve je odbila: »Jednomu sam vjeru dala, i jednu ću vjeru sačuvati«, odgovarala je. A jednom je udovici starijeg brata povjerila: »Ja i moj čovjek premalo smo bili zajedno na zemlji, i zato se ja uzdam da će Bog dopustiti da naše duše budu uvijek zajedno u nebu, kao jedna duša«. Mara je jednom čitala kako je sveti Vinko Paulski u času smrti svete Ivane Franciske Chantal vidio njezinu dušu kao malo svjetlo što se stopilo s velikim svjetlom duše svetoga Franje Saleskoga, a onda su oba svjetla, sjedinjena, utonula u neizmjernoj svjetlosti Ljubavi Božje. Tada je Mara rekla ispovjedniku: »Moj muž i ja samo smo male, male krijesnice, ali ja se nadam da ćemo sjedinjeni gledati Boga.«

Mara je s mirnim pouzdanjem išla naprijed između cvijetnih grobova, i vodila je Katicu za ruku. Ali dječja ruka brzo se istrgla iz njezine: djevojčica je imala prkosnu i lijenu narav i previše je voljela lijepe stvari koje joj majka nije mogla kupiti. Mara je živjela veoma skromno: šila je, ali ne otmjene haljine nego suknje i bluze za radničke majke s mnogo djece i s malim prihodima, a dolazile su joj i žene sa sela, one tihe žene koje nose jednu haljinu dok je ne iznose. Mara je i krpala i prepravljala, okretala stare kapute i plela džempere i čarape, a i pomagala je nekim gospođama u kućanstvu i pranju rublja. Uz to je i čistila jedan ured. Kad je Katica odrasla, to ju je najviše peklo: to da je njezina majka »sluškinja« i čistačica. Katica je postala snob još u osmogodišnjoj školi, i tajila je pred kolegicama da joj je majka čistačica.

Mara se čudila moralnom neuspjehu toga djeteta, onim potresnim ču-

đenjem čistih žena koje i pod sijedom kosom i nakon braka i materinstva i svih tuga života zadržavaju sposobnos za djevičanski bol srca: »Zane moja, sve sam učinila svemu sam je dobru naučila, i krvi ispod srca za nju bih dala, a vidiš kako mi raste!« govorila je udovici pokojnog brata i plakala. I često je, čekajući da joj se kći vrati iz nekog plesnjaka, ili s neke od onih mutnih zabava koje zovu žurevima, ili s izleta u nekom automobilu s inozemnom pločicom, klečala u noći pred starim raspelom svoga djeda i molila kao onog dana kad joj se dijete još igralo pod srcem a smrt stajala na vratima: »Moj Isuse, pomozi joj siroti«.

Jednog dana zadesio ju je za šivaćim strojem teški srčani napadaj. Došao je liječnik, odvezli su je u bolnicu. Kći je došla s papirnatom vrećicom naranača, dobacila jedno »Kako se, stara?«, pričala da ide na probu nove haljine, pokupila paket s kriškama bolničkog kruha s maslacem i marmeladom koji Mara nije htjela jesti nego ga je za nju spremila, i odlelujala je na vrtoglavo visokim potpeticama sandala ukrašenih imitacijama rubina.

Liječnici su Mari rekli da je njezina bolest ozbiljna i da se mora čuvati. Ali ona živi kao i prije, ona mora raditi i ne može se čuvati. Kći joj od svoje plaće ne daje gotovo ništa, skup je »Angel face«, skupi su modeli iz salona.

Kad je izišla iz bolnice, Mara je prije nego kući pošla u crkvu. Bila je to ona ista crkva u kojoj je čovjek koji je zaboravio Očenaš molio za Katicu i za svoju djecu. Mara je kleknula na stepenice pred velikim oltarom, i rekla je: »Moj Isuse, ne daj da brzo umrem, jer će ona ostati sama i bit će s njom još gore. A sve patnje koje mi donese ova bolest primi za nju sirotu, da se po njima obrati k Tebi, a ja ću za to sve radosno pretrpjeti. Amen.« Onda je vrlo polako izmolila Očenaš, poklonila se pred svetohraništem, pogledala vječno svjetlo i mirno izišla iz crkve.

Takva je Mara, s kratkim naglaskom na a kako kažu u Dubrovniku, majka Katice koja se zove Keti.

KAPI MORA

Irenina soba ima plave zidove, živo plave kao obasjano more u dan hladnoga vjetra; i podsjećaju ti zidovi na more i zato što nisu glatki, nego valoviti i nabrani od starosti kuće i nevještine ruke koja ih je bojadisala. A strop je u sobi nagnut kao bok broda pod udarom vjetra, i nema prozora nego se samo svjetlarnik od mutnog stakla otvara na krov. Krov je od crvenih crepova, pocrnjelih od vremena. Kad može ustati s kreveta, Irena se penje na tamnosmeđu klupicu, diže mutno staklo svjetlarnika i gleda tanku, nisku travu što svakog proljeća niče između crepova. U tome je i cijelo Irenino proljeće, jer ona više ne može izići iz kuće. Ona živi cijeli svoj život i umire svu svoju smrt u toj sobi valovitih plavih zidova, između nekoliko komada staroga tamnog pokućstva.

Irena je još mlada, nema ni četrdeset godina. Ali umrijet će skoro, jer nosi u sebi bolest koja ne oprašta. Od iste bolesti umro je i njezin otac, kad je ona bila sasvim malena. Irena se ipak dobro sjeća oca, imao je usko lice izvanredno jasnih crta. Njegova slika u izrezbarenom okviru visi kraj Irenina kreveta, između dvije izbočine valovitog zida. Na stoliću ispod slike svake noći gori svijeća uljanica, već mnogo godina. »Za moje mrtve«, kaže Irena. Od živih ona nema više nikoga. A ni od života ona nema više ništa, ako je ikad išta i imala, kažu susjedi u staroj kući.

Irenin otac bio je mali činovnik, a majka sluškinja. Uzeli su se protiv volje njegovih roditelja, kojima je bilo ispod časti da im sin ženi »sluškinju«. Nisu ih htjeli primiti k sebi, pa se njih dvoje sklonilo u ovo potkrovlje s kvrgastim plavim zidovima. Tu se Irena i rodila. Očeva majka izdržala je tri mjeseca, a onda više nije mogla i došla je da vidi unuku. Umijesila je kolač sa grožđicama, zavila ga u čisti bijeli ubrus i tako je došla. Uzela je dijete iz pletene košare koja je služila za kolijevku, i držeći ga na rukama sjela je do stola i pokušala razgovarati s nevjestom. Nevjesta je gledala kolač i plakala. Oni su često bili gladni, jer upravo u to vrijeme Irenin otac izgubio je službu. Svekrva je tražila riječi, i dok su se tako mučile zaškripi nešto u stropu koji je davno bio sav ispucao, i odlomi se komad žbuke i padne svekrvi na rame, na vlas od Irenine glave. Majka se dugo nije mogla smiriti, grlila je dijete i ponavljala: »Moglo ju je ubiti, samo vlas i moglo ju je ubiti!« Svekrva reče gledajući mirne, bistre

oči djeteta: »Ako je sačuvano, možda je za nešto sačuvano.« Tada se majka smiri i reče s velikom, tihom tugom: »Mi smo jadni siromasi, i zato je i ona najviše za patnju sačuvana. Ali i patnja je život.«

Kad je otac umro, živjele su od male mirovine na koju je majka imala pravo nakon što je ocu par godina pred smrt vraćena služba. Uskoro su umrli i očevi roditelji, pa su Irena i majka ostale same na svijetu. Živjele su vrlo skučeno, Irena je vidjela slatkiše samo o velikim blagdanima, a sladoled koji joj je majka mogla kupiti samo nedjeljom ostao joj je jedna od najsvjetlijih uspomena iz djetinjstva.

Rat su proživjele umirući od straha i gladi. Hranile su se uglavnom samo kukuruznim brašnom, za koje je majka davala iz kuće sve što su seljanke htjele primiti. Jednom je, vraćajući se kući, Irena našla na tlu suhu smokvu. Podigla ju je i pojela čak je ne očistivši od prašine. Upravo tih dana osjetila je prvi put bolest u sebi, ali nije majci rekla ništa da je ne uplaši.

Majku je pregazio kamion prve godine poslije rata. Bila je nedjelja, majka se uputila na misu. Naletio je na nju veliki žuti kamion i ubio je na mjestu, mozak se prosuo po pločniku. Irena je željela vidjeti u mrtvačnici majčino lice po zadnji put, ali rekli su joj da više nema lica.

U to vrijeme Irena je završila gimnaziju i zaposlila se. Nastojala je raditi što je savjesnije mogla, ali zdravlje joj je bilo sve gore, pa je konačno i njezin šef opazio da se jedva drži na nogama. Prisilio ju je da pođe k liječniku, a liječnik se nakon što ju je pregledao uhvatio za glavu, pitao ju je gdje je dotad bila i poslao ju je na bolovanje. Tako se vukla nekoliko godina iz bolovanja u bolovanje, a onda su joj dali invalidsku mirovinu. I tako je ona počela sve više umirati. Polako, svaki dan, sama na starom krevetu u sobi s valovitim zidovima i nagnutim stropom: umirati, tiho, svu svoju smrt.

Ne može više izlaziti, pa se jedna susjeda smilovala i donosi joj hranu i sprema joj sobu, a Irena joj za to plaća nešto od svoje mirovine. Župnik dolazi svaki tjedan i donosi Ireni Pričest i malo posjedi kraj nje i kaže joj dobru riječ. A ona sluša, zahvaljuje očima i kao da bi htjela nešto reći.

I jednoga jutra sazrije riječ u njoj, i ona reče:

— Velečasni, zar zaista ne mogu ništa učiniti? Toliko sam željela imati život pun djelovanja, ostaviti znak da sam živjela, ostaviti zemlju barem za jedan atom svjetlijom nego što je bila kad sam ja na nju došla... A evo umirem i nistam učinila ništa, bijeda i bolest skršile su me i ništa ne mogu učiniti. Ni djelo ni dijete, ništa neće ostati iza mene, praznih ću ruku pred Lice Božje, i kad umrem bit će kao da nisam ni živjela na zemlji.

I nemoćno raširi ruke i dlanovi joj klonu na pokrivač, prazni i otvoreni. A svećenik, koji je dugo slutio u njoj te riječi, odgovori:

— Poslije Križa Sina Božjega nijedan život nije uzaludan. Ali treba znati gledati ne samo križ, nego Krista na križu: jer samo u Njemu, s Njim i po Njemu sve dobiva smisao: samo u sjedinjenju s Njegovom mukom život može ne biti uzaludan, ma kako bolan i naizgled prazan bio. Nauči gledati Krista na križu, Krista u svome križu, Irena. Ti nosiš ime koje znači mir: moli svojom patnjom neka barem jedna duša nađe hrabrosti da se okrene k Bogu, u miru Kristovu. Moli svojom mukom, jer ona je dio Muke Boga koji je postao čovjekom.

Otvoreni dlanovi bolesne žene tiho su drhtali. Onda ona svlada drhtaj samom snagom svojih očiju, i ponovi:

— ... koji je postao čovjekom.

Samo to je rekla. Ali to je bio pristanak.

— — —

Onoga dana kad se komad stropa srušio na vlas od Irenine glave jedan se čovjek rodio u starome gradu na moru. Njegov otac volio je slike starih firentinskih majstora, pa je sinu dao ime Arno, po imenu rijeke što teče kroz Firenzu. U petoj godini Arno je već brbljao francuski, a u jedanaestoj svirao je nešto što je trebalo da bude Mozart. Dane prve Pričesti i Potvrde zapamtio je najviše po velikoj torti prelivenoj bijelom kremom i po razdraženosti svoje mame zato što mu je kum darovao zlatnu medaljicu s likom Anđela čuvara a ne zlatni sat. Mama je poslije morala staviti sebi dva umjetna zuba, i htjela je da budu zlatni, a zlato je bilo rijetko i strašno skupo jer je već bio rat. Mama je imala nekoliko zlatnih prstena, ali za zube je uzela Arnovu medaljicu. Arno je slegnuo ramenima. Mamu su ubile bombe, izvukli su je iz ruševina svu smrskanu. Samo je ruka s prstenjem nekako ostala netaknuta. Arno je skinuo prstenje, odnio ga do obale i bacio u more. Rekao je ocu što je učinio, a otac ga samo zapita zašto je to učinio. Arno odgovori: »Ne znam.« Te večeri pošao je u jednu usku mračnu ulicu u starom gradu, o kojoj su mu prijatelji već dugo govorili. U toj ulici, u prljavoj kući s izgriženim drvenim stubištem, stanovala je jedna djevojka. Pola Arnova razreda već se bilo popelo tim stubama.

Poslije mature Arno se upisao na medicinu. U drugoj godini studija počeo je hodati s jednom kolegicom. Kad mu je rekla da očekuje dijete, odgovorio joj je neka se operira. Kad mu je rekla da bi se mogli vjenčati, odgovorio joj je da je luda. Ona je plakala, a on je podsjeti da joj ništa nije obećao i da je znala kako djeca dolaze na svijet. Nisu se vjenčali, dijete se nije rodilo. To im se dogodilo još dva puta. Poslije treće operacije Arno reče djevojci da ga ucjenjuje svojim začećima. Rastali su se kao neprijatelji. Ona se nikad nije udala.

Završivši studije Arno je počeo raditi u bolnici. Zbližio se s jednom djevojkom koja je redovito dolazila posjećivati neku bolesnicu na njegovu odjelu. Ta je djevojka vodila urudžbeni zapisnik u nekom poduzeću i lijepila marke na referentska pisma. Imponiralo joj je da »hoda« s doktorom, i već je sanjala o vjenčanju. Ali Arno je ostavi netom mu je to spomenula. Prije njega nije išla ni s kim, a poslije je počela prelaziti iz ruke u ruku. Netko to jednom spomene Arnu a on odgovori da ga se to ne tiče. Mala voditeljica urudžbenog zapisnika napustila je službu, često sjedi u noćnom baru i pije.

Poslije te djevojke ušla je u Arnov život supruga jednog liječnika iz iste bolnice. Arno je mislio da uz malo opreza prema mužu s udatom ženom neće imati okapanja, ali gospođa je tu vezu shvatila ozbiljno i počela govoriti o razvodu svoga braka i o njihovu vjenčanju. Arno se izvlačio, a konačno joj brutalno reče neka prestane ludovati. Žena je progutala tubu veronala, spasili su je u zadnji čas, muž je sve saznao i tražio razvod. Pristao je da se razvedu sporazumno a ne s razlogom njezine krivnje tek kad je prihvatila da mu ostavi djecu. Vratila se svome starom kancelarijskom poslu, a kad je pitaju kako joj je ona odgovori samo: »Čekam da umrem.«

Poslije nekoliko godina Arno se ipak oženio. Nadao se da će i s tom djevojkom uspjeti bez vjenčanja, ali ona se upela: »Ili brak ili ništa!« Vjenčali su se, ali samo na općini. Ona je htjela da se vjenčaju i u crkvi, govorila je da je to lijep običaj i da je tako svečanije. Ali on nije htio. Ispitivala ga je zašto neće, a on

je šutio. Kad je vidio da ona ne odustaje, odgovorio joj je ipak, i dao joj je taj odgovor nekim glasom drukčijim od svoga običnoga, sličnim dalekom glasu kojim je nekad ocu rekao »ne znam« na pitanje zašto je bacio u more majčino prstenje. Rekao je sad tim zaboravljenim glasom: »Tebi je do vjenčanog prstena, a ne do mene. A meni je do tebe, ali ne potpuno do tebe, ako to možeš shvatiti. Ja nisam navikao misliti na Boga, ali Bog postoji ako ja na Njega i ne mislim. Ja nemam hrabrosti da ga prihvatim, ali imam dovoljno obraza da Ga ne zovem za svjedoka nečemu što nije sasvim istina. A ovaj brak neće biti sasvim istina zato što si ti puna sebe a ja pun samo želje da te svladam makar i ovako.« Nadao se na dnu srca da će ona, slušajući ga gdje joj tako govori, zadrhtati i osloboditi ga. Ali ona samo reče da je čudan i da previše filozofira.

Poslije vjenčanja Arno je najednom otkrio u sebi veliku želju za djetetom. Sam se čudio tome, nikad prije nije na to mislio. Sad se sjećao one svoje prve djevojke s fakulteta, nije mogao pojmiti kako je hladno nazivao operacijama ono što je bilo ubijstvo njegove djece. Često je zaticao sebe u misli: »Troje sam ih dao ubiti, i još sam platio za njihovu smrt.« I osjećao je pri toj misli duboko, bolno, beskrajno čuđenje, dublje čak i od grižnje savjesti. I želio je dijete svakim nervom i svakom kapljom krvi, živo dijete koje će biti njegovo, želio je mnogo žive svoje djece i govorio je o tome ženi. Ona se čudila snazi te želje, i odgovarala mu je neka ne pretjeruje. Ona nije željela djecu, govorila je da za njih ima još vremena, a u sebi se nadala da ih nikad neće ni imati. Prolazile su godine, djece nije bilo. Arno se žalostio sve više, i po cijele sate znao je stajati uz prozor i gledati tuđu djecu kako se igraju u parku pred njihovom kućom. Nije bio pedijatar. ali u bolnici je rado zamjenjivao kolege na dječjem odjelu, sam je tražio priliku da ih zamijeni, nije išao ni na godišnji odmor samo da bi ih mogao zamijeniti. U noći bi često ušao u dječje dvorane i obilazio krevetiće dok su djeca spavala, poravnavao im pokrivače i milovao ih lagano, iznad pokrivača, da ne osjete i ne probude se. Jednom se jedno dijete probudilo od boli i zaplakalo, i on ga je uzeo na ruke, umirio ga i poljubio mu kljastu ručicu. To je dijete rođeno bez prstiju na rukama, i milujući ga Arno pomisli: »Moj Bože, volio bih ga svim srcem i da mi se rodi ovakvo, samo da mi se rodi!« I zadršće opazivši da je upravio riječ Bogu u mislima, jer nije se sjećao da je to ikad učinio.

Svoga djeteta nije dočekao. Žena se zamorila od toga njegova stalnog unutarnjeg napona koji nije znala razumjeti, i jednog dana ostavila ga i otišla. Tražila je razvod zbog neslaganja naravi, i Arno je pristao, Nije se više mogao vidjeti u stanu gdje je toliko godina uzalud čekao dijete, pa je zamijenio stan i preselio se u drugi kraj grada.

Bio je tako sam kao da je sam na svijetu. U bolnici su opazili da mu je kosa počela naglo sijedjeti. Bio je dobar liječnik i dobar prijatelj, kolege su ga voljeli i brinuli su se što mu je, čak i onaj kirurg čiji je brak nekad razbio saćutno se raspitivao za njega. A Arno je šutio sve više, i osjećao je kako snaga za život teče iz njega kao krv iz prerezanih žila.

Jedne večeri sreo je župnika. Bilo je to uvečer onoga dana kad je svećenik u sobi sa zidovima sličnim moru govorio bolesnoj ženi neka svojom mukom moli za hrabrost barem jedne duše. Arno je poznavao župnika, liječio ga je već od neke upale. Župnik ništa nije znao o liječniku, ali vidio je njegove oči. I te večeri, pozdravljajući čovjeka prerano sijede kose, svećenik je molio: »Daj mu hrabrosti, Gospodine.«

Arno zastane, osjeti srce svećenika i tužno reče:

— Nemojte me tako gledati, velečasni. Meni više ništa ne može pomoći.

A svećenik odgovori:

— Bog vas čeka.

U sobi valovitih plavih zidova Irena je molila za atom svjetlosti kojim će zemlja biti svjetlija nego prije njezina života. Molila je svojom mukom, dijelom Muke Boga koji je postao čovjekom. I čovjek koji se rodio na dan kad je ona bila sačuvana za život, i koji je bacio u more prstenje skinuto s jedne škrte mrtve ruke, dođe konačno, tjedan dana poslije one večeri, tjedan dana poslije jednog života, dođe k župniku i preda mu novu zlatnu medaljicu s likom Anđela čuvara i reče:

— Velečasni, dajte ovo jednom djetetu za prvu Pričest. Rekli ste mi da me Bog čeka, i evo sam našao hrabrosti da dođem.

I klekne kao uz koljeno očevo i započne govoriti, a riječi su padale teške, gorke i obasjane kao kapi mora:

— Ispovijedam se Bogu svemogućemu...

tvoji lijepi zeleni kamenčići, Mirta

Mirta se voli igrati kamenčićima. Prošle jeseni, kad su je prvi put vozili u Crikvenicu, zadivila se zelenoj cesti i pitala je tatu: »Zašto je ova cesta zelena? Sve su druge sive, a ova je zelena, zašto?« Tata joj je odgovorio da je zelena zato što je sagrađena od zelenog kamena. A ona: »Ja bih htjela vidjeti zeleni kamen«. »Pa vidiš ga«, rekao joj je tata. »Ne«, odgovorila je, »to je samo cesta od zelenog kamena. To je kao veliki zeleni tepih. A ja bih htjela vidjeti baš kamen, tako, mali kamenčić da ga mogu držati u ruci«. Tata je zaustavio auto i pokazao joj uz rub ceste mnogo zelenih kamenčića. Ona je dugo birala među njima, i konačno ih je izabrala pet, otprilike jednako malenih. I sve do Crikvenice prevrtala ih je po ručicama. A kad su se vratili kući, spremila ih je u kutiju od ružina drva u kojoj je njezina pokojna baka nekad držala svoje kaleme svilenog konca. I često ih je vadila i raspoređivala na razne načine na podu kraj balkona (ona voli sjediti na podu). Jednom sam je tako zatekla i pitala je što to radi. »Igram se kamenčićima«. »Ali to nije prava igra«, rekla sam. »To je samo razmještanje«. »A kakva je prava igra?« pitala je. Onda sam joj pokazala jednu staru igru dalmatinske djece: jedan se kamenčić baci u zrak, i dok on leti u zrak treba uhvatiti u ruku jedan od onih na podu i dočekati u istu ruku onaj što pada iz zraka. Onda treba ponoviti isto s dva kamenčića na podu, pa s tri, pa sa sva četiri. Mirti se ta igra veoma svidjela, i uskoro je postala u njoj vrlo vješta. Ta je igra ne prestaje zabavljati, i po čitave sate ona zna tako bacati kamenčić u zrak i dočekivati ga u ruku punu hitro pokupljenih kamenčića s poda. Ona se tako igrala čekajući tatu.

Njezin je tata malo kod kuće, jer ima mnogo posla. A u kući nema nikoga osim tete Irme, tatine sestre. A teta Irma sasvim je nervozna i nema mnogo smisla za Mirtu. Teta Irma stalno nešto plete ili čita neke romane, kad se ne vrti po kući ili oko štednjaka. Teta Irma zadovoljna je što Mirta voli biti sama. I tako je Mirta često sama sa svojim zelenim kamenčićima sa crikveničke ceste.

Mirta se uopće ne sjeća svoje mame. Mama je otišla prije četiri godine, kad je Mirta imala jedva godinu dana. Mirta zna samo da je mama otputovala veoma daleko, i da se neće brzo vratiti. Tako joj je rekao tata, kad ga je pitala zašto ona nema mamu kao druga djeca. O mami u kući ne govori nitko, ni tata ni teta Irma. Nitko ne zna da li Mirta misli na mamu koja je otputovala daleko. Ali svi znamo da i ona o njoj šuti.

I da voli tatu nekako više nego druga djeca.

Mirtina mama zapravo nije otputovala daleko: samo u drugi grad u ovoj istoj zemlji. Bila je, prije deset godina, zaručena s jednim čovjekom iz toga grada. Ali njegova se majka opirala tome braku: nije voljela tu djevojku, i govorila je da će njezin sin s njom više izgubiti nego dobiti. Zaruke su se konačno razbile o taj otpor: zaručnik je otezao iz obzira prema majci (bio je jedinac i razmažen), a djevojci se nije dalo čekati u beskraj, pa je poslije jedne od mnogih scena prekinula. Zapravo, nadala se da će taj prekid slomiti zaručnikovo oklijevanje. Ali on se uvrijedio i poslije se oženio drugom, kćerkom jedne stare prijateljice svoje majke. Netom je čula da se taj brak sprema, bivša zaručnica požurila se udati za Mirtina oca — iz inata; i tako su se ta dva nerazborita vjenčanja obavila gotovo u isto vrijeme. Majka bivšeg zaručnika umrla je malo poslije toga, a ono dvoje sjetilo se tada da su pogriješili. Mirta se bila tek rodila, ali to njezinoj mami nije pomoglo. Počela se opet sastajati s bivšim zaručnikom i svršilo je tako da je ona napustila muža i dijete a on ženu i dijete, pa je njegova žena tražila razvod i dobila ga. Mirtin otac smatrao je svoj brak ozbiljnom stvari, nije tražio razvod i nastojao je urazumiti ženu, ali ona se oboružala paragrafom o neslaganju naravi i razvod je tako i izrečen — zbog neslaganja naravi. Ono dvoje onda se vjenčalo, i navodno su vrlo sretni. A mala Mirta sjedi sama na podu kraj balkonskih vrata i igra se kamenčićima.

Tako je nalazim i danas, u plavom oblačiću haljinice kraj crne noge klavira, sa zelenim kamenčićima na sagu što ga je njezin djed, stari kapetan, donio iz Istambula. Teta Irma sjedi u pletenom naslonjaču u kuhinji, kuha kavu i čita roman Agathe Christie, namrštena kao i uvijek. Mirta trči prema meni i kaže:

— Sad ćemo se igrati zajedno.

Igramo se zajedno. Sjedamo na djedov turski sag i bacamo u zrak kamenčiće.

— Tata je na sjednici — kaže Mirta. — Rekao je da će doći u sedam. To je skoro.

Na zidu je veliki starinski sat s utezima (i njega je donio djed kapetan, iz Los Angelesa. U ovoj kući sve je puno stvari što ih je djed kapetan donio sa svih strana svijeta). Ja pitam:

— Zar ti već znaš čitati na satu?

— Znam — kaže plavi oblačić. — Naučio me tata. Kad je izlazio iz kuće, ja sam ga uvijek pitala kad će se vratiti, pa me naučio čitati ure, i tako više nisam nemirna.

— A prije si bila nemirna?

— Jesam, stalno mi je udaralo srce, tu, vidiš. Tako je lupalo. To je tata jednom opazio kad se vratio kući i zagrlio me, i uplašio se. I pitao me da mi nije zlo. A meni nije bilo zlo, samo mi je tu lupalo, baš se vidjelo kako mi se diže majica, ovdje. I rekla sam mu da mi uvijek tako lupa kad ga čekam. Onda me on naučio brojiti ure i rekao mi je da ga moram mirno čekati sve dok sat ne pokaže onu uru u koju je rekao da će se vratiti. I da mi tako srce neće više lupati. I nije lupalo, kad sam naučila. A ako tata koji put zakasni, onda zove na telefon gospođu s prvoga kata i moli je da mi pođe reći da će on zakasniti. Mene je gospođa naučila kako se govori na telefon, pa me koji put pusti da govorim s tatom. Ali uskoro ćemo i mi imati telefon, onda ću moći više govoriti. Što ti je?

— Ništa. (Skupa je Božja ulaznica, Ivane Karamazove. Ali ovo dijete već je zna plaćati, plaćati s toliko dostojanstva da moram dobro stisnuti u ruci zeleni kamenčić da bih zaustavila suze.)

— Igrajmo se, Mirta — kažem. — Još nije sedam.

Ona baca kamenčić i raduje se što je uspjela uhvatiti u ruku i njega i

ona četiri sa saga. Ponavlja igru nekoliko puta, i svaki put joj uspijeva uhvatiti u ruku sve kamenčiće. Onda najednom zastaje, gleda kroz balkonska vrata i sklapa ručice. Ne shvaćam što joj je, a ona pokazuje prema zvoniku Gospe od Trsata:

— Zvoni, čuješ li? Treba izmoliti Angjeo Gospodnji.

Ja je gledam naprosto ne vjerujući svojim ušima. Irma nije religiozna, Irma zna samo gunđati na »popove«, a oca ove male znam godinama, i nije mi jednom rekao da on nema vjere. Istina je, dugo već nismo o tome govorili, ali ovo mi djeluje kao neko čudo, ovo njegovo dijete koje sklopljenih ručica sluša zvona i govori o pozdravu angjeoskom. Slušam u sebi toliko puta slušane riječi njegova nevjerovanja, a kroz njihov tamni ritam prodire glas iz plavog oblačića:

— U Ime Oca i Sina i Duha Svetoga, amen. Angjeo Gospodnji navijesti Mariji . . .

— . . . i ona zače po Duhu Svetomu — odgovaram tiho i gledam dijete što moli s očima uprtim u zvonik na brdu.

— Zdravo Marijo, milosti puna, Gospodin s tobom, blagoslovljena ti među ženama . . . — nastavlja svijetli dječji glas sabrano i polako, zaustavljajući se kod svake riječi, oblikujući je pažljivo, kao zlatnu medaljicu. I tako smo izmolile cijeli Angelus.

Kad se prekrižila na kraju molitve, Mirta me opet gleda kao malo prije, i opet pita:

— Što ti je?

— Tko te naučio moliti?

— Tata.

— Tata?

— Da — kaže ona jednostavno. — Kad je kod kuće u vrijeme Anđela Gospodnjega, on uvijek moli sa mnom. I moli sa mnom ujutro i uvečer. Vjerovanje, Oče naš, Zdravo Marijo i Slava Ocu. I posebno Zdravo Marijo za mamu. I Pokoj vječni za sve naše i za sve duše u Čistilištu.

I nastavlja se igrati kamenčićima kao da je rekla najprirodniju stvar na svijetu. I tako u igri našao nas je njezin tata.

Silazimo u vrt svo troje, nakon što sam mu predala knjigu koju sam došla vratiti i uzela drugu iz njegove velike knjižnice. Mirta trči između grmova sa svojom loptom, a ja kažem:

— Malo prije izmolila sam Angelus s tvojom kćeri na njezinu inicijativu. Što to znači?

— To znači da si danas prvi put u mojoj kući u čas Angelusa — veli on mirno.

— Mala mi je rekla da si je ti naučio moliti.

— Jesam. Najprije sam naučio sam, iz jednog starog molitvenika pokojne mame, a onda sam naučio Mirtu i pazim da ne propusti molitvu ni jedan dan.

— Hvala Bogu — velim ja tiho.

— Nije tako jednostavno — kaže on. — Jedina molitva koju ja molim kad sam sam još je uvijek ona, sjećaš li se: »Moj Bože, ako postojiš, daj mi da povjerujem u Tebe«.

— Hvala Bogu — ponavljam ja.

— Možda — odgovara on polako. — Vidiš, ja još uvijek ne mogu vjerovati. Možda svećenici imaju pravo kad kažu da je vjera milost, i da volja bez nje nije dovoljna. Ali ja ne znam da li netko tko nije proživio ovakvo stanje volje bez milosti može osjetiti koliko je to teško. Ja znam koliko je teško, ja se u tome mučim već nekoliko godina. Mislim da će mi Bog uzeti u dobro tu muku, ako postoji.

— Postoji — kažem ja. — I uzet će ti u dobro.

— Ti od djetinjstva vjeruješ da On postoji, je li? Gotovo svi vi koji vjerujete vjerujete od djetinjstva. I eto baš to ja hoću da postignem u svojoj kćeri: da nauči vjerovati od djetinjstva. Možda joj ta vjera neće ostati, mnogima ne ostane. Ali mnogima i ostane, a s vjerom je lakše živjeti. Pazi, rekao sam **lakše ne udobnije**. To nije isto. Ja čitam Evangjelje, znaš, i tamo sam našao Kristovu rečenicu da je Njegovo breme lako. Nije rekao **udobno**, rekao je **lako**. Ja sam mnogo razmišljao o toj razlici. Živjeti bez vjere možda je kome udobno, ali to je, otprilike udobnost plovidbe bez kompasa. To jest, bez cilja i bez odgovornosti. To može biti udobno, ali je zapravo prokleto teško. Ploviti s kompasom zahtijeva veliku savjestnost i odgovornost, ali nije teško. Nije udobno, ali nije teško. I konačno, ploveći s kompasom zna se da će se nekamo stići.

— Hvala Bogu — kažem ja po treći put. — Nije ti otac uzalud bio kapetan.

— Kapetan duge plovidbe — kaže on zamišljeno, oblikujući svaku riječ kao prije njegova kći u molitvi. — On je našao vjeru tek pri kraju života. A ja sam je izgubio na početku, ako sam je ikad pravo i imao. Znaš, ima takve djece: nauče napamet ono što im se kaže na vjeronauku ali uopće ne misle o tome, pa poslije naprosto zaborave: vjera nikad ne **sazrije** u njima jer nikad nisu o njoj **mislili**. Zato ja hoću da moja kći **misli**, da već sada dok je malo dijete **misli o vjeri**. **Zato** sam je naučio da moli polako, zaustavljajući se kod svake riječi, jesi li opazila? Samo tako naučit će **vjerski misliti**, eto to ja hoću. Znaš, mene je strahovito pogodila jedna rečenica što sam je našao u jednoj knjizi. Vozio sam se jednom u vlaku s nekim svećenikom, on je čitao tu knjigu i ja sam ga zamolio da je pogledam, bio je to neki francuski životopis svete Terezije iz Lisieuxa, one svetice koju slikaju s križem i ružama. Ja sam listao tu knjigu, zaustavio sam se na stranicama o djetinstvu te djevojke i našao sam rečenicu: »Misliti, to je za nju značilo misliti na Boga«. Mirti je tada bilo dvije godine. Te večeri mnogo sam razmišljao i odlučio sam ovako odgojiti Mirtu. Da već sada nauči misliti tako da joj svaka misao zapravo bude misao na Boga. Ja ne znam da li On zaista postoji, ja se već godinama mučim u želji da uvjerim sebe kako On postoji — ali ja i znam kako je **skupo** ne biti uvjeren da On postoji. Vidiš, da smo ja i moja žena imali vjeru, pravu, sigurnu vjeru, koja bi bila stvarno prožimala svaku našu misao i svaki naš dan, ni naš brak ne bi se bio razbio, i ja se danas ne bih morao stidjeti za sebe i za nju. Eto to ja hoću postići: da se moja kći nikad ne postidi svoga života: da ga **sagradi** tako da bude **zadovoljna** što je živjela. A to se može samo s vjerom: s vjerom koja je u svakom času života **isto** što i vlastita misao. Ja znam kako je teško biti sam bez Boga, ja znam kako je teško povjerovati u Njega kad se već naviklo **misliti** drukčije, samotnički bez kompasa. I ja nikad ne bih sebi oprostio kad bi moje dijete sutra moralo živjeti samo sa svojim srcem zato što ga ja nisam naučio vjerovati u Boga.

Plavi oblačić zaustavio se u igri kraj rascvjetanog grma hortenzije. Gledamo ga u tišini večeri što silazi, i ja kažem:

— To ćeš naći pred Gospodinom.

On ne skida pogled s djeteta i pita nekako odsutno:

— Što ću naći?

— Bog je vjeran u obećanjima Svojim — kažem ja. — A rekao je: »Što god ste učinili jednomu od ovih mojih malenih, meni ste učinili«.

BORIS

Sjedjela je pred stolom referenta za socijalno staranje s nogom preko noge, u usko pripijenim bijelim hlačama i čvrsto stegnutoj crvenoj bluzi, u sandalama s visokim drvenim petama. Nokti na rukama i nogama bili su joj kričavo crveni, usne je našminkala drukčijim, ali svejedno kričavim ružem, a kosa joj je stajala kao kaciga, zlatna i blještava, visoko podignuta i skrućena lakom. Referent ju je gledao, a ona je ponavljala ljuljajući prebačenom nogom:

— Ja ga naprosto ne mogu uzdržavati, shvatite. Ja sam bez posla i bez stana, ne mogu.

Referent je mislio na ženu koja je malo prije ustala s iste stolice pred njegovim stolom. Bila je odjevena u sto puta opranu haljinu od modrog cica na sitne bijele točkice. Nije bila našminkana, i lice joj je bilo sivo, premda je još bila mlada. Gledala ga je ponizno, s gorkom molbom u očima. Bila je majka petoro male djece, a muž joj se teško razbolio, dugo će bolovati. Došla je pitati savjet, željela je dobiti negdje mjesto čistačice, da bi kakogod pomogla svojoj obitelji. Tužno je govorila o djeci, o zimi koja dolazi, o njezi koja je potrebna bolesnom čovjeku, a skupa. »Teško je hraniti plućnog bolesnika, a s njegovom zaradom i dosad smo jedva izlazili... Da mi je barem zaraditi za drva, da mi se djeca ne smrznu ove zime... Jadna moja djeca, tako su slaba, svaki čas mi se neko razboli...« Govorila je tiho, obzirno, kao da se boji dodati težinu svoga bola tolikim tugama što su prošle mimo toga stola, pod umornim pogledom službenika. Referent se sjećao toga glasa, dok je djevojka u uskim bijelim hlačama mirno i tvrdo ponavljala:

— Morate se pobrinuti, zato ste tu. Ja ga ne mogu hraniti.

Referent je bio blag čovjek, jer je previše bola vidio. Ali sad je izgubio strpljenje i rekao oštro:

— Vi imate jedno dijete, jedno jedino, i ne možete ga hranite, jelte? Malo prije bila je tu majka petero djece, žena tuberkuloznog bolesnika. Ona nije došla da nam dobaci svoju djecu, došla je samo moliti po moć da bi ih prehranila malo bolje.

Djevojka je slegnula ramenima:

— Svak zna svoju. Nemojte mi mitingovati, ja sam bez posla i bez stana, shvaćate li?

— Posao ste sami izgubili — rekao je referent. — Imali ste dobar posao, niste bez škole, čak i veliku maturu imate. Ali dakako, najlakše je profućkati i život i plodove školovanja, pa doći ovdje stresti odgovornost sa sebe. I kad vam se to kaže, vama je to mitingovanje. A što se tiče stana, u ovom gradu ima na tisuće podstanara, pa su živi. Mladi ste, zdravi ste, posao možete dobiti, a sobu ćete lijepo iznajmiti, kao i tolike druge.

— Tako — rekla je ustajući. — Popovati o socijalnom staranju znate, a kad vam se čovjek obrati, evo kako pomažete.

— Dosta — rekao je referent. — Ne možemo pomoći ni svima onima kojima stvarno treba pomoći. Ali vama ne treba pomoć, draga moja. Vama treba da vam općina hrani dijete, kako biste vi mogli slobodnije kurzirati u bijelim hlačama. Vrata su tamo, ne oduzimajte mi vrijeme za one kojima je pomoć zaista potrebna.

Izišla je tresnuvši vratima, a referent je klonuo na stolicu, prešao rukom preko čela i prošaptao:

— Moj Bože, ako postojiš, daj mi strpljenja.

* * *

Dijete se zvalo Boris, a rodilo se iz jedne bezvezne veze. Djevojka u bijelim hlačama službovala je u malom mjestu u unutrašnjosti, i strašno se dosađivala. Čitala je mondene revije iz inozemstva i sanjala o luksusnim hotelima, jahtama i draguljima. Tada još nije nosila bijele hlače, imala je samo tri suknje i nekoliko bluza i džempera. Bila je loš službenik, ali je zato marljivo tužakala kolegice šefu. A šef je nije trpio i govorio je da od nje neće biti ništa i da će prije ili poslije svršiti na ulicu.

Onda su jednom došli u to mjesto lovci iz inozemstva. Ona je čula da strani lovci plaćaju velike tarife za lov u našoj zemlji, pa je zaključila da samo bogat svijet može doći ovamo u lov. Zato im se prilijepila, i jednomu se ponešto svidjela. Bio je mlad i vrlo elegantan, a pratio je negoka starijeg gospodina. Napričao joj je da ima u svojoj zemlji tri hotela, koješta. Riječi nisu skupe. Ona nije znala da je galantni gospodin samo konobar, koji je uzeo godišnji odmor, i, da bi nešto zaradio i preko njega a usput se i zabavio, najmio se kao poslužitelj staroga bogatog lovca. To je prešutio, ali joj je ipak rekao da je oženjen. Tako, da si djevojka ne utvara previše. Ali ona je mislila da je neodoljiva, a kad je opazila da je zanijela, bila je sigurna da će se on razvesti i oženiti je. Nije imala ni pojma da u njegovoj zemlji zakoni ne dopuštaju razvod niti pred civilnim vlastima.

Kad mu je javila da očekuje njegovo dijete, čovjek je dojurio preko granice s liječničkim uvjerenjem koje je tvrdilo i ovjeravalo da je on u braku već osam godina i da je taj brak ostao bez djece zato što ih on, ne njegova žena, ne može imati. Ona još nije htjela da shvati, pa je, kad se dijete rodilo, pošla s njim preko granice, uvjerena da će je onaj uzdržavati, u luksusu dakako, zajedno s djetetom. Onaj se međutim smrtno uplašio da mu žena ne sazna za tu avanturu i da se ta glupa epizoda ne pretvori u skandal, i požurio se otpremiti natrag i djevojku i dijete, s nekom svotom novaca i mutnim obećanjima.

Ona je napustila službu, došla u veliki grad, iznajmila sobicu kod neke stare gospođe, počela trošiti onaj novac i čekati. Dakako, nije dočekala ništa, novac je presušio, a u međuvremenu su joj objasnili da se onaj čovjek ne bi mogao razvesti ni kad bi htio, osim ako promijeni državljanstvo, a to je znala da ne bi htio. Kad je ostala bez novaca, pošla je na općinu da se riješi djeteta. Kad nije uspjela, zamolila je staru stanodavku neka joj pridrži dijete samo za kratko vrijeme, a ona da ide u drugi grad tražiti posla. Stara teta Zorka bila je dobra, zavoljela je dijete, pa joj je čak i pozajmila novaca za put.

Nije se više vratila. S vremena na vrijeme slala je teti Zorki nešto novaca za dijete, ali nikad nije poslala svoju adresu. Pisala je: »Ako vam dosadi, dajte ga u dom. Ja ne znam kamo bih s njime, nemam stana.« I nije nikad pisala ni od čega živi.

* * *

Teta Zorka nije dala dijete u dom, nije ni prijavila da ga je majka napustila. Teta Zorka bila je sama, muž joj je umro prije više godina, kćer joj je odnijela difterija još kao djevojčicu, a sin joj je otišao u rat i nikad se nije vratio. Živjela je od male mirovine i iznajmljivanja jedne sobice.

Mali Boris bio je vrlo tiho dijete. Nikad nije plakao, i uopće volio je šutjeti. Teta Zorka napravila mu je kolijevku od jedne stare pletene košare i hranila ga na bočicu. Išla je svako jutro na misu, sasvim rano, dok je mali još spavao. Ali ona se bojala da se onako sam ne povrijedi, pa ga je odlazeći u crkvu vezivala za košaru i poslije mise trčala odmah natrag. A podstanaru je govorila toplo, moleći: »Ako ga čujete da plače, dajte mu bočicu, hoćete li? A ja ću vam zato oprati i izglačati košulje, a nećete mi platiti . . .« Ali mali Boris nije nikad plakao. Koji put bi ga našla kako je mirno čeka, budan, držeći u ručicama malu patku od kaučuka i mačku od gume.

Kad je malo porastao, počela ga je voditi u crkvu. Njezino je mjesto uvijek bilo kraj oltara Blažene Djevice s Djetetom na rukama. Pred tim se oltarom i vjenčala, prije mnogo godina. Jednog jutra — bila je to jedna od njezinih prvih misa s Borisom, malomu je bilo jedva tri godine — opazila je da Boris osobito pažljivo gleda kip na oltaru. Gledao je nekako tiho, previše tiho i ozbiljno za tako malo dijete, i njoj se srce steglo i pitala ga je:

— Što gledaš, Boris?

Dijete je pružilo obje ručice prema kipu:

— Mama . . . braco . . .

Tetu Zarku polile su suze, zagrlila je dijete:

— Nemoj to nikad zaboraviti, Boris . . . Nemoj nikad zaboraviti da je ono Majka svima nama, i da je ono Dijete naš Brat.

I čvrsto držeći siroče u zagrljaju klekla je na goli kamen i molila:

— Gospodine, daj da ne zaboravi.

-o-o-o-

Kad je Borisu bilo pet godina, dobili su novog podstanara. Bio je to neki mladi radnik, radio je u velikoj tvornici kao majstor elektrovarilac. Ali došao je sa sela, po je znao rezbariti drvo, i načinio je Borisu mnogo igračaka. Zavolio je dijete, a mali je osobito volio ptice, pa mu je mladić izdjelao mnogo drvenih ptica i obojio ih živim bojama. Dijete je često sjedjelo na niskoj klupici kraj štednjaka i zabavljalo se razmještajući drvene ptice oko sebe po podu. Osobito je voljelo tu klupicu, jer mu je nju teta Zorka darovala za rađendan, kad mu je bilo tri godine. To ga se nekako posebno dojmilo, pa se znao pohvaliti susjedama: »Jelte da je lijep moj bančić? To sam dobio za rođendan«. Osobito ga je radovalo što je »bančić« sasvim neobično bio obojen u plavo. Jednom je rakao: »Teta Zorka, to je ista boja kao i na ogrtaču blažene Gospe u crkvi. Baš mi je drago, znate.«

Nikad nije pitao za svoje roditelje. Kad je mogao razumijevati, teti Zorki se činilo najbolje da mu ispriča da su mu i otac i majka u dalekoj zemlji, na radu, i da su možda i umrli, jer se dugo ne javljaju. Mali je saslušao bez riječi, sjedeći tiho na svojoj plavoj klupici. Onda je sasvim bez veze rekao: »Teta Zorka, mogu li obući nove papučice?« Te mu je papučice ona sama izradila i bile su vrlo lijepe, i on ih je toliko čuvao da ih je htio nositi samo nedjeljom. A toga dana nije bila nedjelja.

Novi podstanar bio je sasvim sam u velikom gradu, i rado se zadržavao u kuhinji kod tete Zorke i maloga. Jednom je donio Borisu tablu čokolade, i začudio se kad je ditete odlomilo samo komadić a ostatak pažljivo spremilo u neku limenu kutiju:

— Jedi još Boris . . .

— Ne —reklo je dijete. — To ću čuvati, pa će mi trajati.

Mladić se ganuo, i otada je svake subote nosio Borisu tablu čokolade. Jednom mu je donio i naranđa, a mali ih je porazmjestio po podu oko klupice, kraj svojih ptičica, i dugo se igrao njima i milovao ih i govorio: »Lijepe narančice.« Kad mu je teta Zorka ispričala odakle joj to dijete, mladić ga je još više zavolio, i rado je uvečer dolazio ranije kući i čuvao ga, pa je teta Zorka mogla poći k susjedima gledati televiziju.

Jedne nedjelje zamolio je tetu Zorku da mu dopusti odvesti Borisa u šetnju. Teta Zorka je dopustila, a Boris se toliko radovao da je želio obući modro odijelo. To odijelo bilo je njegova najsvečanija odjeća, i Boris ga je toliko vólio da ga je koji put znao pomilovati onim svojim posebnim, toplim pokretima kojima je milovao stvari kao da su žive. Obukli su mu dakle modro odijelo, i Boris je uhvatio mladićevu ruku i izišao sav sretan, a teta Zorka gledala ih je s prozora.

Kad su odmakli ulicom ,mladić zapita:

— Kamo želiš da idemo šetati?

— Ja bih pošao gledati oltariće — reče dijete.

Mladić se začudi:

— Gledati oltariće?

— Da — reče Boris ozbiljno. — Ja idem često gledati oltariće. On je tako zvao pohode crkvama, a običavao je sve stvari zvati nazivima od milja.

Mladić nije bio u crkvi od dana prve pričesti. Ali dijete ga je gledalo tako milo da je rekao:

— Pa dobro, hajdemo gledati oltariće.

Boris ga je odveo u crkvu s kipom Djevice u plavom plaštu.

— Gledaj kako je lijepa — reko je. — Ona je Mama, znaš. A ono je Braco. I moj, da. I tvoj, i cijeloga svijeta. Znaš li ti moliti?

— Zaboravio sam — reče mladić.

— Ne smije se zaboraviti, reče Boris poučno. — Treba ovako, slušaj.

I sklopi ručice i počne polako, gledajući u lik na oltaru:

— Zdravo Marijo, milosti puna, Gospodin s tobom, blagoslovljena ti među ženama . . .

Mladić nije znao odakle su mu navrle riječi. Ali izmolio je s djetetom molitvu do kraja.

Uvečer, kad je Boris zaspao držeći u naručju dvije drvene ptičice, mladić je rekao staroj gospođi:

— Teta Zorka, ovo je dijete siroče, ali čini mi se da ima više od mene. Možda će jednom na to zaboraviti, ali sad kao da ima cijelo nebo u rukama.

A teta Zorka odgovori svim srcem:

— Neće zaboraviti. Dat će Bog, neće zaboraviti.

Dva šmrkavca s cvjetnog kolodvora

Dan rođenja blizanaca obilježen je znamenitom prepirkom tate i mame oko njihovih imena. Tata je najprije rastvorio oči, onda je malo šutio, i konačno je rekao:

— Jednom smo se nadali, a za drugoga rekla bi moja pokojna baka da ga je darovao dragi Bog. Ja doduše o postojanju dragoga Boga imam ponešto svoje mišljenje, ali baka bi se radovala ovoj neobičnosti. Zato neka se zovu Natko i Darko.

— Ni govora! — vikala je mama. — Tko se danas uopće zove Natko i Darko? Takva sentimentalna starinska imena, glupost!

— Da čujemo što je pametno — rekao je tata agresivno. — Po tvome mudrom ukusu, pod kojim bi imenima ova djeca imala hodati po globusu?

— Za drugoga ćemo nešto smisliti, jer ga nismo očekivali — izjavila je mama i dodala izvanredno odlučno: — Ali jedan će se zvati Sergije i točka.

— Sergije! — uhvatio se za glavu tata. — I ti u ime neke šašave modernosti kaniš dijete opteretiti imenom Sergije?!

— To je otmjeno ime — rekla je mama glasom uvrijeđene kneginje. — A uz to zvuči moderno.

— Moderno, je li? — Tata se okrenuo svojoj staroj teti koja ih je slušala smješkajući se: — Teta Matilda, vi vodite dnevnik, ne? Dakle zapišite pod današnjim datumom da je mama blizanaca totalna neznalica i da sam ja to danas ustanovio — uostalom ne prvi put. Moderno! Njoj je ime Sergije moderno! Ona naravno nema ni pojma da to ime ima bradu dugu dvije tisuće godina i malo više!

— Kakvu bradu dugu dvije tisuće godina? — uvrijedila se mama. — Molim te, kad već misliš da možeš dijeliti lekcije kao da si profesor a ne tek neki željezničar, izvoli se izražavati tako da te svijet razumije!

— Ja sam samo neki željezničar, ali bit će da sam nešto pametno i pročitao, za razliku od tebe — rekao je tata ogorčeno. Dakle izvoli: jedan nemogući tip koji je živio prije dvije tisuće godina zvao se baš Sergije! Lucije Sergije Katilina, molim! I ako baš hoćeš, ja tebi imam reći točno isto ono što je Ciceron, za kojega si možda ipak barem načula, govorio rečenomu Sergiju Katilini!

— To jest? — mama se izazovno namjestila na jastucima.

— »Dokle ćeš izrabljivati našu strpljivost?« — odskandirao je tata i govornički ispružio prst prema mami: — Samo se ti namještaj, a ja idem prijaviti imena. Natko i Darko i točka.

— Teta Matilda, zaustavite ga! — viknula je mama, ali tata je već bio na dnu stubišta. I tako su blizanci upisani u matične knjige kao Natko i Darko.

Imali su crvenu kosu, pjegava lica, prćaste nosiće, i bili su jedan drugome sasvim slični. »To je isto dijete u kopiju«, govorio je doktor. Kad bi Natka zaboljelo, Darko bi se odmah rasplakao. Svaka bolest jednoga bila je odmah i bolest drugoga, a tako i svaka radost. Oblačili su ih u jednaka odijela, pa svijet uopće nije mogao raspoznati koji je koji. I tako je jedan od prvih razumnih zaključaka blizanaca bio da su ljudi strašno glupi. Nitko ih nije pokušao u to razuvjeriti: tata je vječno putovao sa svojim vlakovima, a kad je bio kod kuće ponajviše je spavao; mama je cijeli dan dizala očice na najlonskim čarapama raznih gospođa i plela za njih beskrajne džempere, zvala blizance malim gnjavažama i slala ih u vrt ili u drugu sobu svaki put kad bi joj se približili. Mama i tata bili su uopće vrlo nervozni i vrlo zaposleni, i često su se prepirali. Kad bi se oni počeli prepirati, blizanci bi jedan drugome dali znak i povukli se u vrt ili na tavan. Na tavanu bi sjeli na prašnu staru škrinju, poduprli brade rukama i malo slušali praskanje glasova tate i mame s donjeg kata, a onda bi jedan rekao napućeno:

— Uvijek se svađaju.

A drugi bi odgovorio:

— Ako smo mi male gnjavaže, oni su velike.

Zato su blizanci najradije lutali van kuće, a najviše oko kolodvora. Njihovo mjesto bilo je maleno, pa je malen bio i kolodvor. Oko kolodvora raslo je mnogo crvenoga i žutog cvijeća, u uskim lijehama obrubljenim zelenilom. Tata i drugi željezničari zapovijedali su blizancima da ne diraju u cvijeće, ali oni su ga svejedno trgali, i zabavljali su se time da ga rasipaju po ulicama ili da ga bacaju u kuće kroz otvorene prozore u prizemljima. Ta zabava često im je priuštila i izlijevanje vode s prozora po glavi, ali oni su se smijali.

Teta Matilda živjela je u drugom gradiću i rijetko je dolazila k njima. Prilikom jednoga njezinog posjeta blizanci su je čuli kako pita mamu:

— Jeste li se odlučili krstiti ovu djecu?

— Nismo i nećemo — odgovorila je mama. — I nema smisla da opet počinješ, teta Matilda.

Blizanci su se popeli na tavan, sjeli na staru škrinju i poduprli brade rukama. Malo su razmišljali, a onda Darko upita:

— Jesi li ti razumio o čemu govore?

— Nisam — reče Natko. — A ti jesi?

— Nisam ni ja — odgovori Darko uvrijeđeno.

— Da ih pitamo? — reče Natko.

— Pa će nam odgovoriti da smo dvije male gnjavaže. Ili dvije male pošasti.

— Ili dva šmrkavca — dopuni Natko. — Reci, zašto se uvijek na nas tako otresaju kad ih nešto pitamo?

— A tko zna — reče Darko bespomoćno. — Bolje ih je ništa i ne pitati.

— Ali mene zanima.

— Bolje da te ne zanima — reče Darko. — Neka se idu frigati.

I tako o tome nisu više govorili. a nisu ni pitali. Bilo im je tada šest godina.

Kad im je bilo osam, sišao je s vlaka na cvjetnom kolodvoru neobičan putnik. Jedini on je sišao, pa su ga odmah opazili. Uostalom oni su se i inače zabavljali promatranjem silazaka vlaka. Taj putnik izgledao je vrlo mlad, svakako mlađi od njihova tate. A bio je odjeven sasvim u crno, samo je imao bijeli ovratnik. Blizanci su dotad samo jednom vidjeli takvo odijelo, ali nosio ga je neki sasvim stari gospodin. One večeri kad su vidjeli starog gospodina pokušali su pričati mami o njegovu neobičnom odijelu, ali mama ih je prekinula i rekla im neka joj ne dosađuju. Kad su počeli ići u školu, čuli su da se onako odjeveni ljudi zovu svećenici. Bilo ih je stid da ne znaju što je to, pa nisu htjeli pitati nikoga u školi. Uvečer su opet pokušali pitati kod kuće:

— Mama, što je to svećenik?

Ne prestajući dizati očice na čarapi, mama je odgovorila:

— To su ljudi koji svijetu pune glave glupostima.

— Kakvim glupostima? — zapitao je Natko.

— To ćeš vidjeti kad odrasteš — rekla je mama. — A vama će biti bolje da stojite daleko od toga.

— Od čega? — zapitao je opet Natko?

— Dosta — rekla je mama.

Sjetili su se toga gledajući mladića koji je sišao s vlaka. Nije ga nitko dočekao, pa se uputio sam, noseći veliki kovčeg. Blizanci su gledali za njim. Onda Natko reče:

— Dakle i ovaj puni svijetu glavu glupostima.

— A meni baš izgleda dobar — reče Darko.

— I meni — odjekne Natko.

Sporazumjeli su se očima i krenuli, slijedeći mladića s kovčegom. On je hodao brzo, samo bi s vremena na vrijeme zastao da prebaci kovčeg iz jedne ruke u drugu. Idući tako za njim, blizanci su se našli u nepoznatom kraju gradića. Mladić je pozvonio na neka vrata, vrata su se otvorila, mladić je ušao. Blizanci su zastali držeći se za ruke i gledajući zatvorena vrata.

— Zašto smo ga slijedili? — zapita Natko.

— Ne pravi se mudrac — odgovori Darko nervozno. — Sam si rekao da ima dobru facu.

Darko je bio nervozan jer nije znao gdje su. I zapita:

— Znaš li ti kako ćemo se vratiti kući?

— Ja sam mislio da ti znaš — reče Natko.

Sunce je već bilo zašlo, a na ulici nije bilo nikoga. Čekali su da netko prođe, ali kad dulje vremena nitko nije prošao počeli su se plašiti. Natko je već bio spreman da zaplače. Onda ga Darko uhvati za ruku i odluči se:

— Ako nam već kažu da smo šmrkavci, to još ne znači da moramo kmečati kao šmrkavci zato što se ne znamo vratiti kući. Hajde ovamo.

— Kamo? — upita Natko uplašeno.

— Pitat ćemo onoga — reče Darko. — Konačno, zbog njega se ne znamo vratiti.

Držeći jednom rukom bratovu ruku, drugom je pozvonio na ona vrata popevši se na prste. Otvorio im je mladić kojega su slijedili. Darko reče:

— Dobar večer, oprostite. Mi smo se šetali pa smo se udaljili od kuće i ne znamo se vratiti. Mi stanujemo odmah kraj kolodvora. Hoćete li nam pokazati put do kolodvora, molim vas?

— Hoću — reče mladi svećenik, iziđe iz kuće, zatvori vrata i uzme ih za ruke. Opazio je da im se izraz lica izmijenio, pa ih upita:

— Što vam je?

— Tako, ništa, reče Darko. Kako se vi zovete?

— Don Mirko — reče svećenik. — A vi?

— Mi smo braća blizanci reče Darko. — Meni je ime Darko, a njemu Natko.

— To su lijepa imena — reče don Mirko.

— I vaše je lijepo — reče Natko. — Samo što znači don?

Svećenik ih pogleda, shvati i reče:

— To je kao oznaka da je netko svećenik.

Nisu se usudili dalje pitati, samo je osjetio kako su svojim malim rukama nekako čvršće stisli njegove ruke. Osjetio je grč u grlu, ali nije rekao ništa, nego ih je počeo pitati o školi, o učenju, o njihovim igrama. Odgovarali su živo, toplo, natječući se jedan s drugim, i nisu ni opazili kako su stigli do kolodvora.

— Eno naša kuća — reče Natko. — I eno naša mama na prozoru.

Mama je izgledala bijesno. Svećenik stisne ruke blizanaca za pozdrav i reče:

— Sigurno će vas karati što ste zakasnili. A vi ne odgovarajte nego molite za oproštenje, jer ste zaista zakasnili.

Netom su ušli, mama ih je najprije propisno istukla. Onda im je zabranila da se ikad više vide s tim nekakvim popom. Natko se pobuni:

— On nije nekakvi pop, on je don Mirko!

— Dat ću ti ja don Mirka! Dosta! Jesti i odmah u krevet, večeras nema televizije!

Tiho su se uvukli u svoje krevetiće, ali nisu mogli zaspati. Darko prošapće u mraku:

— Natko, jesi li vidio? Kako nas je držao za ruke... Nas nikad nitko nije tako vodio ulicom... Samo ja tebe i ti mene...

Nisu ga više vidjeli, ali svaki dan su govorili o njemu. Tako se približio Božić. U njihovoj kući Božić je bio običan dan: mama im je već davno objasnila da je slavljenje Božića neko starinsko praznovjerje i da njima to ne treba. Oni su bili opazili da za Božić kupuju borove i staklene kuglice oni koji idu u crkvu, a kako su onog starog svećenika bili vidjeli na vratima crkve, povezali su da i don Mirko ima s tim nekakve veze. I tako Darko reče:

— To mora da je njemu neki blagdan, kao nama rođendan. A bio je dobar prema nama kao nitko. Zato ja mislim da treba da mu idemo čestitati, jer bio je dobar prema nama kao nitko, sjećaš li se?

Oni su i prije nekoliko puta tražili u crkvi don Mirka, gledali po crkvi i nisu razumjeli ništa, a njega nije bilo. Na Božić su ispraznili svoje škrabice, nakupovali naranača i kolača, zamolili da im sve to osobito lijepo zamotaju i vežu zlatnom vrpcom, i opet pošli u crkvu. Don Mirka opet nije bilo. Dugo su gledali jaslice, to je bio prvi put da ih vide. Onda su se konačno ohrabrili i zamolili redovnicu koja je redila crkvu neka im kaže kako ze zove ona don Mirkova ulica, jer sami više nisu znali do nje doći. Redovnica im reče da je don Mirko bolestan već dulje vremena, da je imao tešku upalu pluća. Oni zahvale, iziđu iz crkve i držeći se za ruke počnu tražiti onu ulicu. Kad su je našli, Natko pozvoni, a neka stara žena otvori im i odvede ih don Mirku.

Ležao je u krevetu i nasmiješio im se toplo, kao svojoj maloj braći. Natko stavi omot sa zlatnom vrpcom na krevet, a Darko reče:

— Don Mirko, došli smo vam čestitati Božić.

— Hvala vam — reče svećenik. — Tako mi je drago da ste došli. Ja sam danas bio tako žalostan što se nisam mogao pokloniti u crkvi malomu Isusu.

— Mi smo bili tamo — reče Natko. — Vidjeli smo jaslice i jedno malo dijete u njima. To je sigurno mali Isus, jelte? Hoćete li nam pričati o njemu, don Mirko?

Ratko, mehaničar

Rodio se upravo na dan kad je izbio građanski rat u Španjolskoj, pa je otac htio da se zove Ratko. Otac se toga dana opio, nešto od radosti što mu se rodio sin, nešto od bijesa zbog događaja u Španjolskoj, a nešto od tuge što neće dočekati da mu sin odraste. Otac je bio teško bolestan na plućima, bacao je krv i znao je da umire. Bio je zidar i radio je i po četrnaest sati na dan kad je bilo posla, a kad ga nije bilo hranio je sebe i ženu crnim kruhom i slanim sardelama. Žena je nastojala nešto privrijediti tako da je u klaonici prala utrobe zaklanih goveda, za »fileke«. Ali to se slabo plaćalo.

Otac je umro za vrijeme drugog svjetskog rata. Električne žice bile su presječene već nekoliko mjeseci, grad je bio sav u mraku, sirene su javljale početak zračnog napadaja, a otac je umirao pri svjetlu acetilenke. Krv ga je zagušila i umro je tako, bez riječi. Ratka je probudilo zavijanje sirena, skočio je s kreveta i potrčao majci, i našao ju je gdje plače s čelom pritisnutim o pokrivač crven od očeve krvi. Ratko se uhvatio za majku i počeo jecati, a plamen acetilenke uznemirio se i sjene su drhtale po zidovima.

Progladovali su do svršetka rata, a onda se majka zaposlila kao sudoperka u nekoj menzi. Ratku nije bilo ni deset godina, ali postao je majstor u švercu američkim cigaretama što ih je dobivao od mornara sa savezničkih brodova. Kroz osnovnu školu jedva se provlačio, ali nekako ju je završio. Majka mu je rekla da može postati sve na svijetu, samo ne zidar. Njemu se nije dalo učiti ništa osobito, ali čuo je da mehaničari dobro zarađuju, pa je odlučio postati mehaničar.

Za vrijeme njegova naukovanja majka je i dalje radila u menzi, ali imala je slabo srce i često je bolovala. Mogli su se prehraniti i odjenuti, ali novaca je uvijek nedostajalo. Ratko se snašao tako da je započeo drugi šverc: preprodaju kino karata. Postao je i u tome majstor i uvijek je uspio izmaknuti milicioneru.

Majka je umrla godinu prije svršetka njegova naukovanja. Našao ju je mrtvu u krevetu. Probudio se toga jutra i čudio se zašto nema majke da ga probudi. Obično ga je ona budila noseći mu na krevet šalicu Divke s mlijekom. On je spavao u sobi u kojoj je umro otac, jedinoj sobi u njihovu stanu. A majka je, da mu ne smeta, spavala u kuhinji na starom tvrdom ležaju koji je bila donijela sa sobom kad se udala. Na tom ležaju on je spavao dok je otac bio živ, a poslije kad je počeo učiti za mehaničara, majka je prešla u kuhinju i ustupila mu očev krevet u sobi. I tako je Ratko toga jutra došao u kuhinju da vidi zašto ga majka nije probudila. Na stolu je stajala prazna čista šalica, već narezan kruh i paket Divke, a na štednjaku već spreman lončić. Majka bi obično sve uvečer pripremila. Toga jutra činilo se da spava okrenuta k zidu. Bila je već hladna. Još ne shvaćajući, Ratko se okrene po kuhinji, i samo mu se jedna misao javi u mozgu: »Nema mlijeka«. Mora da je mljekarica rano kucala, on je spavao pa je nije čuo, a majka je bila već mrtva pa joj nije mogla otvoriti. Tek kad je to pomislio Ratko shvati da mu je majka zaista umrla.

Majka je bila veoma povučena, pa nisu imali mnogo prijatelja. Najbliži im je bio jedan stari poštar koji je stanovao na istom katu. Bio je udovac i sasvim sam, pa bi mu Ratkova majka, kad je mogla, pospremila kuću, a koji put bi ga pozvala i na objed ili na večeru. Stari poštar neobično je volio pohane žabe, i majka se zbog njega radovala kad bi ih uspjela naći na tržnici. A on joj se odužívao raznim malim uslugama, kupovao je za nju namirnice kad nije mogla s kreveta, dvorio je u bolesti, odlazio za nju na općinu po dokumente koji su joj trebali. Onoga jutra kad ju je našao mrtvu Ratko je pošao k njemu. Šjor Toni je opet sve uredio, s mrtvozornikom i pogrebnim poduzećem. Svećenika nisu zvali, jer majka nikad nije išla u crkvu, šjor Toni nije trpio »popove« a Ratko nije o njima nikad ni mislio. Na groblje su pošli samo njih dvojica. Bio je mračan dan, padala je ledena kiša i vjetar je fijukao između križeva.

Ratko je svakako htio da majka bude pokopana uz oca, u istom grobu. Šjor Toni je i to uredio, pa su otkopali očev grob i spustili unutra majčin kovčeg. Šjor Toni se nagnuo nad grob, ali Ratko je okrenuo glavu: bojao se da ne vidi istrunule očeve kosti. Onda su grobari opet zatrpali grob i ponovo usadili u nj stari drveni križ. Taj križ bila je dala postaviti majka, i bila je rekla da čini to iz običaja, jer da njezin muž ipak nije bio Turčin. I još je tada bila rekla da križ znači patnju, i da je njezin muž doista patio ako i nije vjerovao u ono što govore »popovi«. Ispod očeve tablice na križu Ratko je dao prikovati novu tablicu s majčinim imenom. Na očevoj tablici slova su bila već izblijedjela, pa je jedno popodne Ratko došao na groblje s limenkom bijele boje i kistom i sam obnovio slova. Ali poslitoga nije više nikad došao na groblje. Šjor Toni ga nije pitao zašto ne ide, nego je odlazio sam i nosio cvijeće svojim pokojnim prijateljima. Koji put, kad bi Ratko vidio cvijeće u velikom staklenom bokalu na šjor Tonovu stolu, stari bi poštar rekao maknuvši bradom prema cvijeću: »Ono je za tvoju mater«. Ali Ratko ne bi odgovorio ništa.

Poslije majčine smrti prestao je švercati ulaznicama za kino i dao se na vršenje sitnih mehaničarskih popravaka po kućama. Strepio je da ga ne stave u dom, jer je bio još maloljetan a neopskrbljen. Poslije majčine smrti našao je u ladici među plahtama nešto novaca, majčinu ušteđevinu za koju nije pojmio kako ju je uopće mogla skupiti. Zapeo je u školi, a na poslu se trudio da radi što bolje i ne izaziva nikoga, samo da ga ne bi stavili u dom. Šjor Toni je opet uredio stvar, zajamčio je pred starateljskim organima da će on paziti na mladića do punoljetnosti. Tako je Ratko ostao u stanu u kojemu se rodio, u staroj crvenoj kućerini na periferiji. Kad je položio majstorski ispit, zapalio je prvu cigaretu i opio se prvi put u životu. Malo poslije pozvali su ga u vojsku. Spakovao je stvari u drveni kovčeg, zatvorio prozore, zaključao vrata i odnio ključ šjor Toni.

Kad se vratio iz vojske, našao je šjor Tona u bolnici. Starac je umirao od raka i bio je već pri kraju. Ratko ga je posjećivao svaki dan. Jednag dana skuhao je za nj kompot od jabuka i odnio mu. Veselio se kako će se starac obradovati,

jer je volio kompot od jabuka. U bolnici mu rekoše da je šjor Toni umro dva sata prije i da je već u mrtvačnici. Pošao je tamo s lončićem kompota u ruci, gledao u lice starca na kamenom stolu i ostavio mu kompot do uzglavlja.

Sahranio je starog poštara kraj njegove pokojne žene: starac je davno bio kupio za sebe to mjesto. Gledao je grobara kako zatrpava grob i pitao se ne bi li pošao da vidi grob svojih roditelja. Ali onda je stisnuo šake, okrenuo se i pošao prema izlazu s groblja ne osvrćući se više.

Šjor Toni je ostavio njemu sve što je imao. Ratko je prodao sve, i svoje i šjor Tonovo. U stan staroga poštara uselila se jedna bitelj, a Ratko je svoju sobu i kuhinju zamijenio za potkrovlje u dalekom velikom gradu. Zaposlio se u velikoj tvornici i počeo zarađivati sve bolje.

Oženio se poslije četiri godine. Žena mu je bila radnica u istoj tvornici. Dvije godine odlučivao se na taj brak. Njegovo potkrovlje postajalo je sve zapuštenije, mučio se što živi u neredu a nije mu se dalo ni da ga sam uređuje ni da nekoga pozove da mu ga uredi. Kad je prvi put pozvao k sebi zaručnicu, pokušao je učiniti malo reda, ali nije bio vješt kućnim poslovima i sve je ispalo nikako. Bilo mu je strašno naugodno pred djevojkom, a ona se pravila da ne opaža ništa. To mu se sviđalo, i zaključio je da mu se ona neće penjati na glavu.

I zaista nije mu se penjala na glavu i popuštala mu je u svemu. Samo ga je lijepo molila da bi se vjenčali u crkvi. Odgovorio je da on nema veze s popovima, ali ona ga je toliko molila da je popustio. Kad su izišli iz crkve, rekao je: »Gotova je i ta gnjavaža«. Ona je okrenula glavu da joj ne vidi suze.

I još mnogo suza prolila je u tome braku. Ratko je ostao zatvoren, malo je govorio i stalno radio prekovremeno, pa je rijetko i bio kod kuće. Sve što bi zaradio ulagao je u kuću, nabavio je novo pokućstvo i usisivač prašine i stroj za pranje rublja i frižider, prelazio je iz kredita u kredit i samo je za kuću kupovao. Dosta toga bio je nabavio već i prije vjenčanja. Susjede su se divile: »Kako dobrog muža imate, sve u kuću daje!« Žena je tužno kimala glavom, i nije htjela nikome reći da bi joj jedna dobra riječ bila draža od televizora.

Ispočetka nije htio djece, i žena je opet plakala. Ali opazila je da ga suze nerviraju, pa je plakala kad je nije vidio. On joj je tumačio da se najprije moraju opskrbiti svime što im je potrebno, pa će onda misliti na djecu. Ona je odgovarala plaho, bojeći se da ga ne rasrdi: »U moga oca bilo nas je petero, i sve nas je othranio svojim rukama, a bio je samo postolar. Nismo imali radio, ali bili smo siti i obučeni, jer Bog uvijek providi čovjeku siromahu.« Ratko se trgnuo: »Je li? Mome ocu nije providio. U moga oca bio sam samo ja, pa sam često bio gladan«. To je bilo prvi put da joj je uopće nešto rekao o svome djetinjstvu.

Kad je ipak začela, od straha nije znala kako da mu to kaže. Kad se konačno ohrabrila, bojala se da će opsovati. Često je psovao. Ali on zabubnja prstima po stolu i reče: »Hajde ne muči se. Što je tu je.« Bila je sva izvan sebe zbog takva odgovora i prije nego je shvatila što čini kleknula je preda nj i zagrlila mu koljena.

Postao je neobično pažljiv. Prije je živio uz nju kao da je pravo i ne vidi, a sad je počeo bdjeti nad njom s nekom potrebnom nježnošću. Sutradan nakon što mu je rekla da očekuje dijete došao joj je s bocom piva: »to je za tebe, rekli su mi da je pivo dobro za trudnice.« I počeo joj je nositi pivo svaki dan, i silio ju je da mnogo jede. Drugi put joj je donio čokoladu: »Rekli su mi da je i ovo dobro kad se nosi dijete. A to je marka Kraš, kažu da je ta najbolja.« I sve tako, svaki dan bi se sjetio da je nešto »dobro kad se nosi dijete«. Vodio ju je liječnicima i molio ih da mu iskreno kažu je li potpuno zdrava i hoće li dijete biti zdravo. Nije joj rekao da se i sam dao pregledati i da je umirao od straha neće li na njegovim plućima naći tragove očeve bolesti. Kad su mu rekli da je zdrav, pošao je k zlataru i bio sav sretan kad je našao starinsku zlatnu žličicu. Odnio je kući žličicu i dao je ženi »Ovo je moj prvi dar za Zoricu«.

Tvrdio je kako je siguran da će biti djevojčica. I zaista je bila djevojčica. Nije htio čuti za drugo ime: »Zorica će se zvati, neka barem njoj sja sunce u životu kad meni nije sjalo.«

Žena se bojala govoriti mu o krštenju djeteta, pa je malu dala krstiti a da on nije znao. Bojala se da će mu proći zanos očinstva i da će se opet vratiti svojoj staroj gluhoj ravnodušnosti, ali on nije prestao paziti na dijete kao na kap vode na dlanu.

Za prve tri godine života djevojčice radio je kao mrav, od jutra do mraka. Čak je sam zamolio da ga stave u noćnu smjenu, jer je zarada u njoj veća. Stalno je govorio: »Nesmije joj ništa nedostajati.« Žena se žalostila misleći kako njemu zapravo nedostaje sve što se ne može rukama zaraditi i očima vidjeti. Kad je dijete počelo razumijevati, počela ga je nositi u crkvu i govorila je: »Molimo za tatu«. Opazila je da malu u crkvi najviše zanimaju postaje Križnoga puta, pa ju je nosila od postaje do postaje i tumačila joj što slike prikazuju. Dijete je slušalo napeto, s takvom sabranošću i razumijevanjem da se majka čudila. Jednom reče to župniku, a on odgovori »Možda je previše patnje u krvi njezina oca. Možda zato razumije«. Župnik je poznavao Ratka iz viđenja, i boljele su ga njegove oči.

Jedne večeri žena se zadržala u pohodima kod bolesne sestre. Kad se vratila, Ratko je već bio spremio malu u krevet i sjedio je do nje. Dijete je govorilo:

— Ti ne znaš ništa pričati. A ja znam, ja ću pričati tebi. Slušaj.

Majka se zaustavi kraj vrata. Čula je gdje Ratko kaže:

— O čemu ćeš mi pričati?

— O Isusu — dopre do vrata glas djevojčice. — Najprije je bio sasvim malen, ovako kao ja, znaš. Samo je bio sasvim siromašan i nije imao ovakav krevetić i igračke. I morao je pomagati svetomu Josipu u radionici. Sveti Josip bio je drvodjelac. A kad je Isus odrastao, pošao je u svijet da govori ljudima o dobrom Bogu. Dobri Bog je Njegov Otac, i naš. Ali to ljudi nisu razumjeli, pa su Isusa mučili. Puno su Ga mučili. Najprije su ga istukli bičem po leđima, i tukli su Ga po licu, a onda su Mu stavili na glavu krunu od trnja i rugali Mu se. A krv Mu je tekla. Mene je strašno boljelo kad sam nabola prst iglicom, a Njega su cijeloga izranili, Njega je moralo boljeti više nego ikoga. I onda su Mu dali da nosi križ i vodili Ga na brdo. A Njegova Majka išla je za Njim i plakala. Ti si se uplašio onaj put kad sam se samo nabola iglicom a kako je bilo Njegovoj Mami? I onda su Mu ruke i noge pribili na križ čavlima i uzdigli križ i Isus je na njemu visio i tako je umro. I kad je umro, još su Mu proboli srce. Kopljem. I Njegova Mama sve je to gledala. Isus je umro zato da mi budemo dobri. A prije nego je umro naučio nas je moliti. Ja ću naučiti tebe, hoćeš li?

Žena se nije usudila pogledati u sobu. Tišina je šumila kao krv u njezinim ušima. I kroz taj šum, kao iz velike daljine, začuje Ratkov glas. Bio je težak i taman kao daleki grob dvoje siromaha pod jednim križem, kao dar voća koje nije moglo biti darovano. I odgovori glas patnika djetetu:

— Hoću.

Dvoje iz trolejbusa

Sreli su se u trolejbusu.. On je već sjedio kad je ona ušla, i desilo se da je stala baš kraj njegova sjedala. On je gledao kroz stakla, a onda je slučajno okrenuo glavu, ugledao je kraj sebe, odmjerio je i ustao. I pokazujući bradom na sjedalo rekao je:

— Sjednite.

Ona u prvi čas nije uopće shvatila da njoj govori, a onda se nasmiješila malo začuđeno i sjela. Za vrijeme vožnje pogledala ga je nekoliko puta. On to opazi, odmjeri je kao prije i reće:

— Vi me kanda nekako gledate. Možda imam mrlju od čađe na nosu?

Ona se uvrijedi od njegova porugljivog tona:

— Vaš me se nos uopće ne tiče. Htjela sam samo vidjeti kako izgleda čovjek koji još zna ustupiti mjesto u trolejbusu. To je postala sasvim rijetka vrst faune. Ali čini se da ni oni koji joj još pripadaju ne znaju biti sasvim pristojni.

On se smješkao:

— Da niste ustali na lijevu nogu, jutros? Čovjek vam ustupi mjesto, a vi odmah paljbu. Zar ne znate ništa bolje?

— Na primjer što? — upita ona drsko.

— Na primjer nasmješiti se. Mora da imate lijepe zube.

— Vi ste bezobrazni! — plane ona i okrene glavu.

On ne odgovori, i tek poslije pola kilometra sagne se k njoj i reče tiho:

— Ja sam možda bezobrazan, ali vi ipak sjedite na mjestu koje sam vam ja ustupio.

Nije znala da li da dalje tjera scenu ili da se nasmije.

Konačno su se nasmijali oboje.

Sišli su na istoj postaji. Videći da je počeo koračati uz nju, ona se pobuni:

— Da vi to mene ne kanite slijediti?

— Ja vas kanim otpratiti — reče on s istim smiješkom iz trolejbusa.

Ona zastane:

— Nisam vas za to molila.

— Vrlo važno — reče on — Niste mi ni zabranili. Hajde, zabranite mi. Lijepo mi recite neka se izgubim, i izgubit ću se.

Opet nije znala da li da plane ili da se nasmije. Ali način na koji se smiješio bio je naprosto razoružavajući. Ona slegne ramenima:

— Pa kad baš hoćete. Ja idem doma, to je samo par kuća dalje.

On se pokloni kao mušketir:

— Drago mi je. I ja idem doma, to je samo par kuća bliže.

— Ne pravite teatar na ulici — reče ona strogo — I ne govorite gluposti. Da vi stanujete u ovoj ulici, ja bih vas već bila zapazila. Ja ovdje stanujem već deset godina.

— A ja deset dana — reče on ljubezno. — A od tih deset bio sam na službenom putu osam.

— Na sve vi znate odgovoriti — reče ona prezirno.

Njegovo porugljivo lice naglo se izmijeni, kao da ga je nešto zasjenilo. I reče:

— Ne, ima masa stvari na koje ne znam odgovoriti. Nije sve tako jednostavno kao pitanje gdje stanujem.

— Na primjer? — upita ona kao prije u trolejbusu.

— Na primjer zašto smo na svijetu — odgovori on. — Ali o tome ne kanim s vama govoriti, jer ćete mi reći da sam uobraženi filozof.

— Ne — reče ona. — Kad biste počeli turpijati o tome, ja bih vam rekla da mene to ne zanima.

— A što vas zanima?

— Zapravo ništa — reče ona mirno.

Tako je počelo. Vidjeli su se i sutradan, opet u trolejbusu: odlazili su na posao u isti sat. Ona je radila kao daktilografkinja u jednom velikom poduzeću, on kao referent u drugom. Ona je živjela kao podstanar kod neke stare dame koja je od nje tražila da od svoje sobe do kupaonice i od vrata kupaonice do umivaoniku prostre novine i hoda po njima. On je poslije osam godina podstanarskog čekanja u sličnoj situaciji dobio stan u novogradnji, ali bilo je predaleko, kuća je bila građena od slabog materijala, kroz zidove sve se čulo, i tako je on taj svoj novosagrađeni stan zamijenio stanom u staroj, solidnoj kući kraj one postaje trolejbusa. Bilo mu je trideset i dvije godine, i još nije bio oženjen. Roditelji su mu umrli, braće ni sestara nije imao. Po završetku ekonomske škole odmah se zaposlio, jer drukčije nije imao od čega živjeti. Njegovi pokojni roditelji morali su poslije rata primiti u svoj stan sustanare, pa kad je on otišao na službu u grad s trolejbusom pokušao je svoj dio toga stana zamijeniti, ali na sve trude i oglase dobivao je uvijek isti odgovor: »Radije u pakao nego u sustanarstvo!«. Tako je on svoj dio stana odstupio onim sustanarima, a pokućstvo pokojnih roditelja primio mu je na svoj tavan neki prijatelj. Govorili su mu neka to proda jer da je to staro i crvotočno i da ne vrijedi ništa, ali on nije imao srca da se odijeli od skromnih, dragih predmeta među kojima je odrastao. Zato je sve godine svoga podstanarstva plaćao prijatelju malu naknadu za čuvanje toga pokućstva: bio je ponosan i nije htio nikakve usluge primati besplatno. Kad je dobio stan, dao je dopremiti svoje pokućstvo u grad s trolejbusom, i sve je namjestio svojim rukama i bio je radostan prvi puta od dana svoga djetinjstva.

Djevojka iz trolejbusa ostala je bez majke kad joj je bilo dvije godine. Otac se ponovo oženio, ali poslije nekoliko godina umro je i on, i ostala je sama s maćehom. Maćeha je bila još mlada i brzo se ponovo preudala. Nije voljela pastorku ni za života prvog muža, a poslije druge udaje počela joj je jasno pokazivati da joj u kući smeta. Djevojka je gutala do drugog razreda gimnazije, a onda je pošla u ured za posredovanje zaposlenja i rekla na šalteru: »Imam samo šesnaest godina, znam da mi se može priznati samo niža školska sprema, ne znam raditi ništa ali mogu naučiti. Mislim da bi mi

bilo najlakše naučiti strojopis, jer sam već nešto vježbala, ali radila bih bilo što. Makar i čistiti javne nužnike, ali dajte mi da zaradim toliko da mogu živjeti sama. Ako mi ne date posla, svršit ću makar i na ulici, ali s onom ženom ja više ne mogu živjeti.« Službenika na šalteru dojmio se očajni glas kojim je to govorila. Zauzeo se što je više mogao, i djevojka premda premlada i bez kvalifikacija, dobila je mjesto početnice daktilografkinje u jednom poduzeću. Kad je dobila prvu plaću, potražila je sobu i namjerila se na onu staru gospođu od novina. Od drugog dijela te prve plaće iznajmila je neki stari Remington i tipkala po njemu do duboko u noć: htjela je čim prije naučiti pisati s deset prsta i ne gledajući u tipke. Glavni razlog zašto je ostala kod stare unatoč onoj histeriji s novinama bio je to što staroj tipkanje po nekom čudu nije smetalo. Od svake plaće redovito je plaćala zakupninu za stroj, pa joj je po podmiri stanarine ostajalo jedva za prehranu. Prehranjivala se juhom iz kesica, jednim jajem na dan i kruhom: naučila je da je kruh veliko blago i da i sam bez ičega može spasiti čovjeka od gladi. Oblačila se na kredit, nosila svaku haljinu nekoliko godina i okrenula dva puta sve što se moglo okrenuti. Malo je odahnula kad je dobro naučila pisati »na slijepo« s deset prsta i kad su joj povisili plaću. Polako je stekla glas izvrsne tipkačice, pa su joj davali posla i iz drugih poduzeća. I tako joj je prošlo deset godina: u redovitom radu, u prekovremenom radu, u tuđoj kući, u samoći, u hodanju u kupaonicu po prostirci od novina.

Kad je čovjeku iz trolejbusa rekla da se zove Ksenija, on ju je pitao:

— Znate li što znači to ime?

— Znači strankinja, grčki.

— Tako, vi znate i grčki. Što vi uopće ne znate?

— Već sam vam rekao da ne znam mnogo velikih stvari. A ne znam ni grčki, značenje toga imena poznato mi je slučajno.

— Strankinja — ponovi ona. — Ja se zaista osjećam kao strankinja. Uvijek i svugdje.

— Niste sami — reče on — Ja se osjećam stranac i pred samim sobom.

Zbližila ih je upravo ta otuđenost od svega. Kad ju je prvi put pozvao k sebi, mislio je da će odbiti. Ali ona je došla. I dolazila je svaki put kad bi je pozvao. Koji put bi zatekao sebe u misli da nikad nije sreo ženu koja bi bila tako sama kao ona. I bilo mu je žao što je ne može voljeti čak ni nakon onoga što se među njima dogodilo. Nešto strahovito hladno i pusto bilo je u njoj, i njega je to sve više tištilo i počinjao je tražiti način da prekine tu vezu s djevojkom koja je stvarno bila strankinja uvijek i svugdje, u sebi i pred njim.

Jednog jutra telefonirala mu je u ured. On se začudio, jer to nikad nije činila. Pitala ga je hoće li toga popodneva biti kod kuće. Začudio se i tome, jer ni to nikad nije pitala. Zasmetalo mu je i što ga zove i što ga to pita: »Tako je to, mislio je, prave se da im nije stalo, a onda evo ih s pretenzijama.« Odgovorio je da će biti kod kuće.

Kad je došla, pitao ju je netom je sjela:

— Da se nije štogod dogodilo?

»Što bi se vraga dogodilo, mislio je. Nismo se vidjeli tjedan dana, njoj je to previše jer već misli da ima neko pravo na mene. I sad će mi pseudosentimentalno odgovoriti da se nije dogodilo ništa nego da me samo željela vidjeti, nije nego.« Ali ona odgovori mirno:

— Dogodilo se.

— Što?

— Zanijela sam — reče ona istim bezbojnim glasom kojim je uvijek govorila.

On ne odgovori odmah. Znao je da ne laže: koji put se pitao što ona ima na mjestu srca, ali bio je siguran da nikad nije lagala. Zato je samo zapita:

— Jesi li sigurna?

— Jučer sam bila kod liječnika — reče ona i nastavi odmah, glasom ugašenog mira, ne čekajući da on išta odgovori: — To treba ostrugati. Ja nemam novaca za operaciju, preskupo je. Ako ti možeš, daj mi nešto. Ako ne možeš, zadužit ću se.

On ju je gledao nepomično, i sam se začudio što osjeća da mu se svo tijelo nekako skamenilo. Ona opazi njegov pogled, okrene glavu i reče:

— Ne gledaj me tako.

— Ne — reče on.

Ona ga pogleda:

— Znači li to da mi ne možeš dati ništa? A ipak, to nije samo moja stvar, i tvoje je.

— Znam — reče on. — I baš zato što je moje ne dam ga ubiti.

Ona ga opet pogleda, nasmiješi se porugljivo i reče:

— Ah ne? Nastavi, molim te.

— Dakle nastavljam — odgovori on. — Ako se vjenčamo, hoćeš li ga roditi?

— Ti si lud — odgovori ona.

— Ja sam se često pitao što je tebi na mjestu srca — reče on. Ali odgovaraj: ako se vjenčamo, hoćeš li ga roditi?

— Nemoj mi reći da me voliš — naceri se ona.

— To nije važno — odgovori on. — Važno je ne ubiti dijete. I važno je da mi ne raste bez oca i bez imena, ako bi ti ipak zastala pred zločinom.

— Gle — reče ona. — Da ti nisi kršćanin?

— Davno sam zaboravio da jesam — reče on mirno. — Ali sad sam se sjetio. I pokušat ću dozvati u pamet sve svoje zaboravljene molitve, i molit ću da to više ne zaboravim.

Vjenčali su se u crkvi, on je tako htio. Kad se dijete rodilo, htio je da bude kršteno. Ona je ostala kod kuće, a on je došao u crkvu s jednim svojim kolegom iz ureda koji je bio kum, i nepomično je stajao kraj njega dok je držao dijete na krstu. Kad je župnik stavio na dijete stolu i rekao: »Lino, uđi u crkvu Božju«, otac je sklopio ruke i tako sklopljene pružio ih prema djetetu.

Odmah poslije vjenčanja rekao je ženi: »Pokušajmo živjeti kao da se volimo. Ako i dalje budemo ovako tuđi jedno drugomu, ovaj će brak postati pakao.« Ona se smješkala: »To je kršćanska gimnastika, je li? Pa hajde, natječimo se tko će više izdržati.«

Izdržali su oboje, ali bilo je nešto nijemo u njihovu životu. Onda je jednog dana on pozajmio od prijatelja kuma auto: volio je voziti, ali nije imao toliko sredstava da kupi kola. Pošao je cestom uz more, naletio na kamion i svršio u bolnici s teškom ranom na glavi. Kad su mu rekli da mu dolazi žena, pripremio se na miran, jednostavan susret, i bolno je mislio kako nju ni smrtna opasnost neće izvući iz pustinje u kojoj je živjela. A onda uleti u sobu sva u suzama, dotrči krevetu i padne na koljena zovući:

— Antune! Antune!

To je bio prvi put da ga je nazvala imenom. Prvi put otkad su se uopće poznavali. I digne svojom rukom njezinu glavu i reče:

— Bog se smilovao na nas, Ksenija.

JAGODA NA RUCI

Vidi se s ceste, vidi se s obale. Ali kojim se putem ide k toj crkvi? Sva je okružena starinskim primorskim kućama, uskim uličicama, stubama Da pitam nekoga? misli žena u modrom ogrtaču i tiho gleda po obali, bira lice koje će pitati. Jer treba svakako poći u crkvu, prije nego...

Malo je svijeta na obali. Ovo malo mjesto kraj velikoga grada oživi samo kad dođu turisti. A sad je jesen, oblačno jutro novembra, mještani su na poslu, obala je gotovo pusta. Jedan dječak sa školskom torbom pod rukom dolazi s lijeva.

Pitat ću dijete, odlučuje žena u modrom ogrtaču. Dijete će znati. Mora du mu je dvanaest godina, kao i...

Opet joj udaranje srca prekida misao. Dječak je već blizu. Ona ga zaustavlja, kaže mu plaho:

— Molim te... kuda se ide do crkve?

Dječak je gleda ravnodušno, onda se smiješi. Osmijeh mu je hladan, od leda i porculana. Tko zna zašto mislim na porculan, čudi se ona s nekim tihim strahom. Ali osmijeh neodoljivo, jezivo, zaista djeluje kao osmijeh porculanske lutke. Osmijeh se ne gasi, dječak odgovara:

— To vam ne bih znao reći, jer ja u Boga ne vjerujem.

Prije nego je shvatila što čini ona pruža ruku da pomiluje obraz nad porculanskim osmijehom, i prije nego je shvatila što govori ona čuje svoj glas:

— Previše si ti malen da bi stvarno mogao znati vjeruješ li ili ne vjeruješ u Njega.

Dječak se odmiče, ne da da ga dotakne ruka nepoznate, i kaže hladno:

— To se vas ne tiče. A za put u crkvu pitajte neku staru babu.

Dok govori, premješta knjige iz jedne ruke u drugu. Na sebi ima vjetrovku, od onih kojima rukavi završavaju uskom pletenom orukvicom. Vjetrovka mu je već malo tijesna, pa mu se u kretnji premještanja torbe rukav malo odmiče prema laktu i otkriva zapešće. Žena u modrom ogrtaču gleda u lice s porculanskim osmijehom, ali crvena mrlja na zapešću dječaka udara joj u kraj oka. Žena nagonski obraća cijeli pogled tamo: na koži, kraj pletene orukvice, jasno se ocrtava mala crvena jagoda. I žena pita naglo:

— Kako se zoveš?

— Ni to vas se ne tiče — odgovara dječak s osmijehom od porculana, okreće joj leđa i odlazi.

Žena ostaje kao skamenjena. Izgubljeno gleda za dječakom, a onda kreće za njim bez razmišljanja. Samo ga gleda i napregnuto pazi da ne izgubi njegov lik iz očiju. I samo se boji da se on ne okrene i ne opazi je.

Dječak se ne osvrće. Lijeno hoda obalom, penje se uličicama. I ulazi u vežu neke kuće.

Žena u modrom ogrtaču ostaje skrivena iza ugla, pazi hoće li dijete izići. Ne izlazi nitko, prolaze minuti. Žena ide prema kući. Ovo je ludost, misli. Bilo bi bolje otići, proći ulicama, smiriti se, vratiti se kad budem mirnija. Ali lupanje srca jače je od te misli. Žena ulazi u vežu, čita ime na prvim vratima u prizemlju. Nije ono. Drugih vrata nema, u prizemlju. Gore su još dva kuta. Penje se, a srce joj toliko lupa da ne čuje ni svoje korake. Na prvom katu ima dvoja vrata, i na svakima je nepoznato ime. Žena se penje na drugi kat, gleda pločicu na vratima lijevo. Slova su sitna, mora se sasvim približiti.

Silazi trčeći, sva pretvorena u strah da se ona vrata ne otvore. U prizemlju zastaje, čeka da joj srce prestane lupati. Mogu li uopće progovoriti? pita se i izgovara tiho: »Nikša«. Čuje svoj glas, ali ne vidi više ništa. Ne od suza. Samo joj je mrak pao na oči kad je, pitajući se može li govoriti, čula sebe gdje izgovara to ime.

Hvata se za željeznu ogradu stubišta i čeka. Mrak se razilazi. Mogu govoriti. Moram pitati. Možda je ono gore stan tek neke rodbine, možda nije baš njihov. A možda je sve i igra slučaja, to prezime nije uopće neobično.

Osluškuje. Samo da se ne otvore neka vrata gore, samo da još dva minuta nitko ne siđe i nitko ne uđe. Ne čuje se ništa. Žena u modrom ogrtaču pritišće električno dugme na vratima u prizemlju.

Otvara mlada domaćica u kuhinjskoj pregači. Iz stana dopire miris jela i sviranje radija. Žena pred vratima pita:

— Molim vas, izvinite, stanuje li u ovoj kući gospodin... — i izgovara ono prezime s pločice na drugom katu lijevo i dodaje: »onaj koji ima sina Nikšu«.

— Drugi kat lijevo — odgovara ljubezno mlada domaćica, pozdravlja smiješkom i zatvara vrata.

Žena u modrom ogrtaču izlazi. Kreće se neobično polako, kao da mjeri snagu za svaki korak. Nikša. Moj sin Nikša. Moj sin koji neće da pokaže put do crkve majci koju ne poznaje. Moj sin Nikša. Dvanaest godina, a već zna reći da ne vjeruje u Boga.

— — —

Rodio se s onom jagodom na zapešću. Stanodavka je govorila da je to »želja«: noseći dijete, Neda je silno željela jagode, osobito posljednjih dana pred porođaj, pa je stanodavka ponavljala uvjerenje starih žena da se djetetu u kožu utisnula majčina želja. Neda je slijegala ramenima i odgovarala da su to priče, ali ona crvena mrljica na ruci djeteta stvarno je izgledala kao jagoda.

Neda je završila ekonomsku školu i stupila u službu u jednoj velikoj tvornici, daleko od svoga grada. Tvornica je bila nova, i nije imala stanova za sve svoje radnike i službenike. Počelo se graditi stambeno naselje, ali u nove stanove moglo se za početak smjestiti samo članove kolektiva koji su već imali obitelj, pa i od njih samo one koji su već dulje bili bez stana i dulje radili u tvornici. Neda je bila mlada, sama i nov službenik, pa se morala zadovoljiti podstanarstvom.

Udala se za jednog tehničara iz iste tvornice. I on je bio pridošlica iz drugoga kraja, sam kao prst i podstanar, kao i ona. Vjenčali su se samo na općini: on je bio uvjereni bezvjerac, a Neda je o vjeri već davno naprosto prestala misliti. Kad su se vjenčali, on je prešao u Nedinu podstanarsku sobu, jer je ta bila veća. Stanodavka je odmah povisila sta-

parinu za dvostruko, ali mrštila se cijeli dan zbog dvoje podstanara u kući. Kad im se rodilo dijete, bila je ljubezna tjedan dana, a onda im je rekla da joj je žao, ali da je ona stara i da je k sebi pozvala nećakinju koja će je njegovati, pa da oni moraju otići. Našli su se na čudu, i kad više nisu znali što da poduzmu tvornica im je konačno dodijelila stan. Jednosobni, ali stan.

Kad je Neda iscrpila porodiljski dopust i skraćeno radno vrijeme radi dojenja, iskrsli su novi problemi. Tvornica je bila daleko od grada, a u tek sagrađenom stambenom naselju još nije bilo dječjih jaslica. Neda je pokušala zamoliti susjede iz iste kuće, gospođe koje nisu radile jer su ih muževi mogli uzdržavati svojim zaradama, neka bi joj pripazile na dijete dok je ona na poslu. Ali svaka se izgovorila na svoj način, pa je Neda odlazeći na posao vezivala dijete za kolijevku i spuštala rolete na prozorima. Stan je naime bio u prizemlju, pa se bojala. Nedin šef bio je uviđavan, pa ju je i poslije isteka skraćenoga radnog vremena puštao iz ureda kući da nahrani dijete. Ona je trčala bez daha kući i natrag, jer naselje nije bilo sasvim blizu tvornice. Ali posao je često tako pritiskao da je šef zaista nije mogao pustiti, i onda je dijete čekalo osam sati, gladno, u mraku, vezano. Najgore je bilo kad je prohodalo. Neda je bila spremna i gladovati da bi platila dvorkinju za dijete, ali djevojke iz obližnjeg sela radije su išle u fabriku nego da »služe« u tuđoj kući. Od beskrajnih sati provedenih u mraku dijete je ostalo blijedo, od duge vezanosti za krevetić kasno je prohodalo, a od tolike samoće progovorilo je pravo tek sa tri godine.

Hranu su ispočetka uzimali iz tvorničke menze. Ali muž je od slabe i neuredne ishrane u mladosti imao osjetljiv želudac, pa hranu iz menze više nije mogao podnositi, i Neda je morala početi da kuha kod kuće. Nije bila vješta u tome, jer je nitko nije odgajao za domaćicu, pa je muž bio isto tako nezadovoljan kao kad su se hranili iz menze. A mučno je bilo i to što je ona mogla početi sa spremanjem objeda tek po povratku s posla, pa su redovito objedovali tek oko četiri sata, a dotle su, gladni, nervirali jedno drugo. Osim svega toga, tvornički odjel u kojemu je Neda radila upravo je tada dobio neke nove strojeve za knjiženje. Nisu bili automatizirani, trebalo je mnogo fizičke snage za pomicanje neke kombinacije pisaćeg stroja i registratora na njima. Nedi su dali da knjiži baš na takvom stroju, i to ju je neizrecivo zamaralo. Šef je govorio da su ti strojevi nespretni i da ih nije trebalo ni nabavljati. Poslije su ih zaista i uklonili, ali dotle se Neda razboljela. Stalno je osjećala bolove u zdjelici, tužila se, ali nije htjela k liječniku. Konačno se jednog dana muž izderao da je za bolesnike bolnica, pa je pošla u tvorničku ambulantu i čula od liječnika da ima upalu jajnika.

Malo po malo, sve ju je slomilo. Blijedo dijete koje jedva hoda i jedva govori, muž koji se zna samo otresati, loše skuhan objed u četiri sata po podne, vječno pranje, vječno glačanje, nikad u kino, nikad u kazalište, nikad na koncert, nikad na putovanje, stroj od kojega sve boli, očajna jednoličnost knjiženja, sve. Počela je zaticati sebe kako sa zavišću gleda susjede koje nisu morale raditi, koje su se mogle lijepo obući, koje su na otplatu kupovale ne kuhinjski stol nego frižider, ne krevet nego stroj za pranje rublja.

Onda je jednog dana došao u tvornicu novi inženjer. Imao je vlastiti auto, i zahtijevao je stan u gradu, ne u naselju. Udovoljili su mu, jer je bio velika klasa. Čulo se da je razveden, bez djece. Oblačio se izvanredno ukusno, pušio samo cigarete Camel, nosio prsten sa zelenim kamenom purpurnih preliva i svaki čas putovao u inozemstvo. Počeo je gledati Nedu. Njemački auto, engleska odijela, američke cigarete, egipatski prsten, priče o Parizu, Hamburgu, Milanu Bernu — Nedi se činilo da sanja, tako nešto. I svršilo je tako da ju je inženjer jednom posjetio kod kuće, kad joj je muž bio na putu a mali Nikša spavao.

Muž je saznao, već su se našli ljubezni susjedi. Pitao je Nedu što je istina. Ona je živjela u tehnikoloru, pa je odgovorila: »Sve«. Muž nije odgovorio ni riječi. Sutradan je pošao advokatu, a njoj je za objedom rekao:

— Zatražio sam razvod zbog neslaganja naravi. Na tom ću obrazloženju ostati ako odeš iz ove kuće i ostaviš mi sina. Ako ne, tražit ću razvod zbog preljuba. I moći ću ga dokazati. Razmisli do sutra.

Ona je sve rekla inženjeru s egipatskim prstenom. Nadala se da će i to svršiti u tehnikoloru. Ali on reče ljubezno:

— Već će se to smiriti. Ne razbijaju se brakovi zbog jedne zabave, nismo u srednjem vijeku. Ja sutra putujem u Belgiju, ostat ću mjesec dana, možda i više. Ostat ćete sami vas dvoje, i već ćete naći načina da se to među vama uredi manje tragično.

Te noći činilo joj se da će izgorjeti od stida. Sutradan ju je muž gledao tako bezizražajno kao da i ne postoji. Nije se htjela poniziti, nije imala snage moliti za oproštenje pred onim ledenim očima. Pristala je na razvod zbog neslaganja naravi, dala otkaz u tvornici i otišla. Kad je odlazila, muž je bio na poslu, a dijete se igralo kraj zatvorenog prozora, na podu. Djetetu je bilo tri godine. Otišla je bez riječi, bez suza, samo je pomilovala dijete.

Primila je službu duboko u unutrašnjosti. Nikad nije pisala u svoj srušeni dom. Dva dana pred odlazak pitala je muža: »Mogu li barem malomu pisati?« — »Ne«, odgovorio je tvrdo. »Ako pišeš, vratit ću neotvoreno. Ako ne pošalješ adresu, spalit ću nepročitano.«. Poslije dvije godine saznala je da se ponovo oženio, da je napustio tvornicu i prešao u službu velikoga industrijskog poduzeća na sjevernom Jadranu, i da stanuje u malom prigradskom mjestu s crkvom koja ima dva zelena tornja.

Godine su prolazile, gluhe i samotne. Nije se preudala. Sprijateljila se s nekom starom gospođicom iz kuće u kojoj je stanovala, i često ju je nalazila gdje moli krunicu, i čudila se:

— Zar vam nije dosadno ponavljati uvijek iste riječi?

Stara gospođica odgovorila je blago:

— Sveti Franjo Asiški stalno je ponavljao: »Moj Bože i sve moje!« I te četiri riječi ispunile su mu cijeli život.

Te noći Neda nije mogla zaspati. Kad je čula prva zvona, klekla je do kreveta i polako, kao da se trudi otvoriti teško zarđala vrata, pokušala je izgovoriti: »Moj Bože i sve moje«. Činilo joj se kao da nešto krade. Ali, netom je izgovorila, briznule su joj suze iz očiju koje nisu plakale dvadeset godina.

Otada je počela moliti za svoje dijete, i sve ga je bolnije željela vidjeti. Konačno nije izdržala i pošla je u gradić sa zelenim tornjevima. Nije znala kako će naći svog sina. I mučila se kako će i željela je najprije poći u crkvu, da se smiri i razmisli. I pitajući za crkvu srela ga je, s crvenom jagodom na ruci, sa smiješkom od porculana i bezbožnom riječju na usnama.

Kad je izišla iz one kuće, približila se nekom dječaku koji je prolazio. Mogao je i on imati dvanaest godina. I reče mu kao zaklinjući:

— Znaš li kud se ide u crkvu? Nemoj mi i ti reći da ne znaš.

Dječak je pogleda:

— Ja znam. Dođite, pokazat ću vam. Ali nemojte plakati. Bog je dobar.

Podignite kamen, Tamara

Stajala je u redu pred šalterom na banci i držala u rukama veliku žutu omotnicu punu novčanica. Opazila me netom sam ušla i dozvala me osmijehom:

— Dugo vas nisam vidjela. Bit će dvije godine, zar ne?

— Da — velim ja. — Gdje smo se ono srele zadnji put? Mislim da je bilo isto ovako pred nekim šalterom.

— Pred šalterom na pošti — kaže ona.

— Sad se sjećam. Polagali ste novac na štednu knjižicu. Sad sigurno čekate za isto.

Malo, usko lice postaje najednom tamno kao orah:

— Ne, nemam više novaca za štednu knjižicu. Sve je otišlo. Ovo tu što imam predati nije moje. To je polog poduzeća gdje radim.

Ja se čudim:

— Zar vi radite? (Prije dvije godine nije radila. Bila je samo domaćica, suprug joj je zarađivao tako dobro da se mogla posvetiti samo obitelji.)

— Sad radim — kaže ona. — Već godinu dana.

Prekidamo razgovor, jer je likvidator zove. Ja svršavam svoj kratki posao kod drugog likvidatora, a ona mi kaže:

— Nemojte otići, pričekajte me.

Kad je dobila priznanicu, izlazimo zajedno. Ona počinje:

— Vi se sigurno čudite što me vidite kao službenika.

— Priznajem — odgovaram ja. — Zadnji put ste mi rekli da ne morate raditi.

— Onda nisam morala. Sad moram. Znate, mnogo se toga dogodilo otkad se nismo vidjele.

Čas zastaje, a onda:

— Razvela sam se.

Gledam malo izmučeno lice s dubokim sivim podočnjacima. Pretpostavljam da očekuje neko sažaljenje, razumijevanje ili tako nešto. Ali ne mogu. I odgovaram naprosto:

— Jeste li sad sretniji?

Ona me gleda neizrecivo tužno:

— Bojala sam se da ćete vi to pitati.

— Zašto ne odgovorite?

— Dobro — kaže ona. — Odgovorit ću. Nisam sretnija, sve je to tako očajno da ne znam kako ću izdržati. Jeste li očekivali da ću ovako odgovoriti?

— Jesam. A hoćete li mi reći zašto ste se razveli? Tko je tražio razvod?

— Ja — veli ona.

— Vi? Imate dvoje djece a tražili ste razvod!

— Da. Nisam više mogla.

— Što niste više mogli?

— Sve. Sve je bilo otrovano, i nisam više mogla.

— To su riječi — kažem ja. — Ako mi ne kažete činjenice, ne razumijem ništa.

Ona me gleda kao da traži pomoć:

— Ja bih željela da razumijete. To je tako teško razumjeti, nitko ne razumije. Ni moja djeca.

— A što biste htjeli, koliko je godina vašoj djeci? Malomu jedanaest a maloj četrnaest, ako se ne varam? To nije dob u kojoj dijete može razumjeti zašto se jedna obitelj razbija kao čaša. Ako dijete ikad može to razumjeti.

— Ali nisam mogla drukčije — kaže ona. — Ja sama, bez Boga, nisam mogla drukčije.

Srela sam dosad mnogo rastavljenih žena, i čula sam njihove priče i njihove razloge. Ali nijedna nije rekla ovo, ovu rečenicu koja presijeca dah: »Ja sama, bez Boga, nisam mogla drukčije«. Gledam joj tamne oči utonule u teške sive kolute i pitam nekako uplašeno:

— Što to govorite, Tamara?

— Da — kaže ona. — Sve je u tome: u tome da je to bio brak bez Boga. Da smo u njemu bili *sami*, razumijete li? To je činjenica koja jezivo objašnjava sve druge činjenice koje su nas razbile.

Ja ne mogu shvatiti:

— Što se to s vama dogodilo, zaboga? Vi ste vjerovali kad ste se udali, ja sam bila prisutna vašem vjenčanju, vi ste se vjenčali pred oltarom, zašto mi sad govorite o braku bez Boga?

— Da — veli ona gorko. — Vjenčala sam se pred oltarom, a znate li zašto? Zato što je crkveno vjenčanje običaj u »dobrim starim obiteljima«, zato što crkveno vjenčanje spada u »dobar ton«, kako vrlo uvjereno ponavlja moja mama. Mome mužu bilo je svejedno, a meni je bilo stalo do te dekoracije, do svečanog štimunga u crkvi, do crvenog saga i bijelih karamfila i upaljenih svijeća i sugestivnosti obreda, ali ništa osim tih vanjskih efekata nije u meni ostalo od onih časova pred oltarom. Ništa nije ostalo, jer ničega drugog nije ni bilo — ni u meni ni u njemu.

Premješta mrežu s narančama u drugu ruku i nastavlja:

— Meni je sad jasno da smo se mi već na početku svoga braka *odrekli duše*, razumijete li? Mi smo djecu krstili, ali i to tek zato što je to nekako red, i slali smo ih na vjeronauk zato, i odveli ih na prvu Pričest zato, ali samo zato — ja o svemu tome nisam nikad pravo mislio, a on još manje nego ja. Sve je u nas bilo strahovito površno, išli smo na božićne ponoćke jer je to običaj, slavili smo blagdane bogatim stolom, jer je i to običaj, ali vidite, jedini problem naših blagdana bio je baš to: kako nabaviti što veći bor, kako pronaći što ljepše darove, kako uprljati što više posuđa. Nikad nismo ušli u sebe ni za milimetar, a djeca su vidjela da smo mi površni pa su i ona postala površna, i svi smo zapravo bili samo forme i sjene bez stvarnoga sadržaja, jer samo Bog može biti sadržaj jednog života, a mi smo živjeli kao da Ga nema, i meni je to jasno tek sada kad se sve slomilo.

Ona zastaje, tužno vrti glavom i kaže:

— Oprostite, govorim tako rastrgano. Ali vidite, u meni samoj ti su se zaključci tek oblikovali, ne znam ih još sređeno izraziti. Mi smo zapravo živjeli samo nervima, ne dušom, eto tako sam ja to nazvala. Zlo je počelo odmah prvih mjeseci, jer su se prvi zanosi brzo iscrpili. Ja sam vrlo brzo vidjela da je on zapravo brutalan i bez osjećaja: ono što sam za vrijeme zaruka uobražavala da je neka njegova zatvorenost koja mu je u mojim fantazijama da-

vala čak neku romantičnu notu — ono je bila zapravo praznina, odsustvo svakog interesa osim interesa za njegov posao u koji se ja nisam ni razumjela ni željela razumjeti. U časovima odmora nije znao drugo nego čitati novine i krimiće i trčati na utakmice, ili slušati na radiju prijenose utakmica. Napravio mi je od kuće štand velesajma, sa svim onim mašinama, usisačem, električnim štednjakom, strojem za pranje rublja, frižiderom, televizorom i mlincima, a sve s motivacijom: »to treba imati kad imaju i drugi!« Znate, bio je nekoliko puta po poslu u Zapadnoj Njemačkoj, i donio je odatle neki prokleti novi glagol: auchhaben — »također imati«. Uvijek je to ponavljao: auchhaben! Imali smo Fiću, a kad je neki njegov kolega nabavio Opel, on odmah: auchhaben! — i radio je kao crnac godinu dana, do ponoći i poslije ponoći, dok nije sjeo u svoj Opel! A sve je to bio život živaca, život bez duše, i taj život bez duše ubio je naš brak.

Opet zastaje, ali ne čeka da govorim, i nastavlja:

— Nemojte misliti da svaljujem svu krivnju na njega. Ne, bilo bi previše jeftino — i bilo bi nepravedno. Moja je krivnja u tome što sam preračunala na njega da bih mogla živjeti, da li me shvaćate? Ja sam bila sasvim bez snage, htjela sam živjeti od njega, kao refleks. I očajavala sam što u njemu nema svjetlosti od koje bih *ja* mogla živjeti. Ja sam od njega željela nešto što mi nije mogao dati, a nikad mi nije ni na pamet palo da se ne može živjeti od drugoga, nigdje, niti u braku. Nikad nisam pomislila da svatko od nas ima *svoju* dušu, i da *u njoj* treba živjeti, i da ljubav treba īžarivati *iz nje*, mjesto da je tražimo *za nju*. Zato sam vam rekla da je to bio brak bez Boga. Jer samo osjećajući stvarnost Božju može se osjetiti vrijednost duše. Mi to nismo znali. Mi smo naprosto živjeli kao dva klupka živaca.

Ponovo je zastala. Sad je mogu pitati:

— Kad ste sve to počeli shvaćati, Tamara?

— Nekoliko mjeseci poslije razvoda. Išlo je sve gore i gore, on mi je bio postao toliko stran da sam već bila na rubu samoubijstva. Netom bih počela štogod govoriti, štogod predbacivati, vikao je neka ga pustim u miru sa svojim fikcijama i lupao je vratima i nestajao iz kuće. Konačno sam dobila živčanu groznicu, on je otišao k svojima i svima govorio kako sam ja sa svojom prokletom romantikom stvorila pakao od njegove kuće, djeca su hodala po kući kao izgubljene ovčice, meni je srce pucalo i gušila sam se u suzama a djeca su dolazila k mome krevetu i grlila me i plakala: »Nemoj da te izgubimo, mama!« A njegova majka rekla je na sve to da sam joj unesrećila sina. Onda više nisam mogla i tražila sam razvod, ali priznat ću vam, na dnu srca nadala sam se da će ga to potresti i da ćemo možda naći neki način da počnemo iznova. Ali on je rekao da mu je već stvarno svega dosta, i zalupio je vratima — po zadnji put. Onda sam ostala sama i toliko se problema oborilo na mene da nisam znala kamo glavom da lupim. Tek kad je on konačno otišao iz grada, kad sam se zaposlila i kad je život počeo teći ovako, naporno ali mirno, ja sam počela misliti. Uvijek sam patila od besanice, vi znate, još od vremena rata, kad nisam mogla zaspati od straha pred noćnim bombardiranjem — a tih mjeseci poslije razvoda znala sam probdjeti po čitave noći, i stalno sam se pitala: zašto? Zašto se sve to dogodilo, zašto se moj brak razbio? I u tim dugim teškim noćima postalo mi je sve više jasno da se sve to dogodilo zato što ni moj muž ni ja nikad nismo htjeli *sazreti*. Jer Bog je zrelost čovjeka.

— Blago vama, Tamara — kažem ja spontano. — Mnogi dopru sve do smrti a da nikad ne shvate da je Bog zrelost čovjeka.

— Ja sam shvatila — kaže ona umorno. — Ne mogu reći da mi je sad lakše živjeti, ali zahvalna sam što sam shvatila. Znate, jedne noći dok sam tako razmišljala javila mi se u sjećanju jedna rečenica. Mora da sam je tko zna kad negdje pročitala, ali nikako se ne mogu sjetiti gdje: »Podigni kamen, i pod njim ćeš Me naći«. I najednom mi se učinilo kao da je između Boga i mene godinama stvarno stajao neki kamen. I o taj kamen razbio se i moj brak i moj život.

Ja pitam:

— Možete li moliti, Tamara? Možete li već moliti?

— Ne mogu — kaže ona tako bolno da osjećam grč u grlu. — Ali vidite, često idem u crkvu. Samo idem. Stanem do vrata i gledam u svetohranište. Ne mogu moliti, samo gledam.

— Podignite kamen, Tamara. Samo ste ga pomakli, niste ga podigli.

— Znam, veli ona. Ali za moje snage i to je mnogo.

— Ne. Nije mnogo. Nemojte zastati u žalosti nad samom sobom. To je opasno.

— Ja ne znam što da molim. Sve je svršeno, što da molim?

— Ništa nije svršeno. Molite da svrši dobro.

— Što da svrši dobro? Svoju obitelj više neću sagraditi.

— Možda nećete. Ali možete moliti i za to. I za svoju djecu. I za samu sebe.

— Što za sebe da molim? — pita ona izmučeno. — Vidite, od svega me najviše muči to: što za sebe da molim u ovakvoj situaciji? Na to uvijek mislim kad pođem u crkvu. I ne nalazim odgovora. Sve sam shvatila, sve mi je jasno, i što da molim kad mi je sve ovako očajno jasno?

— Molite da izgori očaj u vama — kažem ja. — Vi još niste osvojili život, Tamara. Vi sad samo znate što on *može* biti. Vi sad znate da je samo Bog život. Ali još ga niste doživjeli.

Ona me gleda s naporom, kao da se trudi shvatiti. I kaže:

— Nešto ću vam reći. Jedno popodne pošla sam u crkvu, bili su to oni tihi sati kad u crkvi nema nikoga. A bio je strahovito tužan dan, hladan i maglen i oblačan, i sve je bilo tako žalosno da nisam izdržala i zaplakala sam. Mislila sam o tome što je *mogao* biti moj život a nije bio i neće biti, i tako sam plakala sama u pustoj crkvi i nisam ni opazila da mi se približila jedna stara žena u crnini. Tek kad je svojom rukom blago dotakla moju ruku stresla sam se i bilo mi je žao što me vidi da plačem, a ona mi je rekla: »Nemojte plakati, gospođo. Bog je dobar«. I nasmiješila se kao da me ohrabruje i odmah je otišla. To mi ne ide iz glave, bilo je tako potresno.

— To je bio odgovor — kažem ja. — I poziv na molitvu. Poziv da počnete *živjeti* ono što ste shvatili.

— Mora da je ono zaista bio odgovor, stalno na to mislim — veli ona. I gleda me s nekom bolnom nadom i govori kao da se boji:

— Još ne mogu moliti. Ali od onoga dana više ne mogu plakati.

KRIŽ SA PET TIRKIZA

Činilo se da je sve svršeno. Razveli su se zbog neslaganja naravi, i taj put nije taj elastični paragraf zakona o razvodu stvarno sakrivao ništa gore: zaista se naprosto nisu slagali. Ona je bila osjetljiva, on grub, a oboje bez Boga: to je bilo sve. Razvod je tražila ona, nakon što joj je prekipjelo jednoga dana kad je on zalupio vratima i pošao se tužiti majci, pa joj je svekrva dobacila da joj je svojim »nervima« unesrećila sina. On joj je prepustio djecu i otišao drugima, a ona, koja dotad nije radila jer je on dobro zarađivao, primila je skromno službeničko mjesto i pokušala nastaviti da živi.

U jednom času tih bolnih pokušavanja srela sam je pred šalterom na banci, i pričala sam vam o njoj na ovoj stranici. Poslije je dugo nisam vidjela, a jutros sam je srela pred prodavaonicom novina, opet je išla na banku sa žutom omotnicom u ruci. Ali imala je ružičastu haljinu s bijelim obrubima, a prije je uvijek nosila tamne, ugašene boje, i od njih joj je malo lice, suho i zgrčeno kao orah, bilo još tužnije. Jutros joj je lice bilo ozareno, kao da se nagnulo nad bokorom ruža. I nije više imala oko očiju one duboke sive kolobare. A o vratu nosila je lančić s križićem, starinskim bizantskim križićem neobično fine izrade, ukrašenim s pet tirkiza. Nježno zlato sjalo je na ružičastom platnu haljine, i u igri sunca dvije male zrake izlazile su iz krakova križića.

I ispričala mi je kako je dobila taj križić, i zašto sad nosi ružičastu haljinu.

— — —

On je dakle po zadnji put zalupio vratima, a malo poslije razvoda otišao je na službu u drugi grad, u unutrašnjost. Bilo mu je žao djece, ali tvrdio je sebi da nije mogao drukčije. Uostalom, i njegova je mama tvrdila da nije mogao drukčije. Mama nikad nije voljela Tamaru i možda nije bila nepristrana ali njemu je ipak bilo draže čuti da mu mama odobrava nego da ga osuđuje. I tako je on spalio mostove i otresao prah s obuće. To su bili njegovi omiljeni izrazi, uvijek je tako govorio kad je želio izraziti uvjerenje da s nekim ili nečim treba potpuno prekinuti. I sjeo je u svoj Opel, ubacio treću brzinu i ostavio za sobom krhotine svoga života. Nije bio sasvim uvjeren da ih baš ostavlja, ali činilo mu se da mora tako misliti.

U velikom gradu u unutrašnjosti dobio je mjesto u svojoj struci i bio je zadovoljan s prihodima, a sviđalo mu se i to što su mu za tajnicu dali jednu debelu stariju gospođu koja je pisala na stroju brzinom mitraljeza, ali nije se pravila važna i uopće je govorila vrlo malo. Poslije loma s vlastitom ženom instinktivno su ga nervirale sve žene, i zato je o staroj tajnici govorio zadovoljno: »Ona nije žena, ona je teta.« Tako ju je i zvao: »Teta Danka«. Mlade sekretarice u poduzeću čudile su se što njima ni na pozdrav ne odgovara, a tetu Danku pita i kako se osjeća i boli li je glava i hoće li kavu ako je umorna.

S poslom i uvjetima posla bio je dakle zadovoljan, ali nerviralo ga je pitanje stana. Kao jedan od svojih uvjeta za stupanje u službu kod toga poduzeća bio je, dakako, stavio i dodjelu stana. Obećali su mu i zajam, ali mu nisu mogli odmah udovoljiti i molili su ga da se strpi neko vrijeme. On je stisnuo zube i pokušao se strpiti. Ali niz sve nervoznije kadenciranih »dođavola!« često mu je razbijao strpljenje.

Morao se smjestiti u namještenoj sobi, i to mu nije pomagalo da se razvedri. Znao je da je to privremeno, da će stan dobiti, ali sama činjenica da živi s tuđim svijetom pod istim ključem kidala mu je živce kao končiće. Bili su dobar svijet, muž i žena, oboje umirovljeni nastavnici: poslije vjenčanja svoje četvrte kćeri ostali su sami u velikom stanu i počeli iznajmljivati dvije sobe. Njemu je smetalo već i to što je u istom stanu bio i drugi podstanar. Nije ga se nikad ni vidjelo, radio je cijeli dan i samo spavao u toj sobi, ali ogorčenom inženjeru smetao je već time što je postojao. Sapun, ručnike i četke toga mladića u kupaonici gledao je naprosto s mržnjom. Na časove se i sam čudio, ali odvratnost zajedničkog života s tuđim svijetom bila je upravo fizička u njemu, i mnogo jača od njegove želje da je svlada.

Uopće, sve mu se okrenulo naopako. Morao je sam kupovati košulje i kravate, a to nije nikad prije činio i nije se mogao snaći. Druga muka bila je prehrana: ni kao student nije se hranio u menzi, studirao je stanujući kod strica. Navikao na domaću hranu, pokvario je probavu restoranskim jelima i kukao teti Danki kako će on od toga prokletog načina života dobiti čir na želucu a možda i rak.

Teta Danka slušala je i šutjela, a mjeseci su prolazili. On se nadao da će se nekako naviknuti, ali bilo mu je svaki dan kao da ga živa režu. Jednog jutra, poslije još jedne besane noći koju je pokušao prebroditi čitanjem krimića, stupio je u kancelariju i zapitao staru tajnicu: »Teta Danka, što mi savjetujete? Da počnem piti ili da počnem uzimati morfij?« Teta Danka digla je pogled s mitraljeza svojih čudesnih prstiju, dugo gledala nesretnog čovjeka i mirno rekla: »Vama treba odmora, šefe. Ako nešto ne učinite, razbit ćete se kao boca.« On se nacerio: »Vi ste duhoviti, teta Danka. Meni reba odmora, ah! Kao da čovjek ne nosi sama sebe i na odmor!« Uvlačeći novi list u stroj tihim i spretnim pokretima, teta Danka je rekla: »Mogli biste odnijeti sebe na neko mjesto koje osobito volite, šefe. Ne na neko novo mjesto, jer ni njega ne biste voljeli, kao što ne volite ni ovo gdje ste sad. Vi ovdje ništa ne volite, i zato još manje možete podnijeti samoga sebe. Moj pokojni otac, kad je bio jako umoran ili nervozan, odlazio je na selo, u staru kuću svoga oca okruženu jabukama.« To je bio najdulji govor što ga je teta Danka izrekla otkad

su radili zajedno. On ju je iznenađeno pogledao, ali već se bila nagnula nad zalelujanom mrežom prstiju i slova.

Poslije nekoliko dana zatražio je godišnji odmor i otputovao u Grčku. Teta Danka je rekla: »... na neko mjesto koje osobito volite.« A teta Danka bila je mudra žena, unuka staroga šumadinskog domaćina koji je mnogo naučio od mirnih jabukovih stabala oko svoje kuće. Teta Danka malo je govorila, ali nikad nije rekla glupost. Gledajući je, on se često sjećao nekih stihova: »Jefimija, ćerka gospodara Drame, i žena despota Uglješe, u miru, daleko od sveta...« U staroj gospođi bilo je toliko mira da je on instinktivno vjerovao sve što bi rekla. Sad mu je rekla neka pođe na neko mjesto koje osobito voli. A on je osobito volio Grčku.

U Grčkoj je proveo djetinjstvo: otac mu je službovao tamo kao agent brodarskih društava. Tako je on znao novogrčki kao i hrvatski. Ali ovaj put nije se kanio zadržavati u gužvi Atene ili Pireja: želio je poći k Spirosu, ribaru, koji je imao kuću, vinograd i maslinik na jednom malom otoku Egejskoga mora. Spiros možda i nije više živ, jer je bio star dok je on još bio dijete. Ali on je ipak želio potražiti Spirosovu kuću. Bili su tako dobri prijatelji, njegov pokojni otac i stari grčki ribar. Otac ga je često vodio k njemu, u nedjelju, a juha od ribe koju je Spiros kuhao u zemljanoj posudi ostala je jedna od njegovih najdražih uspomena. I vožnje u Spirosovoj lađi u zoru, kad je more zaista imalo onu boju vina koju je vidio Homer, i velike mreže koje je Spiros krpao vještim mirnim pokretima ruku sličnih kori masline, i tople zlatne smokve što ih je skupljao ispod velikog stabla pred Spirosovom kućom, u podnevnoj tišini teškoga sunca — sve je to on zatvorio u srce i zato je volio Grčku.

Nije htio putovati vlakom ili avionom. »U Grčku se dolazi po moru«, znao je i prije govoriti. U Dubrovniku ukrcao se na brod i počeo promatrati kad će more dobiti boju vina.

Iskrcao se u Pireju i krenuo odmah na Spirosov otok. Brzo je našao kuću: bilo mu je kao da je jučer zadnji put hodao tom stazom uz more. I kuća je bila ista, iste masline oko nje, ista stara smokva pred vratima i mreže razapete u dvorištu. Pod smokvom, na kamenoj klupi gdje je često sjedio Spiros, sjedjela je mlada žena i krpala čarape.

»Možda mu se sin oženio«, pomislio je i pristupio joj. Pitao ju je za Spirosa, a ona odgovori da je umro prije devet godina. Pitao je za njegova sina, a ona reče da ga je more odnijelo još prije, dok je Spiros bio živ. Onda ju je pitao tko je ona, a ona odgovori da je žena Spirosova nećaka, kojemu je starac ostavio kuću i zemlju i barku, jer nikoga drugog svoga nije imao. Onda joj on reče tko je i zapita gdje joj je muž, a ona ustane, pođe prema kući ritmičkim koracima kao da nosi amforu na glavi, i pozove: »Stavros!«

Stavros je izvanredno sličio na Spirosa. Brzo su se sporazumjeli: on će ostati kod njih kao što bi ostao da je Spiros živ. Onda su popili čašu vina iz staroga vinograda, pa je Stavros izišao krpati mreže, a žena je ostala da pomogne gostu raspremiti kovčeg. On ju je pitao:

— Kako se zoveš?

— Aliki.

Problijedio je, a žena se tiho začudila:

— Što ti je?

Razmišljao je da li da odgovori. Onda je ipak rekao:

— Tako se zove moja kći.

— Zar u vas ima takvo ime? — pitala je žena.

— U nas se kaže Alice — rekao je. — Ali to je isto ime.

Žena je slagala njegove košulje u ladicu starinske komode. Onda je čas izišla, vratila se s kiticom lavandinih cvjetova i stavila je između košulja. On je gledao fascinirano. To isto činila je majka njegova oca, istim pokretima, u Dalmaciji.

Aliki je ispraznila kovčeg i sve uredno složila. Onda je opet izišla i donijela vode da zalije cvijeće na prozoru. Naginjući vrč prema cvijeću zapitala je:

— Koliko je godina tvojoj kćeri?

— Četrnaest — odgovorio je.

I izišao je iz sobe, nije mogao podnijeti da i dalje govori o djetetu. Soba je bila tako skromno lijepa, sjećao se te sobe još iz Spirosovih vremena, bila je smeđa od plemenitoga tamnog drva i bijela od zavjesa i pokrivača što ih je rukom plela još pokojna Spirosova žena, i te smeđe i bijele boje njemu su najednom postale bolno žive, njegova Alice imala je smeđu kosu i lice često bijelo kao kreda, i u onoj lijepoj tišini mirisnoj od sunca, mora i maslina njemu je potamnilo pred očima i čuo je glas svoga djeteta razbijen od suza: »Nemoj da te izgubimo, mama!«

Prešao je rukom preko očiju i uhvatio se za dovratak. Onda je polako izišao u dvorište i sjeo kraj Stavrosa koji je krpao mreže.

»Stavros«, mislio je. »Križ. Samo u Grčkoj čovjek se može zvati Križ. U nekim drugim zemljama to može biti prezime. Ali samo ovdje je ime. Krsno ime. »Mislio je tako i začuo je sebe kako pita ribara:

— Zašto su te krstili Stavros?

Ribar je digao pogled s mreže prema gostu. Imao je oči nevjerojatno modre, kao more ujutro.

— Pogledaj oko sebe — rekao je. — Jarboli na brodovima s prečkama za jedra. Ulice što se sastaju iz četiri pravca. Tijelo čovjeka kad raširi ruke. Meridijani i paralele na geografskim kartama. Sve je križ.

Riječi su zvučale kao heksametri, kao koraci žene Aliki. A ovaj koji je govorio bio je ribar. Gost je pitao:

— Tko te je to naučio?

— Oči — rekao je ribar. — A oči mi je prosvijetlio Demetrios, moj brat. On nas je sve odgojio, jer su nam roditelji mladi umrli. A kad smo svi dobili svoj život u ruke, Demetrios je otišao u manastir. Sad se zove otac Hristofor. Ali ja mislim da je u očima Božjim to bilo njegovo ime od rođenja.

Ostao je kod njih mjesec dana. Malo su govorili, i nikad on nije osjetio u sebi takvu tišinu. Nije im ništa govorio o sebi, samo ih je promatrao.

Jednog dana oluja je zahvatila more, a Stavros je bio na moru. Aliki je zapalila drugo kandilo pred ikonom Bogorodice. Jedno je uvijek gorjelo pred njom, a drugo je Aliki palila svaki put za oluje na moru.

Nije ništa govorila, čekali su zajedno. Samo kad mu je pružila vrčić mlijeka opazio je da joj ruke dršću. Stala je uz prozor i gledala more.

More se stišalo, Stavros se vratio. Aliki je poletjela prema njemu, i zagrljaj koji je čovjek vidio bio je čin tako pune, tako čiste ljubavi da je zaplakao. A nije plakao ni u djetinjstvu, jednom je duboko zarezao prst nožićem i nije dao od sebe ni glasa. A u ratu je stisnutih zubi izdržao operaciju bez anestezije.

Kad je odlazio, Aliki je skinula s vrata starinski grčki križić s tirkizima:

— Dao si nam više nego što smo se pogodili, i bio si dobar s nama. Zato uzmi ovo i daj svojoj ženi. I drugi put dođi s njom i sa svojom Aliki. Ti nisi sretan kad si sam.

I tako je on pošao kući. Da vidi djecu, rekao je kad mu je Tamara otvorila. I pričao je djeci o grčkom otoku i o Stavrosu i Aliki. A kad su djeca pošla na počinak, predao je Tamari Alikin križ. I više nije otišao iz svoje kuće.

A svoju kćer otada ne zovu Alice, nego Aliki.

Ne od druge svijeće

Imala je osmoro braće i sestara, i služila je svima. Željela se i ona školovati, kao i oni: ali majka im je bila bolesna i bolesna je morala raditi van kuće, jer očeva zarada nije ih mogla sve prehraniti. I tako je Franki bilo žao majke što se toliko muči, i ostala je u kući da joj pomogne. Roditelji nisu tražili tu žrtvu: upisali su i nju u više razrede srednje škole, rekli su da će se žrtvovati i za njezino školovanje. Ali njoj srce nije dalo da to primi, boljela ju je sjena vječnog umora u tihim očevim očima, boljeli su je majčini teški reumatični pokreti.

Bila je to velika, zaposlena obitelj, i možda nitko nije imao vremena da opazi pregaranje te kćeri. Ubrzo im se svima učinilo nekako naravno što se jedina ona ograničila na rad u kući. Činilo im se da je zanemarila sebe, pa su je i oni nekako zanemarili, primali su njezine usluge i nisu o njima ni mislili.

Tako je Franka pomalo postala Pepeljuga svoje obitelji. Radila je i šutjela,. i uzalud je čekala lijepu riječ od svojih. Željela je da bi joj sestre malo pomogle u kući barem za vrijeme školskih praznika, ali u obitelji se smatralo da su se sestre kao i braća trudile učenjem cijelu godinu i da se ljeti moraju odmoriti. I sestre su se odmarale, šetale i čitale, a Franka je radila. Ni novih haljina nisu joj kupovali, nosila je ono što su sestre iznosile. I tako je u njoj sve više rastao gorki osjećaj da je nitko ne voli, ni tata ni mama ni braća ni sestre, nitko. A ničega nije imala osim svoga srca, i zato joj je ta osamljenost bila vrlo teška. I zdravlje joj je oslabilo, još kao mlada djevojka dobila je bolest u zglobovima i počele su joj drhtati ruke, ali ni to nije izazvalo neki osobiti dojam u obitelji. I tako bi se Franka koji put zavukla na tavan i plakala: »Mene nitko ne voli, kad ću se ja odmoriti?«

Franka je bila slaba duša s velikim srcem: živjela je od odraza. Da su u obitelji shvatili njezinu žrtvu, da su joj pokazali da je cijene, da su joj rekli makar malu lijepu riječ, ona bi bila ponizno zahvalna, i bila bi utrostručila svoje napore da zadovolji sve oko sebe. Ali njezinima je i dobra riječ bila skupa, i zato je Franka bila nesretna: zato što je, zapravo, živjela ne životom života nego životom odraza. Franka tada nije znala da svijeća gori vlastitim plamenom, ne plamenom druge svijeće.

Izdržala je u ulozi Pepeljuge sedam godina, a onda više nije mogla. Nije više mogla podnijeti misao da je nitko ne voli, u toj kući u kojoj se toliko trudila a da joj trud nitko nije ni zapažao. I skupila je sve svoje slabe snage i odlučila se udati. Makar za prvoga koji naiđe, ali udati se, otići iz roditeljske kuće u kojoj je nisu voljeli.

To je bila druga pogreška ove tužne i dobre žene. Prva i osnovna bila je življenje od odraza, očajavanje što se odrazi nisu palili. Druga je bila nada u život od odraza iz jedne nepoznate duše. Jer nju nije zanimalo kakav će joj **stvarno biti** muž: ona uopće nije razmišljala o ljudskoj stvarnosti svoga budućeg supruga, ona je mislila na njega samo ukoliko se njegovo postojanje odnosilo na nju. Kad ga je srela u nekim toplicama, nije se uopće pitala da li ga voli. Samo je sanjala kako će on voljeti nju, kako će njih dvoje lijepo živjeti i kako će njoj biti dobro kod njegovih roditelja. Franka je dotad u životu mnogo davala, a primila nije ništa. To ju je konačno toliko utuklo da je sad željela samo primati, a nije ni pomislila da takvo primanje znači življenje od tuđega života, kao imela što živi od hrasta.

Hrast o koji je udarila svojim slabim srcem bio je zaista tvrd. U muževoj obitelji brzo su osjetili da ona samo želi njihovu ljubav za sebe, ali da u sebi nema prave ljubavi za njih. I mjesto osmijeha vidjela je namrštene obrve, i počela je svoj brak među namrštenim obrvama i tvrdim riječima.

Kao djevojka Franka je redovito išla u crkvu, ali više iz običaja. Nije nikad stvarno pomislila da je Bog snaga u nama od koje živimo, zato i jest kroz cijelu mladost pokušavala živjeti od drugih, zato je i njezin brak bio tek pokušaj da na drugi način nastavi živjeti od drugih. Ali ti novi »drugi« bili su još neumoljiviji nego prvi. Rad u kući bio im je najvažnija stvar na svijetu, pa nisu dopustili Franki ni da ide u crkvu na uštrb toga rada. Govorili su joj neka ustane ranije ako želi u crkvu, ali da u kući ima da se radi u one sate kad oni to hoće.

No Franka je bila već umorna do srži u kostima. Nije imala snage ranije ustajati zato da bi pošla na misu. Njoj misa, i tako, nije bila utjeha nego običaj. I tako je zapustila odlaženje u crkvu, i samo je plakala i tim suzama, tim čestim suzama zapravo molila da joj se smiluju, ali i muža i njegovu obitelj suze su samo nervirale i dovodile do bijesa, kako to obično biva. Ali Franka to nije shvaćala.

Brak je dakle na samom početku bio otrovan Frankinim suzama i muževom grubošću. Rodilo se prvo dijete, ali čovjek je već bio toliko iznerviran neuspjehom svoga braka da se nije obradovao. Kad je Franka začela drugo, stisnuo je zube i procijedio kletvu, a žena je opet plakala. Kad je začela treće, izderao se na nju da ne zna nego rađati.

Djeca su rasla između očevih psovki i majčinih suza. Franka ih je počela slati na vjeronauk, premda ni ona ni muž nisu već godinama išli u crkvu. Tako, slali su ih iz običaja, bolje da djeca idu nego da ne idu. Franka je čak pazila da djeca idu redovito na satove vjeronauka, koji put je i sa zanimanjem slušala kad su joj djeca pričala sadržaj »filmića« što ih je vjeroučitelj prikazivao.

Jednom su u njihovom mjestu održane pučke misije. Misionari su zapazili njezinu djecu, jer su se uvijek vrtjela oko crkve. Jedne večeri počeo je puhati vjetar, djeca su bila lagano obučena i ona se pobojala da se ne prehlade i pošla je k crkvi da ih odvede kući. Tako je naišla na jednoga misionara, on joj je pristupio i rekao joj da ima dobru djecu, da je lijepo što su djeca često u crkvi i blizu crkve, da Bog to njoj neće zaboraviti. Žena je slušala riječi svećenika, i lice su joj najednom polile suze. Svećenik je pitao:

— Što vam je, gospođo? Samo sam vam dobro rekao, zašto plačete?

Ona je odgovorila:

— Meni dobru riječ nikad nitko nije rekao.

Misionar je shvatio. Bio je jedan od onih svećenika kojima je dosta jedna riječ da shvate dramu jedne duše. I odgovorio je ozbiljno:

— Ima jedan koji dobru riječ uvijek može reći, gospođo. Samo o nama ovisi hoćemo li je čuti. I samo o njoj živimo, ne o ijednoj riječi drugih ljudi. Živimo o svakoj riječi koja izlazi iz usta Božjih. I *stvarno* živimo samo onda ako te riječi slušamo. Ako smo u sebi dovoljno tihi da ih možemo čuti.

Franka se čvršće zavila u ogrtač, osjetila je da joj je hladno. Ali hladnoća nije dolazila od vjetra, nego od neke strašne pustoši u njoj. Najednom je vidjela svoju dušu kao pustinju bez vode. Baš joj je ta slika iskrsla pred očima, nikad poslije nije zaboravila taj čas.

Rekla je svećeniku:

— Vi govorite o Bogu, a ja nisam bila u crkvi devet godina. Ni u crkvi ni na ispovjedi.

Misionar je odgovorio:

— Vi ste devet godina živjeli u pustinji bez žive vode.

Ona je protrnula:

— Zašto mi baš to kažete? Zar vi znate čitati misli?

— Ja sam vidio mnogo duša — rekao je svećenik mirno. — A sad mi recite: što ćete odgovoriti djeci kad vas jednom zapitaju zašto njih šaljete u crkvu a sami ne idete? Još su malena, ali brzo će vas i to zapitati.

Nije odmah odgovorila. Stajali su tako šuteći pred crkvom, svećenik i majka. Onda je ona digla glavu i ispravila ramena:

— Neće me pitati. Od sutra ću ići s njima u crkvu. A vi molite za mene, da izdržim.

Okrenula se naglo i otišla, skoro je potrčala prema djeci. I nije vidjela tihi znak križa kojim ju je blagoslovila misionarova ruka.

Sutradan je zaista počela ići u crkvu, i nastavila je. Tiho i neupadno, da joj se muž ne nasmije, ali redovito. I počela je čitati Evangjelje, polako, svaki dan. Muž ju je jednom tako zatekao s knjigom Evangjelja u ruci i iskrivio lice: »Pazi, molim te.. Što ti je to udarilo u glavu?« Njoj su udarile suze po starom običaju, ali svladala se. A on je dobacio još nekoliko bezobrazluka i izišao.

Prije je rado čitala romane, osobito sentimentalne romane za gospođice i za analfabete. Opijala se tim limunadama, bježala u taj književni kič iz života koji nije uspjela sagraditi. Ne videći joj više u rukama takve knjige na koje su bili navikli, i gledajući na njezinom stoliću samo Evangjelje i »Nasljeduj Krista«, muž i njegovi govorili su da je Franka pošašavila. Ona je još koji put utekla na tavan plakati, ali izdržala je.

Kad je opet začela, muž se smrknuo:

— Kakav baksuz! Ja ne štampam pare, troje ih već imamo!

— Naše je — rekla je ona. — Kad je došlo, mora živjeti.

— Odmah ti s velikim riječima! Ali nećeš ti zarađivati za njega! Ja ću rintati, a već mi je i ovako previše!

— Jedan ljudski život nikad nije previše.

— Dođavola s parolama! Ne mogu ga hraniti, nećeš ga roditi!

Nastali su pakleni mjeseci. Svaki dan nagovarao ju je da pobaci, i on i njegovi. Ali Franka se upela. Drhtale su joj ruke kao u mladosti, zabijala je nokte u dlanove, ali nije se dala svladati. Dijete se rodilo, otac i njegova rodbina dočekali su ga kao gnjavažu i smetnju. I jedini pogled ljubavi vidjelo je u očima izmučene majke koja se borila za njegov život.

Nadala se da više neće imati djece, ne zato što ih ne bi željela, nego zato što je umirala od straha za dušu svoga muža. Nije mogla zaboraviti njegovo nagovaranje na ubistvo, strepila je da se to ne ponovi. Ali ponovilo se. Kad mu je rekla da opet očekuje dijete, pobjesnio je:

— Nije moja kuća rasplodna stanica! Proklet bio dan kad si prvo zanijela, ti ne znaš drugo!

Vikao je na nju kao da je učinila neko zlo, i kao da je tome zlu samo ona kriva. Opet je navalila sva rodbina, opet su je silili na pobačaj i grdili da ne vrijedi ništa. Ona je šutjela i plakala, a jednog dana kad nisu prestajali ugušila je suze i progovorila neobično mirno:

— Slušajte. Ja vjerojatno ne vrijedim ništa, ali ubicu od mene nećete učiniti. I zato prestanite. Ovo će se dijete roditi osim ako me prije ubijete. I kad će se već roditi, pustite barem da se rodi zdravo. Od vaših kletvi i mojih suza može se roditi bolesno. Zato prestanite.

Nikad im nije progovorila tako odlučno, pa su ostali iznenađeni i od iznenađenja zašutjeli. Dijete se rodilo, i bilo je zdravo.

Taj križni put prošla je još dva puta. Izgubila je zdravlje, ne od mnogih trudnoća nego od mnogih proklinjanja njezina materinstva. A najstrašnije joj je bilo što se u njoj začinjala mržnja: mržnja na taj nesretni brak, na muža, na njegovu rodbinu, na sve osim na djecu. Ona nikad nije mrzila, ako i nije znala voljeti. I zato joj je bila teška ta mržnja što se stvarala u njoj, i išla je u crkvu i molila: »Moj Bože, ne daj da zamrzim. Tako je teško živjeti s mržnjom u duši, tako siromašno. Već mi je dosta muke i ovako, ne daj da propadnem u mržnji.« I tužno se vraćala s tih svojih samotnih pohoda crkvi i stiskala je ruke da joj ne dršću i pitala se: »Što da učinim? Što treba učiniti da ih ne zamrzim?«

Jednom se tako mučila s tom mišlju, kad joj se muž vratio s posla. Stanje među njima bilo je već zatrovano toliko da su jedva razgovarali. Ušao je u kuhinju, natočio čašu vode i popio, žedno i umorno. I izišao je iz kuhinje bez riječi. Umorna kretnja kojom je natočio i popio čašu pogodila ju je kao udarac, i prvi put je osjetila njegov umor, njegovu iscpljenost, tamu u njegovom srcu. Prvi put je osjetila milosrđe, korijen ljubavi, prema čovjeku kojega nije znala voljeti. I zadrhtala je kao one večeri pred misionarom koji joj je govorio o pustinji bez žive vode. Najednom je znala što treba učiniti da svlada mržnju koja joj je prijetila.

Skuhala je kavu neobično pažljivo, ulila je u lijepu šalicu od porculana, stavila šalicu na mali pladanj koji je pokrila čipkom. Tu čipku isplela je sama prije mnogo godina, i nikad je nije upotrebila. Onda je uzela pladanj sa šalicom i ušla u sobu. Muž je sjedio do prozora i vrtio novine. Stavila je šalicu na stolić do njega, a on se začudio:

— Pazi, molim te.. Što mu ovo znači?

— Umoran si — rekla je tiho. — Popij kavu, dugo je još do večere.

Pogledao ju je kao da se naprosto ne može snaći. Onda je rekao kao da ni sam sebi ne vjeruje:

— Hvala.

To je bilo prvi put otkad su se vjenčali da joj je rekao hvala. Srce joj se popelo u grlo i izišla je iz sobe. Sjela je na stepenice što vode na gornji kat stare obiteljske kuće, i srce joj je sjalo tako da je jedva disala. Približilo joj se jedno dijete i videći je tako neobično pitalo je:

— Što ti je, mama?

Ona je zagrlila dijete:

— Dobro je, sine. Sad znam što treba učiniti. Treba se ljubavlju boriti protiv mržnje, pa i onda kad se ljubav samo naslućuje, pa i onda kad se ne osjeća. Ljubavlju iz sebe, uvijek. »Malen je pa sad ne razumije,« mislila je. »Ali ovo što mu sad govorim ostat će mu kao svjetlost u krvi. I poslije će znati što treba činiti.«

čovjek sa zlatnim prstenom

Sjedio je sam na klupi kraj kipa djevojke s galebom. Na koljenu je držao knjigu, ali nije čitao. Ruka mu je počivala na knjizi. Ruka sa širokim, zlatnim vjenčanim prstenom.

— Sjednite malo, ako vam se ne žuri, kaže mi nekako tužnim glasom drukčijim nego što obično govori. Ja začuđeno gledam u onaj prsten. Onda gledam u njega i čudim se još više: ima crnu kravatu i crni flor na suvratku. Nastojim da ne opazi kako sam zbunjena. Ali opazio je.

— Čudite se, kaže on. Zašto ne pitate?

— Ne znam — velim. Previše je novoga na vama otkad vas nisam vidjela.

— Umrla mi je žena, kaže on.

Sad se pogotovo ne usuđujem ništa pitati. Zadnji put srela sam ga prošlog ljeta, također ovdje u Opatiji. Nije tada imao ni prstena ni crnog flora. A znala sam da je oženjen. Samo nije nikad nosio prsten. Čula sam ga jednom gdje naziva svoju ženu lancem oko nogu. Sad veli da je umrla, bit će da za njom nosi flor, valjda forme radi. Ali što znači ovaj veliki zlatni prsten na njegovoj ruci? Nije se valjda već ponovo vjenčao, a još nosi korotu za prvom ženom. Ne razumijem ništa, ali naprosto ne mogu odvojiti oči od prstena, i on to vidi. I kaže mi:

— Vidim da gledate prsten. Ne nisam se ponovo oženio, i mislim da i neću nikad više. Ovo je prsten vjenčanja s mojom pokojnom ženom. Prsten koji nikad nisam nosio.

Ne znam što bih rekla, tako je neobično sve ovo što mi govori. I kažem samo:

— Nisam znala da je bila bolesna.

— Naravno da niste znali. Što ste mogli znati, što je itko o njoj mogao znati. kad sam ja sam sve saznao prekasno?

Ja nju nisam ni poznavala, a njega poznajem preko nekih zajedničkih znanaca. Ono malo što smo znali o njegovu braku rekao nam je on sam. I uvijek je o tome govorio mrko i nervozno, zapravo nije ni govorio nego je dobacivao neke neugodne otpatke rečenica, koji su, sastavljeni, davali prilično banalnu ali vrlo mučnu sliku. Oženio se prije petnaest godina, odmah nakon diplome. Kao student bio je sasvim sam, bez roditelja, bez rodbine, bez prijatelja, i uzdržavao se dajući lekcije. Stanovao je u podstanarskoj sobici kod neke skromne radničke obitelji. I on je bio radničko dijete, u ratu je izgubio nekoliko godina studija i žurio se da ih nadoknadi. Nikad nije bio blage naravi, a rat, oskudica i žurba učinili su ga još oštrijim. Njegovi stanodavci opazili su da ne večera (uveče je učio i nije izlazio), pa su ga počeli pozivati k svome stolu. Poslije je rekao otrovno: »Zarobili su me tim večerama«. Bili su sami stari roditelji i kći rođena poslije mnogo godina njihova braka. Stan im je bio skroman, ali udoban. A što je bilo najvažnije: bio je njihovo vlasništvo, stari ga je bio skucao uloživši u nj svu uštedu dugih, teških godina svoga rada. Studentu je bilo dosta potucanja po podstanarskim sobama, a stambena kriza nije mu davala mnogo nade u skoru dodjelu stana. »Bio bih morao raditi još godinama, da postanem akutan stambeni slučaj«, rekao je jednom kad ga je netko zlobno zapitao kako to da je sa svojim ambicijama i briljantnim perspektivama oženio tako skromnu djevojku. »Oženio sam postolarsku kćer«, otresao se tada na netaktičnog prijatelja, »ali dobio sam stan od tri sobe, a ti se izvoli masakrirati u podstanarstvu i tražiti doktoricu s vilom«! Roditelji njegove žene umrli su malo poslije njihova vjenčanja, u kratkom razmaku jedno za drugim. Njih dvoje ostali su sami u onom stanu. Djece nikad nisu imali.

Što su godine više prolazile, postajao je sve nervozniji. Osobito su ga nervirala vjenčanja njegovih drugova s fakulteta: gotovo svi oženili su kolegice, djevojke akademske naobrazbe i dobra materijalnog stanja. To ga je grizlo, a onaj netaktični Branko, koji je stvarno uspio dobiti »doktoricu s vilom«, dobacio mu je jednom prilikom poslije svoga vjenčanja: »Vila je ipak efektnija od tri šusterske sobe, a dvije doktorske plaće vrijede više nego jedna!« I tako se on svoga braka naprosto sve više stidio, i nakad nikog nije pozivao k sebi, a izlazio je uvijek sam. Sam u kavani, sam u klubu, sam u kazalištu, sam na putovanjima, sam na ferijama, sam svugdje. Kad bi se tkogod osvrnuo na tu njegovu vječnu samoću, znao bi odgovoriti (osobito poslije dva konjaka): »Dosta je da imam lanac oko nogu, ne moram s njim praviti još i ekshibicije«. Kad je počeo mijenjati flirtove i kad se sa svojim flirtovima počeo javno pokazivati, njegovu ženu nitko više nije ni spomenuo. A sad je umrla. I sad mi on govori:

— Prekasno sam shvatio, ali sam shvatio, i zato sad nosim ovaj prsten i neću ga više skinuti. Vidite, nisam ga htio nositi jer sam ga osjećao naprosto kao robijaški broj. Ona je svoj nosila, ona da, nije ga skidala s ruke niti u snu, nikad. Već prvih tjedana poslije vječanja opazila je da ga ja ne nosim, i jednom me blago upitala zašto ga ne nosim. A mene je uznervirala baš ta blagost i odgovorio sam joj grubo, odgovorio sam da ja ne držim do tih šašavih običaja. Nikad više nije mi spomenula prsten, nikad za petnaest godina: I nikad mi nije pokazala da je vrijeđa ili boli to što ga ja ne nosim.

I gleda prsten na svome prstu i nastavlja:

— Uopće, govorila je vrlo malo, i sve manje što je vrijeme više odmicalo. Odmah poslije vjenčanja rekla mi je da želi djecu, a ja sam joj odgovorio da je to fanatizam i da ja nemam novaca za plaćanje toga fanatizma. Rekla mi je da se i ona može zaposliti, ali ja to nisam htio. Ne radi nje nego radi sebe, razumijete li? Ja sam sebi tumačio da sam previše pretrpio u mladosti, previše se putucao po tuđim kućama i među prezaposlenim svijetom, i da zato želim imati potpunu udobnost u svome domu. Ali zapravo, glavni razlog zašto nisam htio da radi van kuće bilo je to što je imala samo ni-

žu naobrazbu, četiri razreda građanske škole. Bila je mogla postati samo niži službenik, a ja nisam mogao podnijeti da mi se Branko i razni Branki smješkaju još više, s njihovim doktoricama. Moja žena je slutila o čemu se zapravo radi, i rekla mi je da bi ona mogla dopuniti svoju naobrazbu u večernjim školama. A ja sam onda graknuo da mi je za čitav život bilo dosta moga vlastitog studenteraja i da neću da mi se kuća pretvori u učionicu. A zapravo sam bio toliki snob da me je bilo stid da mi žena ide u večernju školu. I tako je ostala kod kuće, a ja djece nisam htio jer se nisam htio gnjaviti, i učinio sam sve da ih ne bude. Kad mi je rekla da je to teški grijeh, odgovorio sam joj da ja u kategorijama grijeha i kreposti ne mislim, i neka me ne maltretira s tim glupostima. Nije mi rekla više ništa, samo se još više povukla u sebe. Ali nisam vidio gorčine u njoj, i baš me je to nerviralo — dok mi nije postalo tako obično da više nisam ni opažao kako je uvijek ista, tiha i sva nekako sabrana u sebe. Nikad nije progovorila, nikad se pobunila, pa ni onda kad sam bio upravo besmisleno okrutan, a bio sam takav jer nisam mogao sebi oprostiti što sam se oženio tako brzopleto, što nisam čekao pa našao efektniju ženu. Na primjer, ona je voljela ići na veliku misu u nedjelju, još kao djevojka, a meni je je smetalo što odlazi iz kuće baš usred jutra, ja sam nedjeljom ostajao dulje u krevetu i ustajao sam baš kad je ona već bila izišla, i nerviralo me što moram ugrijati kavu. Da, ne gledajte me tako tužno, morate podnijeti ovo što vam pričam, netko mora podnijeti, a teže je meni govoriti nego vama slušati. Dakle ona bi sve pripremila, prostrla bi stol i sve me je čekalo, a da ne bih morao grijati kavu ona ju je stavila u termos. Ali je ne trpim termos, termosi me podsjećaju na jadne studentske prehlade i čaj u hladnoj sobi, i zato nisam htio da mi kavu ostavlja u termosu nego sam je morao grijati, i to mi je smetalo, to da ja grijem kavu zbog njezine mise, i jednom sam joj rekao neka me prestane hendikepirati tim svojim misama. A ona ništa, nije se ni uvrijedila, samo je otada počela ići na nedjeljnu misu rano ujutro, sasvim rano, dok sam ja još duboko spavao. Tako mi je i rekla, samo to: »Ja ću ići na ranu misu, pa ću biti kod kuće za vrijeme doručka«. Ništa drugo, a malo prije smrti rekla mi je da joj je to bila jedna od najtežih žrtava u životu.

On nekako instiktivno vadi cigaretu, ali je ne pali i nastavlja:

— Ništa nisam znao, gotovo sve do kraja nisam znao ništa. Služila mi je u tišini petnaest godina, bez prekida, bez jednoga jedinog dana odmora, sve dok je bolest nije srušila. A ja sam je tretirao tako — kao sluškinju, zato da joj se osvetim što sam je oženio. Vidite, nije bila rasipna, naprotiv, bila je dijete skromnih roditelja i navikla je od njih razumno i štedljivo gospodarenje, a ipak joj nikad nisam dao u ruke cijelu plaću, tako, iz ćefa, sviđalo mi se da joj dadem početkom mjeseca za glavne nabavke a onda svaki dan za dnevne nabavke, i morala je voditi knjigu kućne blagajne, i ja sam tu njigu kontrolirao, i nikad, nikad u petnaest godina, nisam opazio da je zakinula pola dinara. Još je svaki mjesec uspjela nešto i uštedjeti, i na koncu mjeseca predavala mi je tu ušteđevinu i samo katkad pitala smije li sebi nešto kupiti. A kupovala je tako malo, jednu haljinu nosila je četiri godine, svaki kaput okrunula dva puta, šila je i plela sama, a da ne bi trošila za popravak čarapa naučila je sama dizati očice običnom iglom. Ni mrvice nije prosipala, ni krpice bacala: od ostataka kruha pravila je torte, a od krpica jastučiće. Jednom sam je zatekao gdje nešto kuha, i uznervirao sam se od neugodnog mirisa, a ona mi je blago i nekako uplašeno objasnila da kuha ostatke sapuna pa da će od toga napraviti novi sapun. Meni je dobro dolazilo što tako štedi na svemu, ali sam joj se ipak rugao da je »terre á terre« i nekako sam perverzno uživao u tome što ona ne zna francuski pa ne razumije ni kojim je riječima vrijeđam. Ona nije odgovarala ništa, šutjela je i kad sam počeo sve redovitije izlaziti i sve se kasnije vraćati kući. Ispočetka me je čekala na nogama, a kad sam joj rekao neka me prestane terorizirati tim bdjenjima, prestala me čekati i nalazio sam je već u krevetu. Mislio sam da spava, a tek pred smrt rekla mi je da me vazda čekala budna moleći krunicu.

Opet se prekida, opet ne čeka da išta kažem i nastavlja:

— To je bila njezina snaga, ta krunica. Nikad joj je nisam vidio u rukama, nikad mi o njoj nije govorila Samo mi je malo poslije vjenčanja rekla da bi ona rado nastavila ići na svibanjske i listopadske pobožnosti, i da to kratko traje pa neće oduzeti mnogo vremena njezinim dužnostima prema meni. Rekao sam joj neka izvoli, ali neka mi o tome ne govori. A ona ju je molila svaki dan, petnaest godina, dok me je čekala. A od novca koji bi zaštedjela molila me malo za sebe samo krajem travnja, i rekla bi: »To nije za haljine, nego za cvijeće Majci Božjoj, mogu li?« Rekla bi to tako blago da je mene hvatao neki stid, a onda bi me baš taj moj bizarni stid ogorčio i dobacivao sam joj neka kupuje cvijeće ali neka mi s tim besmislicama ne dolazi. A ona bi samo rekla: »Hvala ti.«

Opet zastaje i gleda prsten:

— Tako je često govorila »hvala ti«. Za svaku sitnicu, i uvijek tako toplo, tako srdačno. Ja sam je zapuštao da se ne može gore, ali ona to kao da nije osjećala. Vrlo je voljela glazbu, ali znala je da se ja u glazbu ne razumijem, i nikad se nije usudila moliti me da je pustim na neki koncert. Tek u zadnjim danima rekla mi je koliko je to željela. Ali kad sam kupio radio milovala je drvenu kutiju kao dijete i zahvalila mi na onaj svoj neizrecivi način. Nije mi rekla da će sad moći slušati koncerte. Nije se usudila. Ali otada sam je svaku večer, kad bi se ranije vratio kući, nalazio gdje sluša muziku.

Opet je zašutio, ali sad ne nastavlja. Gledamo sunce što zalazi: još se vidi rub zlatnog kruga nad Učkom. Kad je sasvim zašlo, ja pitam:

— Od čega je umrla?

— Od leukemije — odgovara on i dalje gleda mjesto na kojemu je zašlo sunce. — Umirala je godinu dana. Počela je slabiti, ali tajila mi je bolest dok je mogla. Onda mi je jedne večeri rekla da je bila kod liječnika. Pitao sam je što joj je, i tek tada kao da sam je prvi put stvarno vidio poslije toliko godina. Bila je sva nekako obasjana mirom i ljepotom, nikad prije nisam opazio da je tako lijepa. Rekla mi je: »Nemoj se uplašiti.« Baš tako, kao djetetu. Ja sam najednom bio izvan sebe, a ona je to opazila i rekla mi mirno i odano: »Ja sam živjela za tebe, a sad sam sretna što mogu umrijeti za tebe.« Nisam razumio, i to me je još gore uplašilo. A ona mi je onda rekla od čega boluje, molila je liječnika da joj kaže istinu i on je osjetio da ona može podnijeti istinu i rekao joj je. Tako je znala. I rekla mi je te večeri da je za nju svaki čas našega braka bio molitva za moju dušu. Rekla mi je: »Moj život nije bio dovoljan, ali možda će biti dovoljna moja smrt. Možda će ti se po mojoj smrti Bog smilovati. Možda ćeš ti htjeti da ti se smiluje.«

I prekida:

— Ne mogu vam dalje pričati, to se ne može iskazati. Sve do kraja njezina života vidio sam samo nju — vidio sam ono što petnaest godina nisam htio vidjeti. Petnaest godina mislio sam da sam se nekamo uspeo zato što sam napravio nekakvu karijeru, i bio sam ponosan što sam je napravio unatoč tako skromnim počecima i tako neuglednom braku.

A sad kad je umirala shvaćao sam da bez nje ne bih bio učinio ništa, jer bila mi je kao vjerno i tiho srce što neprestano kuca i bez kojega nema života. I shvaćao sam da ona stvarno umire za mene kao što je živjela za mene, da umire zato da mi otvori jednu stvarnost koja je bila sadržaj njezina života i o kojoj ja nisam znao ništa. I gasila se tako, kao svijeća, i umrla je sasvim pri svijesti, malo poslije zadnje Pričesti. Dok je još mogla govoriti, rekla mi je neka joj ruke omotam njezinom krunicom kad umre, ali neka krunicu ne dam pokopati s njom, nego neka je zadržim na uspomenu na nju. Onda mi je još rekla: »Ja ću te čekati.« Onda je još samo imala snage držati moju ruku, ovu s prstenom. Kad je stisak popustio, znao sam da je umrla. Ali lice joj je ostalo isto kao kad je rekla da će me čekati.

I vadi iz džepa kutijicu od zelene svile i otvara je:

— Vidite, ovo je ta krunica. Nisam se od nje odvojio otkad sam je skinuo s njezinih ruku. I znate, naučio sam je moliti i često je molim. Ne znam još činim li to samo radi sjećanja na nju. Ali čini mi se da mi je dan izgubljen ako je ne izmolim.

„Hvala ti, Ane"

Opazila je da je slijedi i uplašila se. Mora da ju je slijedio i na putu k crkvi, mora da je vidio da je bila u crkvi. A on je uvijek psovao njezino »lizanje oltara« i pravio joj scene svaki put kad bi saznao ili pogodio da je bila u crkvi. Za čitavo vrijeme njihova braka ona je nastojala izmaknuti u crkvu tiho, kriomice, da ga ne razdraži: imao je tešku narav, psovao je »sve po spisku« osobito kad bi se opio, a pio je često. Ona se nije bojala za sebe, i nije od straha za sebe odlazila u crkvu potajno od njega: ali bojala se za njegovu dušu i bojala se za svoju djecu. On je bio ne samo pijanica nego i teški invalid, kojemu je nesretna narav spriječila da poslije rata nađe svoje dostojno mjesto u društvu: i njoj je bilo žao što on srdžbom zbog njezinih misa potkapa svoje i onako srušeno zdravlje; i imala je smilovanja prema njegovoj duši, bojala se grijeha kojim je sebe opterećivao psujući njezinu pobožnost. U bijesu nije imao mjere, i često se znao oboriti i na djecu: vikao je na njih i tukao ih, a ona bi se razbježala i posakrivala plačući.

Nije se još nikad dogodilo da ju je opazio blizu crkve: u blizinu crkve on nikad nije dolazio. Zato se toga jutra ne samo uplašila nego i začudila zašto je tu, što ga je tu dovelo? Posljednjih dana nije pio, ali bio je još mračniji nego obično; i strah od onoga što je znala da je čeka nakon što ju je vidio u crkvi požurio joj je korake. Žurila je kući željela je ukloniti djecu iz njegove blizine. Troje su ih imali, svo troje još maleno, troje djece slabo hranjeno i uplašeno do korjena, kao tvoje siročadi. Toliko puta od straha i tuge nisu mogli ni jesti. Toliko puta ona je ostajala budna do jutra, od straha da im otac u bijesu ne učini neko zlo. Zato je sada žurila kući, da ih sakrije. A srce joj je lupalo o rebra kao krilo nemoćne ptice o rešetke.

Svake godine bilo je s njim sve gore. Bio je težak već i kad su se vjenčali, volio je lupati šakom po stolu, vikati da je on gospodar u kući, izlaziti i dolaziti kad mu se svidalo, trošiti u krčmi ono malo novaca što su imali. Ali ona ga je voljela. Ona je govorila da je on dobar, samo da ima nesretnu narav. I naučila je djecu da ga vole, da mu ne odgovaraju, da mu se ne opiru, i da mole za njega. I djeca su molila. Pa i

onda kad je u bijesu lomio sve po kući i vikao kako će ih sve podaviti, djeca su bježeći u zaklon i drščući od straha u tuđoj kući molila za njega. Ona im je govorila: »Molite da mu se Bog smiluje, on nije zao, samo je jadan.«

Svaku krunicu, svaku misu, svaku pričest kroz sve godine svoga gorkog braka ona je prikazala za muža i djecu. Za njega, da mu Bog oprosti i prosvijetli ga i dovede ga na pravi put; za djecu, da im očev bijes ne rani život toliko da ga poslije ne bi mogla dostojno živjeti . Tako je ona izražavala te svoje molitvene nakane riječima, mirnim, velikim, i jednostavnim kao zvijezde.

Najteže od svega bile su joj psovke koje je on tako često sipao, »sve po spisku«. Svaku od tih psovki ona je osjećala zaista kao ranu na svojoj djeci, i gušilo ju je srce pri pomisli da uši njezine djece više nisu nevine. I molila je svim srcem da se otrov psovki zaustavi u ušima njezinih malih jadnika, i ne prodre dalje, ne otruje duše koje je ona naučila ljubiti i moliti. I od svih molitava najviše je voljela one blagoslove na kraju večernje, koji se mole kao zadovoljština za psovke. Naučila je djecu da ih mole svaki dan, i da na svaku očevu psovku koju čuju odgovore u sebi jednim od tih blagoslova. Govorila im je: »Ako opsuje Boga, a vi u sebi recite: »Blagoslovljen budi Bog«. Ako opsuje Srce Isusovo, a vi u sebi recite: »Blagoslovljeno budi Presveto Srce Isusovo«. A kad ga čujete da kune »sve po spisku«, vi molite: »Blagoslovljen budi Bog u svojim anđelima i svojim svecima.« I tako ih je za svaku psovku učila jednom blagoslovu. I govorila im je: »Kad ga čujete psovati, a vi molite: 'Oprosti mu, Gospodine, i smiluj mu se'.« I naučila ih je to tako temeljito da je u troje djece naprosto nastao uvjetovani refleks, pa netom bi čula psovku, molitva blagoslova odmah bi zasjala u njima, kao kad se upali svjetlost pritiskom na crno dugme.

Njoj samoj bilo je jezivo slušati te psovke, i u prvim mjesecima braka molila ga je sklopljenih ruku: »Nemoj psovati... Viči ako baš hoćeš, ali nemoj psovati...« No on je onda psovao još gore. Jednom nije izdržala i kriknula je: »Tako ti mlijeka materina, nemoj psovati!« Ali on se samo izderao neka njegovu mater pusti na miru, i udario ju je tako da su je grudi boljele nekoliko dana. A on je nastavio psovati, »sve po spisku«.

Poslije toga nije mu se usudila reći više ništa. Samo je nastavila moliti još više, i nikad nije legla a da nije izmolila blagoslove s kraja večernje. A kad bi uspjela poći u crkvu na večernju, uvijek ih je izgovarala klečeći i čvrsto sklopljenih ruku. I palila je zavjetne svijeće i često je u tihe popodnevne sate znala na koljenima obilaziti oltar Majke Božje od Trsata, sve moleći da mu Bog oprosti i da mu se smiluje.

I toga jutra bila je na misi i na pričesti za njega. Zdravlje mu je bilo sve slabije, gasio se u bijesu razorene duše i tijela, sam i ogorčen. Propadao je iz dana u dan, i ona se bojala da joj ne umre tako, s mržnjom na Boga u nesretnom srcu koje Ga nikad nije pravo upoznalo. Jutros je, primajući svetu pričest, bila sva kao izvan sebe od žalosti, i plakala je u sebi: »Moj Isuse, pomozi mu, pomozi mu i smiluj mu se prije nego umre«. Nikad kroz sve godine braka, nikad u životu nije molila tako kao toga jutra.

Kad ga je izišavši iz crkve opazila gdje stoji podalje i kao da je traži očima, uplašila se da joj ne načini scenu tu na trgu, pred tolikim očima. A bila je žena dostojna i tiha, i stidjela se sablazni pred svijetom. Umirala je od stida svaki put kad bi on digao glas u kući, kad bi se kroz prozore prosule njegove psovke i kletve za svašta i ni za što, i trčala je zatvarati prozore i govorila mu je tiho i očajno: »Ma i ubij me, ali da svijet ne čuje ...« Sad je umirala od straha da joj ne napravi skandal na trgu. I provukla se između svijeta i požurila kući nadajući se da je nije vidio.

Ali vidio ju je, osjetila mu je korake za sobom. Toliko godina poznavala je te teške, rasklimane korake: nije se usudila okrenuti, ali znala je da on ide za njom. Požurila je još više, u strahu za djecu. Ali čula je kako je požurio i on. Onda ju je strah svu obuzeo i počela je trčati. Srećom, ulica je bila pusta, bilo je još rano jutro.

Čula je kako je sustiže, i trčala je u sve većem strahu. U glavi joj je ostala samo jedna misao: »Moj Bože, pomozi mi.«

Već je bio sasvim blizu. I čula je kako je zove:

— Ane!

— Pomislila je da će je ovaj put srce zaista ugušiti. Toliko je strepila pred scenom na ulici da uopće nije opazila kako mu glas nije bijesan. Trčala je dalje, a on je zvao:

— Stani, Ane!

Ona je trčala u strahu za koji nema ni misli ni riječi. Sve je u njoj bilo samo nagon ljudskog dostojanstva: sakriti se pred svijetom, pred prozorima koje je jutro već otvaralo, sakriti svoj jad pred tuđim očima, On joj je već bio sasvim blizu, i čula je kako teško diše kad ju je opet zazvao:

— Ane moja!

Zastala je naglo, kao da se skamenila. Nikad, nikad u životu nije ju tako nazvao. Nikad, niti u vrijeme zaruka. Niti kad im se rodilo prvo dijete. Nikad.

Nije se usudila okrenuti. Osjetila je da dršće kao list, i opazila je da su joj ruke čvrsto sklopljene a prsti svinuti, kao kad moli blagoslove poslije večernje. Nije znala kad je sklopila ruke. Ali pogled na njih dao joj je snage da se okrene.

Stajao je pred njom teško dišući, sam i bolestan. I gledao ju je tako neobično, nekim pogledom koji nikad nije vidjela u onim mračnim očima. To je bio pobožan pogled: vidjela je u crkvama oči koje tako gledaju u oltare.

Nije mogla progovoriti. A on je pružio ruku polako, kao da se boji, i dirnuo joj je rame vrhovima prstiju, kao da se ne usuđuje pomilovati. I spustio je ruku i rekao tiho:

— Ne bježi, Ane. Neću ti ništa.

Tek sad je zapitala:

— Je li ti zlo?

— Ne znam — odgovorio je. — Možda jest, ali ne znam.

Svjetlost iz njegovih očiju obuhvatila ju je kao velika čista struja. Nije znala što bi rekla, nije se usuđivala ništa pitati. I tako je rekla samo:

— Hajdemo kući, djeca čekaju. Ako ti je zlo, osloni se na mene.

On se nije maknuo, i oči su mu ostale iste. Nekoliko časaka tražio je riječi. Onda je rekao:

— Gledao sam te u crkvi, Ane.

Tek tada je osjetila da je bole zgrčeni prsti na sklopljenim rukama, I odgovorila je:

— Ja sam se pitala zašto si došao.

— Ne znam ni ja, reče on. Ali vidio sam sjaj nad tvojom glavom.

Strah joj se opet popeo u grlo:

— Ne govori tako. Ne smije se tako govoriti.

Ali njegove oči sjale su mirno, kao svijeće. I rekao je:

— Istina je, Ane. Istinu se smije govoriti. Ja sam vidio uistinu: nešto je sjalo nad tvojom glavom, kad si primila pričest. Ja sam vidio.

— Ne — rekla je uplašeno. — Ne, Mora da ti se pričinilo od svijeća.

— Ništa mi se nije pričinilo — rekao je mirno, tako mirno i sigurno kako nikad nije govorio. — Ja sam se jutros probudio s osjećajem da će se danas nešto dogoditi. Ti si već bila ustala i kretala si se na prstima, da me ne probudiš. I nisu me probudile tvoje kretnje, nego sam se probudio i osjetio sam da moram

poći za tobom u crkvu. Nisam znao zašto, a nisam se ni pitao. Nisam ti htio ništa reći, da se ne uplašiš, i čekao sam da izideš. I izišao sam malo poslije tebe i pošao za tobom, ali ti si bila već odmakla pa te nisam vidio. Tek u crkvi vidio sam te, i stao sam na dno crkve i samo sam tebe gledao. Gledao sam te kako moliš Ane. I gledao sam te tako i znao sam najednom da ti moliš za mene i da si uvijek molila za mene. I gledao sam kako izlaziš iz klupe i približuješ se oltaru. A kad si kleknula i kad ti je svećenik pružio pričest, vidio sam sjaj nad tvojom glavom. Vidio sam ga, Ane. Nije bio samo sjaj svijeća. Vidio sam.

— Možda je to bio sjaj iz tvoga srca — reče ona. I sama se začudila što govori.

— Ja ne znam, Ane — odgovori čovjek. — Ja sam ga samo vidio. Ja mislim da je to bila svjetlost tvoje molitve. Ili svjetlost milosti Božje. Ja sam se u taj čas sjetio što nam je govorio vjeroučitelj, kad sam bio dijete. Mislio sam da sam zaboravio sve što nam je govorio, ali sjetio sam se u taj čas kako nam je govorio da je milost Božja kao sunce, i da ljudi žive od nje kao zemlja od sunčane svjetlosti.

Ona je šutjela. Ruke joj više nisu bile stisnute. Gledala je jasni, siguran sjaj u očima svoga muža. Onda je rekla tiho i jednostavno:

— Bogu je sve moguće.

Čovjek je podioao ruke i uzeo u njih obje ruke svoje žene. I rekao je samo tri riječi, i bile su kao tri velike kapi svjetlosti.

— Oprosti mi, Ane .

Stisnula je njegove ruke kao u molitvi:

— Bog će oprostiti. A ja sam tvoja žena, i radujem se s tobom.

Pošli su kući mirnim korakom, bez riječi. On se oslanjao na nju, a sunce je sjalo u krošnjama drvoreda.

Djeca su već bila na nogama. Sjedjela su tiho i čekala, kao tri male ptice, sa sirotinjskom tugom u očima. Čovjek je ušao u sobu i kleknuo pred njih:

— Oprostite mi, djeco moja. Oprostite mi sve.

Briznule su suze iz dječjih očiju, potrčalo je k njemu svo troje, i svo troje kleknulo je oko njega i zagrlilo ga:

— Tata, tata! Bog je dobar, Bog će oprostiti, tata naš!

Umro je poslije mjesec dana. Primio je svete sakramente umirućih, i umro je u miru. Umirući rekao je ženi:

— Hvala ti, Ane.

A dogodilo se to prije godinu dana. Među nama, ovdje.

GOSPOĐA IDA

Bila je iz ugledne kuće, željeli su je pripremiti za sajnu udaju i vođenje velikoga domaćinstva, pa su je poslali na odgoj u jedan institut Engleskih Dama u Švicarskoj. Bilo je to prije mnogo godina. Kad se vratila iz instituta, roditelji i tetke uveli su je u društvo i počeli kombinirati koja bi »partija« bila za nju i za njih najbolja. Njoj o tome nisu govorili, a ona nije gledala nikoga. I nije se povjeravala ni prijateljicama. Sve su se čudile kako ona samo šuti dok one čavrljaju o svojim zanosima, a na to čuđenje ona je jednom odgovorila: »Pa kad nemam ništa reći«.

Onda je došao dan kad bi bila imala nešto reći, ali šutjela je i tada. Samo je Zane, njezina stara dadilja, opazila da se toga dana nešto dogodilo. Zane ju je uvijek pratila kad je nije mogao pratiti brat ili roditelji, jer u ono vrijeme djevojka iz dobre kuće nije mogla sama na ulicu. Bilo je vrijeme karnevala, ulice su odmah poslije zalaza sunca vrvile krabuljama. Zane i ona išle su na večernju u samostansku crkvu svetoga Franje. Ona je bila lijepa, pa su joj krabulje dobacivale komplimente, ali ona je gledala ravno pred sebe. Išle su tako ne osvrćući se, sve do zadnje palme na obali. Ona je digla glavu da vidi na uri zvonika jesu li zakasnile na večernju, i ugledala je mladića pod palmom.

Poslije večernje izišle su među posljednjima: Ida je svaku večer ostajala poslije blagoslova da izmoli sto »Pokoj vječni« za svoje mrtve i za sve duše u Čistilištu. Toj pobožnosti naučila ju je jedna redovnica iz onog instituta u Švicarskoj. Kad su izlazile, opet su ugledale mladića. Stajao je kraj školjke za blagoslovljenu vodu. Kad su mu se približile, orosio je prste blagoslovljenom vodom, nasmiješio se i pružio ruku djevojci. Ona se smutila, pogledala Zanu, onda se odlučila i svojim prstima dotakla mladićeve prste orošene blagoslovljenom vodom, prinijela ruku čelu i prekrižila se poklonivši se prema oltaru. Mladić je pokleknuo do nje. Kad su se uspravili, mladić je kimnuo glavom na pozdrav, opet se nasmiješio i izišao. Ali poslije su opazile da ih slijedi.

Počeo joj je šetati ispod prozora, svaku večer. Jedne večeri došao je s prijateljima, jedan je svirao gitaru a drugi su joj pjevali staru dalmatinsku pjesmu: »Dobra večer, uzorita«. Oca joj te večeri nije bilo kod kuće. Drugi put su joj pjevali:

Ako si pošla spat,
Bila ti laka noć,

Svi angjeli od raja
Bili ti na pomoć.

Glasovi su im bili tako lijepi da su se svi u kući ganuli. Ali otac je pitao tko to pjeva. Ona je odgovorila da ne zna.

Nije znala sve dok mladić nije zaustavio Zanu na tržnici i dao joj pismo. Zvao se Fabjan, bio je sin težaka, studirao je pravo. Počeli su se tako dopisivati preko Zane, a viđali su se samo na misi i na večernji, i jedine riječi što su ih izmjenjivali bile su riječi pozdrava. On bi rekao: »Dobra vam večer.« A ona bi odgovorila: »Bog vam daj dobro.«

Već je bio srpanj kad su se prvi put sastali, na starome groblju pod borovima, jedno popodne. Ona je često odlazila na groblje i dugo molila kraj grobnice svoje obitelji, uvijek sa Zanom. Voljela je pohađati i jedan drugi grob, oko kojega se u gradu svila i legenda: to je bio grob dvoje zaručnika koji su bolovali od iste plućne bolesti, na dva kraja grada, i umrli jedno za drugim u malo dana, pa su pokopani zajedno, a zvali su se Andrija Katalinić i Palmina Karaman. Od Palminina sprovoda ostala je u gradu pjesma:

Kad su je nosili iz crna portuna,
Zaplakaše za njom sva četri kantuna.
Kad su je nosili priko bile rive,
Svi vapori za njom spustiše bandire.

Ida je znala tu pjesmu, i često ju je svirala na klaviru i tiho pjevala, pa joj se majka nervirala zašto svira tako tužne stvari. Ali Ida je voljela davno pokojnu djevojku kao da joj je bila sestra, premda je umrla dok se ona još nije bila ni rodila. I sad je kraj Palminina groba prvi put govorila sa svojim Fabjanom. Kad su se rastajali, Fabjan je ubrao žuti cvijet sa groba i dao joj ga, a ona ga je stavila u knjižicu koju je uvijek nosila u torbici: »Nasljeduj štampane misne molitve, litanije i psalmi večernje, pa je njoj to bio i molitvenik. Krista«. Na kraju knjižice bile su

Netko ih je ipak vidio na groblju i javio ocu. Kad je otac saznao da je Fabjan samo težački sin i »studentić«, zabranio je kćeri da uopće izlazi iz kuće, a Zanu je poslao na svoje imanje na otok. Idućega tjedna planuo je prvi svjetski rat, i Fabjan je otišao na front a da više nisu progovorili. Zadnje večeri pred odlazak opet joj je došao u serenadu, ali sam, i pjevao joj je zadnji put: »Svi angjeli od raja bili ti na pomoć«. Ida je ustala, pristupila ocu i rekla mu suhih očiju, ali takvim glasom da se stari gospodin skamenio: »Pustite ga da me pozdravi, oče. Ide u rat, sutra može poginuti.«

Poginuo je u Galiciji, 1916. Kroz te dvije godine prije smrti nije joj pisao na kuću, jer se bojao da joj otac pisma ne uhvati i uništi. Pisma za nju slao je svojoj majci, i molio je da ih preda Zani. Ali majka mu nije znala gdje je Zana. Idu je Fabjanova majka vidjela u crkvi, ali nije znala da je to ona. Umrla je malo poslije rata, od žalosti za sinom, a pisma je predala jednom redovniku, neka ih dade Idi. Tek od toga redovnika saznala je Ida za Fabjanovu smrt. Dugo je šutjela, sva nepomična, a onda je rekla iste riječi kojim ga je pozdravljala, i tek tada u toj molitvi za njegovu dušu prvi put mu je rekla ti: »Bog ti daj dobro.«

Po svršetku rata ocu su joj poslovi krenuli sve gore, i uskoro se našao na rubu siromaštva. Majka se grizla što nisu uspjeli bogato udati kćer dok su još sami bili bogati, a kad bi je uhvatili nervi zbog Idine potpune ravnodušnosti prema udaji vikala je da su uzalud bacili novac za njezin odgoj u Švicarskoj. Jednom je ciknula: »Da barem hoćeš u samostan! To bi bilo časno rješenje, a ne da mi osijediš u kući kao usidjelica, jer tko će te uzeti bez ičega!« Ida nikad nije odgovarala majci, ali sad je rekla istim glasom kao na dan zadnje Fabjanove pjesme: »K Bogu se ne ide zato što te svijet neće, majko. Ja ne znam što će sa mnom biti u svijetu, ali ja u samostan ne mogu, jer mi Bog nije dao to zvanje. Bog je uvijek bio vjeran prema meni, i ja moram biti poštena prema Njemu. Ma što bilo sa mnom, ja moram zaslužiti Božje poštovanje.«

Godinu dana poslije otac joj je bio pred stečajem. Mogao se spasiti samo tako da se udruži s jednim sposobnim poslovnim čovjekom, ali taj je želio Idinu ruku. Nije to postavljao baš kao uvjet za svoju pomoć, ali kad je već zaprosio djevojku otac je upeo sve sile da Ida pristane. Otac je bio onaj koji joj je govorio da njihov spas ili propast ovise o njoj. Majka je pak vikala da je sad došao čas da im se oduži za sve što su za nju učinili, da će biti crna nezahvalnica ako pusti da ih njezina tvrdoglavost odvede na prosjački štap. Ida se dugo mučila, a onda je rekla: »Neka bude.« Odahnuli su, i da joj se nekako umile pitali su je hoće li da joj dovedu Zanu da bude uz nju u novoj kući. Problijedila je i rekla: »Ne.«

Svoju novu kuću uredila je svojim rukama. Najmili su joj djevojku i »junaka« (tako se nekad u Dalmaciji zvao muški sluga), ali ona je toliko radila sama da su joj se divili. Počeli su je zvati: »gospođa koja zna raditi«. A sve je znala, čak i tkati i politirati pokućstvo. Djevojci i sluzi govorila je vi i naučila ih čitati i pisati. Oni su se ispočetka osupnuli što je njoj do toga da oni ne budu nepismeni, a ona im je govorila: »Zašto da budete slijepi kod zdravih očiju? Niste vi marva, vi ste krštene duše.« Sluga je poslije rekao: »Ona malo govori, ali svaka joj je riječ od zlata.«

Vjenčala se sva u bjelini, pod dugom koprenom. Svi su se samo pitali zašto je htjela žuti vjenčani buket mjesto bijeloga. »Za dar Blaženoj Gospi«, odgovorila je i ostala je nijema na sva dalja pitanja. Vjenčala se u drugoj crkvi, ne u onoj svetoga Franje. Poslije vjenčanja sama je htjela položiti žuti buket na oltar Djevice. Bio je to oltar Gospe od sedam žalosti, sa sedam mačeva u srcu. Ida je dugo gledala srce sa sedam mačeva. Samo jedno dijete iz svadbene pratnje, koje joj je bilo najbliže, čulo ju je kako je tiho rekla samo dvije riječi: »Gospe moja.« Dijete se uplašilo kao da je čulo krik. Sakrivena iza stupa stajala je Zane i plakala. Kod kuće, poslije gozbe, Ida je skinula vjenčanu haljinu, spremila je u kutiju s nekoliko stručaka lavande i rekla: »U ovome ćete me pokopati«.

Odrekla se svadbenog putovanja, jer je muž imao mnogo posla oko spajanja svojega poduzeća s poduzećem njezina oca. U prvu subotu poslije vjenčanja otišla je na ispovijed, kao i obično. Ispovjednik joj je bio star, iskusan svećenik, koji je pratio njezinu dušu još od njezina djetinjstva. Njemu je rekla toga dana: »Sad znam što je mislila Piccarda Donati kad je rekla Danteu da samo Bog zna kakav je bio njezin život u braku.« Svećenik je razumio, i odgovorio je: »Ono što tijelo ne može, može ljubav za dušu.« Pogledala ga je kao da joj je pružio komad kruha u dan gladi, i rekla je: »Hvala, pokušat ću.«

Te večeri padala je kiša, i muž joj je došao kući sav mokar i blatnih cipela. Patio je od naticanja nogu, i svake večeri prao ih je u toploj vodi pomiješanoj s octom i solju. Sve te prve dane njoj je bilo odvratno gledati one natečene, krvlju podlivene, gotovo ljubičaste noge s velikim žuljevima. Te večeri klekla je pred njega, izula mu blatne cipele, donijela vodu i oprala mu i izmasirala noge. On ju je gledao preneseno: »Što to radiš?« Svladala je grč odvratnosti u grlu i odgovorila mirno: »Umoran si, bolje da se ne saginješ.« Masirala mu je noge

izvanredno blagim i vještim pokretima, pa joj je zahvalio sav potresen. Otada bi klekla pred njega da mu skine obuću i opere noge svake večeri kad bi se vratio kući, kroz sve godine braka.

Rodila je djevojčicu i dala je krstiti imenom Palmina. Dijete se rodilo s nekom manom u krvotoku i umrlo je poslije nekoliko mjeseci. Gospođa Ida nije ni suze pustila, sama je odjenula mrtvo dijete u bijelu svilenu haljinicu koju je sama sašila, i stavila mu je oko glave na jastučić vjenčić od bisernih kuglica. »Kad bih samo mogla plakati«, rekla je jednoj prijateljici.

Drugo dijete bilo je muško, živjelo je dvije godine i umrlo od difterije. Gospođa Ida lijepo je uredila i njega, i bdjela nad njim cijelu noć moleći krunicu. Ali izgubila je san, i mjesecima poslije smrti toga djeteta nije mogla spavati, a ni jesti gotovo ništa. Znalo je proći i četiri dana a da ne uzme ni zalogaj hrane ni gutljaj vode. Jedna rođakinja došla ju je posjetiti, pa ne znajući što da kaže u tolikoj žalosti reče: »Ida moja, što da ti kažem?« A gospođa Ida odgovori: »Gospodin je dao, Gospodin je uzeo, neka je blagoslovljeno Ime Gospodnje.«

Uvečer dana kad je rekla te riječi netko je svirao serenadu u njezinoj ulici, pod balkonom susjedne kuće. Tamo je stanovala djevojka čiji je mladić bio član pjevačkog društva, pa su glasovi bili prekrasni, izvanredno plemeniti i odgojeni. I pjevali su:

Ako si pošla spat,
Bila ti laka noć,
Svi angjeli od raja
Bili ti na pomoć.

Tada su suze polile gospođu Idu. Muž i rođakinja mislili su da plače za djecom, a ona digne prema njima oči kao zvijezde i reče: »I moja su djeca sad angjeli od raja, pa će mi i ona biti na pomoć.« Sutradan je bila subota, pa je pošla svome starom ispovjedniku i rekla mu: »Ja mislim da je to rajni Fabjan izmolio za mene utjehu od Boga zato što sam konačno smogla snage da rečem: Gospodin je dao, Gospodin je uzeo, neka je blagoslovljeno Ime Gospodnje.« U starom hrvatskom jeziku Dalmacije za pokojnike koji su živjeli pobožno kaže se rajni, ne samo pokojni.

Rodila je još jedno dijete, kćer, i ta je odrasla. U drugom svjetskom ratu kuća im je bombardirana i poduzeće uništeno, pa su ostali bez ičega. Muž je pitao očajno: »Što ćemo sad, Ida?« — »Moliti i raditi«, odgovorila je mirno. Izvukla je iz ruševina ostatke pokućstva, popravila ih i politirala, našla negdje kolica i sama sve to odvezla u svoju roditeljsku kuću, koja je ostala čitava. Ali nije htjela dugo smetati majci, koja je već bila vrlo stara i nervoznija nego ikad, pa je odvela svoju obitelj u drugi grad, dobila u njemu stan i našla mužu pristojnu službu. Živjeli su skromno, ali ona je znala raditi sve, pa im je bilo dobro. Kći se udala, a kad je rodila djevojčicu, gospođa Ida molila je da je krste Palmina, premda je to starinsko ime.

Muž joj je umro prije nekoliko godina. Iznevjerio ju je kroz taj dugi brak mnogo puta, i ona je to znala, ali nikad mu nije rekla ni riječi. Zadnjih godina kao da nije mogao odvojiti oči od nje, i gledao ju je s nekim čašćenjem, kako se gleda u žrtvenik. Malo dana prije smrti pitao ju je: »Jesi li me ikad voljela, Ida?« A ona je odgovorila mirno, gledajući ga čistim očima: »Jesam, koliko sam mogla, i uz pomoć Božju.«

Još uvijek, kamo god ide, nosi u torbici onu staru knjižicu »Nasljeduj Krista« sa suhim žutim cvijetom među stranicama istrošenim od mnogih listanja. A u crkvi najradije kleči pred oltarom Djevice sa sedam mačeva u srcu.

ESTER

Esterina kosa nekad je imala boju svijetlog meda u koji su pale sunčane zrake. Jedan slikar govorio je: »Činilo bi mi se da nisam uzalud živio kad bih uspio naslikati boju Esterine kose.« A sad je ta kosa puna mraka, premda joj je boja još svijetla. I Esterino lice ima boju suhe zemlje na kojoj se ugasilo sunce, i ruke su joj kao od pepela.

Ester je kći gospođe Ide. Ester je jedan od razloga zašto gospođa Ida i danas, u svojoj starosti, najradije kleči pred oltarom Majke sa sedam mačeva u srcu. Gospođa Ida boji se da Ester neće zaslužiti Božje poštovanje.

Kad je bila djevojčica, Ester se rado smijala i voljela je sve čega se dotakla. Čak i prema mrtvim predmetima odnosila se s nekom dirljivom, živom ljubavlju: jednom je potrčala da digne kamenčić što su ga neki dječaci u staroj dječjoj igri njezina grada gurali udarajući ga nogama niz cijelu ulicu; i pomilovala je taj kamenčić kao da je živ, obrisala ga od prašine i spremila ga u džep keceljice. Prijateljica koja je bila s njom začudila se što to radi, a Ester je odgovorila: »Što mi znamo, možda i njega boli kad ga tuku.« Nju gospođa Ida nije nikad udarila, ali otac ju je znao istući koji put kad je bila previše živahna pa razbila štogod u kući. Bilo joj je pet godina kad je podigla onaj kamenčić, i nikad ga nije bacila, nego ga i sad čuva u kutijici od srebrnog filigrama. I uvijek je ostala takva, uvijek je voljela sve maleno i bespomoćno, i svakoga tko ju je poznavao uvijek je iznova posebno doimala njezina neobična ljubav prema malim, tihim stvarima. Kad je, kupujući knjige i školski pribor za prvi razred gimnazije, ugledala pod staklom knjižarskog pulta kutijicu za pera od crvenog bakelita, zatražila ju je tako radosno kao da je od zlata, i uzela je u ruke i pomilovala je kao da je živo biće. A bila je to sasvim neukusna stvarčica, pa je gospođa Ida, koja voli skladnost u svemu, rekla da se ta kutijica ni bojom ni oblikom ne slaže s lijepim stvarima što su ih bile izabrale. Ali Ester je molila tako toplo i srdačno kao da se radi o velikoj stvari: »Ja bih tako rado ovu...« Gospođa Ida nije ju htjela žalostiti, pa je tako Ester izišla iz knjižare s onom kutijicom i nosila ju je u stisnutoj ruci sve do kuće. Poslije je kroz cijelo školovanje držala pera u njoj, a drži ih i sad u svome kancelarijskom stolu, premda već dugo piše samo naliv-perom.

Tako mekana, nježna kao latica odrasla je Ester kroz veliku noć rata. Predzadnje ratne godine bomba im je srušila kuću, ali tri zida u

Esterinoj sobi izdržala su, pa je gospođa Ida našla kćer gdje kleči na podu u oblaku prašine, među krhotinama stakla i žbuke, i plačući skuplja stvarčice. Gospođa Ida pristupila je djevojci, podigla je s poda, zagrlila je i rekla mirno: »Nije sad vrijeme za plač, Ester.« Ester je zaridala još jače i pitala: »A kad je, ako nije sad?« Gospođa Ida obrisala joj je oči svojim rupčićem i rekla: »Ovo je čas kad treba moliti i raditi i tako zaslužiti Božje poštovanje.« Ester nije razumjela, ali je prestala plakati i pošla da pomogne majci izvlačiti pokućstvo iz ruševina. Odgrćući ruševine izranila je ruke, pa joj ih je gospođa Ida uvečer, u bakinoj kući, pažljivo oprala, namazala jodom i zavila. Prije nego je posula jod po ogrebotinama rekla je: »Boljet će te, Ester, ali, ako možeš, nemoj vikati. Ako vidim koliko te boli, zaplakat ću. A u dane velikoga napora suze mogu slomiti čovjeka. Nemoj vikati, molim te.« Ester nikad nije mogla mirno podnijeti tjelesni bol, ali sad se svladala. Zaplakala je tek nakon što je gospođa Ida izišla iz sobe. Baka je nervozno upita zašto sad plače, a ona odgovori: »Zato što nisam kao mama.«

U drugom gradu, u koji su se preselili odmah poslije rata, Ester se počela viđati s nekim studentom. Studirao je književnost i trebalo je da diplomira kroz godinu dana, ali nije mu se žurilo. Govorio je da su plaće u prosvjeti slabe i da se njemu ne da za nekakvu jadnu plaću prosvjećivati Kutinu ili Prnjavor. Ester je te njegove izjave prikazivala kod kuće kao njegove duhovitosti, ali gospođa Ida skupljala je obrve: »A što bi htio, odmah službu u Zagrebu, što li? Ima u nas i profesora i učitelja i župnika i drugih naobraženih ljudi koji se nikad nisu makli iz takvih Kutina i Prnjavora, i sagradili su dobar i častan život i učinili su dobra. Taj mladić ne studira iz ljubavi za svoje zvanje, nego iz interesa za svoju ambiciju. A sve što se ne čini iz ljubavi čini se zapravo uzalud, jer neće biti dobro učinjeno. Ni jedna obična kava nije dobra ako je se ne skuha s ljubavlju, kamoli jedan život.« Svršilo je tako da je mladić odložio diplomu na neodređeno vrijeme i primio službu u privredi. Gospođa Ida rekla je da taj neće diplomirati nikad, i molila je kćer neka dobro razmisli. Bila je uvjerena da je mladić neozbiljan i neodgovoran, pa se bojala. Ali Esteri je to bio prvi čovjek koji joj se približio, i nije bilo razloga koji bi je bili mogli nagovoriti da ga ostavi: Otac ju je podržavao i govorio pomirljivo: »Pa ako se vole, Ida...« Ali gospođa Ida odgovarala je da oni samo misle da se vole. Ester nije popuštala, a gospođa Ida mnogo je razmišljala, mnogo molila i konačno rekla: »Ja mislim da će taj brak biti tvoja nesreća, ali ja neću da me moje dijete proklinje misleći da sam mu ga ja spriječila. Ali zapamti, Ester: brak traje cijeli život, i samo ga smrt može prekinuti, ma kakav bio.« Shvativši da je majka popustila, Ester potrči k njoj i zagrli je. I gospođa Ida uzme njezinu glavu obim rukama i ponovi: »Cijeli život, ma kakav bio, Ester. I zato moli da ti Bog dade snage.«

Vjenčali su se u crkvi. Ester nikad nije bila osobito pobožna, jer joj je nedostajalo snage za pravi, stalni život pred Bogom. Ali bila je iskrena kad je rekla: »Ja hoću da Bog blagoslovi moj brak.« Pitala se hoće li zaručnik pristati na crkveno vjenčanje, jer nikad nije išao u crkvu, ali on reče odmah: »Zašto ne, to je lijep običaj, sve je nekako svečanije.« Gospođa Ida uplašila se čuvši taj odgovor, i sva u strahu pošla je župniku i pitala: »Velečasni, hoće li to uopće biti pravi katolički brak ako on pristaje na crkveno vjenčanje samo kao na lijepi običaj?« Sutradan, kad su došli najaviti vjenčanje, župnik je Esteri i zaručniku dugo govorio o smislu i obavezama sakramentalnog braka, a mladić je odgovorio da on doduše nije neki osobiti vjernik, ali da voli Ester i da ozbiljno kani učiniti od nje svoju ženu za cijeli život, u dobru i zlu. Te večeri, poslije večernje mise, župnik je rekao gospođi Idi u sakristiji: »To će biti nerazrešiv brak, gospođo, ali promatrao sam onog mladića i bojim se da to neće biti sretan brak.« Još dan prije vjenčanja molila ih je gospođa Ida oboje da dobro promisle, ali oni su se smijali i rekli da će se oni vjenčati, a misliti da se može i poslije.

Blagoslov koji su zajedno molili na dan vjenčanja pao je u trnje: slagali su se samo kratko vrijeme, a onda se dogodilo sve ono čega se gospođa Ida bojala: nerazumijevanje, udaljavanje, nervoza, nesaopćivost i slom. Rodila im se djevojčica, Ester je htjela obradovati majku pa je maloj dala ime Palmina, ali već je očajavala što se muž udaljio od nje, i taj očaj zastro je čak i njezinu ljubav prema djetetu. Plakala je cijele dane i lelujala se na rubu živčanog sloma. Muž je bio od početka prema djetetu naprosto ravnodušan, i nervirao se samo kad bi plakalo. Svu brigu za dijete preuzela je gospođa Ida. Dijete je bilo slabo i osjetljivo i prelazilo je iz jedne dječje bolesti u drugu. Gospođa Ida probdjela je mnoge noći uz njega, zazivajući na nj zaštitu svoje male pokojne djece, svojih angjela od raja.«

Malo poslije rođenja djeteta Ester je primila namještenje. Nije voljela rad u kancelariji, ali znala je da mora raditi jer muževa plaća nije bila dovoljna za njih troje, i tako se vukla kroz svoju službu teško i naporno, bez radosti i bez želje da napreduje. Kući se vraćala sva umorna i potištena, pa joj je to muža još više nerviralo. Svađali su se za svašta i za ništa, i pomirenja bila su im svaki put sve teža i sve su kraće trajala. Gospođa Ida nije se miješala u njihove svađe, samo ih je molila da se smire i činila devetnicu za devetnicom za njihov mir. Ali njihova nesloga rasla je sve više. Ester je znala za majčine molitve, i jednog se dana rasplakala: »Ni Bog mi ne pomaže, mama, i Bog me je zaboravio!« Gospođa Ida odgovorila je mirno: »Nema čovjeka kojega je Bog zaboravio, Ester. Ali ima mnogo ljudi koji su zaboravili Boga, i mjesto da se zaista stave u Njegovu Prisutnost čekaju da im pomogne premda je zaboravljen. Bog je uvijek zaboravljen u čovjeku koji se ne trudi da zasluži Njegovo poštovanje.« Ester se zacrvenila, ali nije rekla ništa.

Poslije dvije godine muž ju je ostavio. Nije se usudio otvoreno otići, pa je smislio da ide na liječenje u neke toplice i nije se više vratio. Pisao je Esteri da je njihov brak bio strašna pogreška. Ester se nadala da će se ipak vratiti, i u toj nadi prošlo joj je sedam godina. Onda je njezin muž našao drugu ženu, samu i imućnu, tražio razvod, dobio ga i sklopio drugi građanski brak. Ester je rekla plačući, bespomoćno: »Moralo je tako svršiti.« A gospođa Ida suhih očiju, gorko: »Bojala sam se da će tako svršiti.«

Ester je nastavila ići u ured, bez volje i sve umornija. Djevojčica je rasla najviše uz baku. U tihom životu prošlo im je još pet godina, i nije se dogodilo ništa, samo je umro muž gospođe Ide. Ester je plakala: »Sad smo same, mama.« A gospođa Ida odgovorila je: »Čovjek nikad nije sam kad je Bog prisutan. Ali treba htjeti da Bog bude prisutan.« Ester je sakrila čelo o majčina koljena, kao kad je bila dijete: »Ja to ne znam htjeti, mama«, rekla je. »Ja to ne znam htjeti.«

Malo poslije očeve smrti počela je izlaziti uvečer, a to nikad prije nije činila. Nakon desetak mjeseci rekla je majci da se odlučila preudati. Gospođa Ida problijedila je kao kreda, ali je rekla samo: »Ti si udata, Ester.« Ester je počela tumačiti, govorila je mnogo i dugo i nastojala je govoriti uvjerljivo, ali nije

gledala majci u lice. Govorila je kako svatko ima samo jedan život, kako ona ne može do smrti plaćati jednu pogrešku svoje neiskusnosti, kako nema smisla da ona ovako propada, kako je »on« dobar i pun razumijevanja, kako je imućan pa će i njezinoj kćeri uza nj biti bolje. Riječi su prazno odjekivale u potpunoj tišini sobe. Gospođa Ida nije prekinula kćer ni jedan jedini put, slušala je s licem bijelim kao kreda i tražila oči koje je nisu gledale. Tek kad je Ester prestala govoriti rekla je: »Ti si udata, Ester. U dobru i u zlu, u sreći i u nesreći, ti si vjenčana pred Licem Božjim do svoje ili do muževe smrti, i ti to znaš. Sama si htjela to vjenčanje, premda sam ti govorila da ćeš se kajati. Kajati se možeš, ali moraš držati riječ koju si sama dala pred Bogom. Ne smije se varati Boga, Ester, i ne smije se varati sebe.« Esterino lice planulo je kao bijelim usijanjem, nagnula se k majci i rekla: »Ako je ovo varanje sebe, mama, ja hoću da se varam! Meni se čini da nikad prije nisam uopće bila udata! Nikad, shvaćaš li? Ako je ovo varanje, ja više nemam snage da se ne varam! Ja nemam tvoje strahovite katoličke snage, mama!« Gospođa Ida sjeti se prvih dana svoga braka, i svih njegovih nijemih godina i svoje šutnje koja nikad nije napukla ni krikom želje ni krikom oslobođenja, i protrne i reče samilosno: »Kćeri moja, ova snaga koju ti zoveš strahovitom bila je samo molitva, samo težnja da zaslužim Božje poštovanje. Ne može se živjeti bez Božjeg poštovanja: bez njega se može samo gorjeti od stida. Ti ćeš to doživjeti, sutra.« I izišla je iz sobe.

Ester je pokušala uvjeriti barem svoju kćer da čini dobro. Palmini je bilo već petnaest godina. Slušala je mirno, bez riječi, kao gospođa Ida. Na koncu je rekla samo: »Ti si udata, mama.« Ester se zacrvenila: »Ne govori tako, i tebe i mene napustio je tvoj otac kad si ti bila još malo dijete, i nikad se nije za nas brinuo!« Lice djevojke ostalo je bijelo i mirno kao lice gospođe Ide: »Neka nas je napustio, ipak je moj otac i tvoj suprug. Ja sam sve ove godine molila da nam se on vrati, mama. Pa ako se nikad i ne vrati, on je ipak moj otac i tvoj suprug. Samo on. On jedini na svijetu. Samo po njemu ti si postala moja mama. To se ne može izbrisati, to je zapisano u našoj krvi pred Bogom.«

Ester se ipak udala. Novi muž živio je sa svojim roditeljima u velikom lijepom stanu, ali roditelji nisu htjeli ni čuti o tome da dovede Ester k njima. Bili su uopće protiv toga braka, zato što je Ester bila razvedena i što je imala već odraslu kćer. I tako je novi muž došao stanovati u dom gospođe Ide. A ona je rekla kćeri: »Moja duša van iz toga. Kći si mi, pa ti ne mogu zatvoriti vrata, a ni njemu zbog tebe, ali moja duša van iz toga. Žao mi je zbog tebe, Ester, ali u mome životu uvijek je sve bilo čisto, i ja zato ne mogu sudjelovati u životu pred Licem Božjim nije obitelj.« I nove obitelji koju si stvorila i koja nije više nikad stupila u sobu kćeri i njezina novog muža, niti u sobu za dnevni boravak. Palmina je već otprije spavala u njezinoj sobi, i tako su se njih dvije sasvim povukle u tu veliku starinsku sobu i kuhinju.

Esterin muž govorio je da će se njih dvije već »otopiti«. Ali one su ostale kao dva kristala, dvije žive molitve u tami. Nikad nisu izazvale svađu u kući, nikad nisu izrekle riječ prigovora. Sva je kuća sjala od njihova rada, ali osmijeha nije više bilo na njihovim licima.

Esterin muž promatrao ih je i čudio se. Jednom je rekao Esteri: »Postupaju s tobom tako obzirno kao da si bolesnik!« A ona, kojoj se divna kosa već ispunila mrakom i lice postalo kao suha zemlja na kojoj se ugasilo sunce, odgovori muklo: »Ja i jesam bolesnik.«

Ali stranac nije shvatio o čemu govori kći gospođe Ide.

samo se kineska vaza razbila

Bilo je prošloga ljeta, rano po podne. Dvije djevojke ušle su u pustu crkvu, odjevene u sasvim kratke i uske haljine bez rukava. Nisu se prekrižile ni pokleknule ušavši, samo su se naslonile na stup do vrata, upijajući leđima svježinu staroga kamena. Onda su se makle od stupa i počele razgledati crkvu. Hladnim očima, onako kako se razgledava muzeje.

Samo jedna stara žena klečala je pred velikim križem. Nije molila krunicu ni čitala iz molitvenika, niti su joj se usne micale. Samo je gledala u lik Krista na križu, sklopljenih ruku i sasvim nepomična. Djevojke su prošle mimo nje i ne opazivši je pravo, i nastavile su razgledati crkvu.

Kad su izlazile, ugledale su staru ženu gdje stoji do vrata i kao da ih čeka. Htjele su proći, ali ona im pristupi i reče blago:

— Ovo je kuća Božja, dom molitve. Nije pristojno da dolazite ovamo tako odjevene.

Jedna od djevojaka odmjeri je od glave do pete i reče s porugljivom ljubaznošću:

— Mi smo iz dvadesetog stoljeća, bako. Možda vi ne znate gdje je to. Ali u svakom slučaju, nemojte gnjaviti.

Druga djevojka povuče prvu za ruku:

— Pusti je, idemo. Nećeš valjda diskutirati s fosilima.

Izišle su prije nego je žena mogla išta odgovoriti. Ostala je do vrata sva žalosna, i još je čula kako drski tamni glas prve djevojke govori s onu stranu vrata:

— Takva pretpotopna individua.

Stara žena vrati se križu tihim koracima. Klekne i sklopi ruke i čvrsto se zagleda u križ, kao prije. Dugo je ostala tako, a onda se sagne duboko, sasvim duboko, do poda. I poljubi hladni pod crkve, uspravi se, učini znak križa na sebi i iziđe iz crkve.

Gorjelo je sunce toga dana, odjeća se lijepila za kožu. Vrativši se kući, žena se željela osvježiti vodom, ali to nije učinila. Žeđ ju je mučila, ali ni kap vode nije htjela popiti. Počela je toga popodneva prati veliko rublje — a u njezinoj kući nije bilo stroja za pranje, pa ga je prala svojim rukama, teško se trudeći, jer je već bila stara i imala bolesne zglobove. Sve je oprala i prostrla da se suši, a onda je priredila večeru za muža. Ona sama nije okusila ništa, a bila je gladna po-

slije onoliko posla. Muž ju je pitao zašto ne jede, a ona reče samo: »Ne da mi se danas.«

Nije mu rekla da je toga dana uskratila sebi kruh i vodu za pokoru grijeha kojim su one dvije djevojke uvrijedile kuću Božju, dom molitve. Jer ta žena, koju je lako nazvati pretpotopnom individuom, zna gdje je dvadeseto stoljeće i ima hrabrosti živjeti u njemu po Evangjelju koje nije ni staro ni novo nego vječno.

ooOoo

Nju svi zovu Tonka. Kad je bila malena zvali su je Tončica, a kad je pošla u službu postala je Tonka, i to joj je ostalo. Ali ona, u rijetkim prilikama kad treba da potpiše svoje ime, uvijek ispiše sigurnim, jasnim slovima: »Marija Antonija N., udata S.« Uvijek tako, puno svoje krsno ime i ime obitelji svoga oca i svoga muža. Jer ta tiha, obična žena ima izvanredan osjećaj časti i pune ukorijenjenosti u život, u svemu, pa i u potpisu svoga imena.

Rodila se u siromašnoj obitelji, u industrijskom gradu. Njezini roditelji imali su više djece, ali sva su im malena umrla, i ostala je samo ona. Počela je raditi u tvornici još kao djevojčica od petnaest godina. U istoj tvornici radio je i njezin otac. Otac je radio za strojem, a ona u odjelu za pakovanje. Sve su tvorničke kutije od kartona jednake, ali svi su nekako odmah prepoznavali Tonkine kutije. Pitali su je kako to da nikad ništa ne pokvari, a ona tako mlada, dok i starije iskusne radnice katkada pogriješe. Ona se malo zbunila, jer o tome nikad nije mislila. Onda reče: »Ja uvijek mislim na ono što radim.«

Izgubila je majku u sedamnaestoj godini. Majka je uvijek bila slaba zdravlja, a četiri dječje smrti još su je više slomile. Otac je za njezina života malo govorio o njoj, ali poslije njezine smrti reče kćeri: »Neću ni ja dugo, ja ne znam živjeti bez nje.« Umro je poslije samu godinu dana. Tonka je ostala sama u malom stanu od dvije čiste, uredne sobe. I nastavila je raditi u tvornici, odjevena u crno. Tri pune godine nosila je crninu za roditeljima, i skinula ju je tek na dan svoje punoljetnosti.

Malo je zarađivala u tvornici, pa je zarađivala i kod kuće. Naučila je šiti, osobito odijela za djecu. Pročulo se da dobro šije i da nije skupa, pa su joj donosili sve više posla. Žene su je voljele i zato što im je rado sama donosila sašivena odijela: a ona je to činila jer joj je bilo žao da majke ostavljaju malu djecu da bi išle k njoj.

Jednom je tako, noseći završeni dječji kaputić, srela mladića koji je upravo izlazio iz kuće u koju je ona imala ući. Pogledali su se, i ona prođe mimo njega i popne se na treći kat ne osvrćući se. Žena kojoj je donijela kaputić zadrži je i ponudi joj kavu. Sjedjele su u kuhinji s malim balkonom, i Tonka ustane, iziđe na balkon i pogleda na ulicu. Mladić je stajao dolje. Dječak kojemu je sašila kaputić iziđe za njom, ugleda mladića i mahne mu. Mladić se nasmiješi i odmahne. A dijete reče Tonki da je to Jakov, njihov novi podstanar.

Tako su se upoznali. Jakov je došao iz maloga mjesta u unutrašnjosti, a radio je u brodogradilištu. Ali nije bio zadovoljan s poslom i želio se ukrcati na brod. Kad mu je to konačno uspjelo, on i Tonka bili su već zaručeni. Nije htio da se vjenčaju odmah, nego je želio najprije ploviti nepoliko godina, da bi se mogao dostojno kućiti. Tonka je pristala. Otpratila ga je na brod koji je plovio za Japan, i počela je čekati. Čekajući molila se svaki dan svetomu Nikoli Putniku, zaštitniku pomoraca. Župnik joj je rekao da ima i posebna misna molitva za pomorce, pa je ona davala da se svaki mjesec reče misa s tom molitvom, »za moga Jakova i za sve ljude od mora.«

Jakov je pisao redovito, ali kratko, jer nije volio pisati. Vrativši se s prvog putovanja, donio joj je japanski šal od žute i plave svile. Ona ga nikad nije stavila na sebe, činilo joj se da je previše lijep za nju. Ali često je otvarala kutiju i gledala ga i milovala nježnu svilu svojim tvrdim radničkim prstima.

S drugoga putovanja Jakov je pisao manje redovito, a vrativši se donio joj je kinesku vazu. Ona je vazu stavila na starinsku komodu i stalno držala u njoj grane lovora, jer je Jakov jednom rekao da voli lovor. Ali s trećeg putovanja Jakov se više nije javio. Ona je umirala od straha da mu se nije što dogodilo, ali onda su joj rekli da se dopisuje s drugom djevojkom.

Kad se treći put vratio, nije više k njoj ni došao, niti joj je što poručio. Čula je da ide k onoj drugoj, ali nije rekla ništa. Djevojke iz tvornice i iz susjedstva pokušale su se smješkati, ali smješkanje nije bilo moguće pred Tonkinim licem. I nije je bilo moguće ništa pitati. Samo jedna stara radnica usudila se i rekla joj: »Što ćeš ti sad?« A Tonka odgovori mirno: »Moliti Boga za njega i za mene.« Zastala je kao da joj je teško govoriti. Onda još reče, kao da objašnjava: »Da njemu dade sreću, a meni mir.« Stara radnica odgovori potresno: »Čerce moja, blago tebi što si takva.«

Jakov se oženio s onom drugom djevojkom. Tonka ju je poznavala, bila je to rođakinja jedne njezine drugarice iz tvornice, zvala se Elza. Jakov je nastavio ploviti i poslije vjenčanja. Tonka se nije udala. Kad su je pitali zašto se ne udaje, odgovarala je: »Ne znam.« A lovor se uvijek zelenio u njezinoj kineskoj vazi, i župnik je svakoga mjeseca govorio Tonkinu misu s molitvom za pomorce. Jednom se i sam tome začudio, a Tonka mu odgovori mirno: »Meni se čini da mi je Bog dao vjerno srce.«

Poslije sedam godina Jakov i Elza imali su već četvoro djece. Tonka je postala poslovođa u tvornici. Jednog dana, dok je obilazila pogon, ona stara radnica digne glavu sa stroja i reče joj tiho: »Poslije rada otpratit ću te kući, imam ti nešto reći.«

Stara radnica bila je susjeda Jakova i Elze. I reče Tonki da je Elza teško bolesna: »Umire od raka i zna da umire. I želi te vidjeti. Rekla mi je neka ti kažem da te želi vidjeti prije nego umre.«

Jakov je bio na moru i vraćao se: bili su mu brzojavili da mu je ženi zlo. Elza je umirala sama. Kad je Tonka ušla Elza joj reče: »Hvala ti što si došla.« Tonka nije mogla govoriti, sjela je do kreveta i gledala Elzine ruke. Stara radnica ostavila ih same, i onda Elza reče: »Ne uzmi mi za zlo, Tonka, i oprosti mi. Kažu da ti imaš dušu koja može sve oprostiti. Jakov te još voli, Tonka, ja znam da te voli, meni je sve bilo uzalud. I zato se smiluj mojoj siročadi, budi im majka mjesto mene.« Govorila je isprekidano i mučeći se, zastane, skupi snagu i stavi ruku na Tonkinu ruku: »Tako ti tvoga Boga, Tonka, uzmi na srce moju djecu. »Plakala je, pa joj Tonka osuši suze svojim rupčićem, poljubi joj oči i reče: »Hoću, kako Bog hoće. A Bog je i tvoj, Elza, Bog je Bog svakoga čovjeka.« Elza je bila iz stare radničke obitelji gdje se u Boga nije vjerovalo već sto godina. Sad je gledala Tonkine oči, dugo ih je gledala, a onda odahne i reče: »Zovi mi svećenika, Tonka. Mora da Bog zaista postoji kad ima duša kao što je tvoja.«

Umrla je tri dana nakon što se Jakov vratio. Umrla je u noći, i samo je muž bio uz nju. Boreći se sa smrću govorila mu je: »Djecu... Tonki... Tonki... I tvoju dušu...« Umrla je s tim riječima.

Prošlo je godinu dana. Za djecu se brinula ona stara radnica, jer ni pokojna Elza ni Jakov nisu više i-

mali nikoga svoga osim dalje i ravnodušne rodbine. Ali stara radnica još uvijek je radila u tvornici, pa su djeca najviše bila na ulici. Jakov se iskrcao i vratio se na rad u brodogradilište, ali znao je da djecu ne može sam odgojiti. I često se sjećao zadnjih riječi pokojne žene.

Jedne nedjelje odlučio se i pošao Tonki. Mučio se i srce mu je lupalo, ali nije više mogao izdržati i pošao je. Pitao se što bi joj ponio, pa se sjeti da u nekoj ladici ima križ izrađen od drva maslina s Maslinske gore. Bio ga je kupio u Haifi, na jednom putovanju, a da ni sam nije znao zašto. Poslije se čudio što mu je bilo da je to kupio, pa vrativši se kući nije nikome ništa ni rekao o tome križu, nego ga je stavio na dno neke ladice i zaboravio ga. Sad se isto tako čudio što ga se sjetio, ali onda pomisli: »Pa i ne mogu joj ponuditi ništa drugo nego križ, i to ne jedan nego pet.«

Prije, za vrijeme njihovih davnih zaruka, kucao je na poseban način svaki put kad bi dolazio k njoj. »Tko zna sjeća li se moga znaka?« pomisli i zakuca onako. Nekoliko časaka slušao je lupanje svoga srca i tišinu. Onda ona otvori vrata a da nije pitala tko je. Ona je samo na njegov znak kucanja otvarala ne pitajući prije tko je.

Vjenčali su se poslije dva mjeseca, tiho, bez ikakve svečanosti. Tjedan dana poslije sva su djeca oboljela od šarlaha. Tonka ih je njegovala dan i noć, ruke su joj se tresle od umora. Malo poslije nego su ozdravili od šarlaha dobili su hripavac, opet svi zajedno. Onda neku drugu bolest. Prva godina Tonkina braka prošla je u borbi za zdravlje djece. Mučili su se na krevetićima i zvali je u groznici: »Tonka... Tonka...« I svako dijete umirilo bi se netom bi ga se dotakla.

Nije dala da zaborave majku, i nije dala da nju zovu mama, nego samo Tonka. Vodila ih je na Elzin grob i učila ih da mole za pokojnu majku. Često im je pričala koliko se Elza brinula za njih. I mislila je: »Ona ih je toliko voljela da je ne smiju zaboraviti, iako su maleni ostali bez nje.« I uspjela je: ta su djeca odrasla noseći živu sliku svoje majke u sebi.

Tonka nije imala svoje djece. Željela je sina, sanjala je kako će ga nazvati imenom svetoga Nikole, zaštitnika pomoraca. Kad joj je liječnik rekao da ne može imati djece, zaplakala je. Imala je snage da ne plače ni nad smrću svojih roditelja ni nad samom sobom kad ju je Jakov ostavio, ali sad je zaplakala. Onda se svladala, tiho rekla liječniku »oprostite« i izišla. Pošla je u crkvu, klekla pred veliki križ, sklopila ruke i čvrsto se zagledala u Krista na križu. Tek poslije uru šutnje rekla je ne odmičući pogled od križa: »Neka bude. Neka bude i to.« Otada je počela svaki dan rano po podne dolaziti pred taj križ.

Djeca su odrasla, školovala se, zaposlila, osnovala svoje obitelji. Svaku poteškoću s njima Tonka je svladavala molitvom i žrtvom, i učila je i njih tome putu. »Ne bojte se žrtve, žrtve u vlastitom tijelu«, govorila im je. Bila je žena molitve i pokore, i imala je hrabrosti govoriti o tome jasno i čisto, jednostavnim živim riječima. Najstariji Elzin sin rekao je jednom: »Tonka se s nama nije igrala psihologa. Ona nas je jednostavno i hrabro naučila da je Bog najviše dobro i da moramo živjeti za Boga, a ne za sebe. I da se skladan život postizava samo žrtvom i molitvom. Tonka je imala hrabrosti govoriti o tome i živjeti po tome, i zato je blagoslovljeno sve čega se dotakla. Sve. I naši životi.«

Jakov je prikovao onaj križ od drva maslina s Maslinske gore na pločicu presvučenu modrim baršunom, i objesio ga je na zid do Tonkina uzglavlja. Jakov svako jutro dotakne taj križ desnom rukom, prekriži se i započne svoj dan.

Samo se kineska vaza razbila, ali Tonka čuva i krhotine, zavijene u japanski šal od žute i plave svile.

REDOVNICA s krpom za prašinu

— Jeste li bili kod svetoga Križa? Promatrala sam ogradu ispred glavnog oltara i razmišljala koliko je truda trebalo da bi se tako istakla tiha crna plemenitost kovanog željeza, da bi tako zlatno zasjali mjedeni ukrasi; i nisam bila opazila redovnicu koja je stala uz mene s krpom za prašinu u ruci.

Gledala me ravno u oči. Redovnice obično ne gledaju u oči, boje se da ne smetaju ili da se ne rastresu. A ova je gledala: jasno, mirno, s nekom razumnom, skladnom dobrotom, koja se ničega ne boji. Gledala me kao da je **zaista** zanima jesam li ja bila »kod svetoga Križa«. Baš tako je rekla, a ne: »Jeste li bili u kapelici svetoga Križa?« Ta je kapelica, koja se ne vidi s ulaza nego treba proći do nje jednim prvom pogledu skrivenim prolazom, znamenitosti te stare okrugle crkve; i meni bi bilo naravno da me pitala jesam li bila u kapelici: tako se izražavaju sakristani kad turistima pokazuju umjetnine svoje crkve. Ali ova sestra nije mi pristupila bezlično, kao turistu, premda me, odmah sam opazila, smatrala tuđinkom u tome gradu. Pristupila mi je jer je stvarno željela znati jesam li vidjela ono Raspelo. Zapravo: željela mi je **darovati** pogled na njega.

— Bila sam — odgovorih naprosto ne vjerujući da netko može tako gledati. Zadnji put sam vidjela takav pogled u očima jednog svećenika, prije mnogo godina, kad me je pozdravljao uvijek istim, uvijek jednako živim riječima: »Bog vam dao svako dobro.«

— Ako vam je drag sveti Križ, ja bih vam mogla dati njegovu sliku.

Moj Bože, pomislih, ona to govori tako prirodno kao što diše. Bila sam tako pogođena tim rijetkim, prekrasnim darom ljudske riječi da sam se nekako uplašila: ovo je previše, ne zaslužujem toliko. I samo sam joj rekla:

— Hvala...

Ona se odmakla bez riječi, ali s istim pogledom u sigurnim, dobrim očima. Prišla je jednom sjedalu od staroga, finog drva i počela brisati prašinu. Ali nije to radila onako kako se obično radi, nervozno, samo da se što prije svrši. Glačala je drvo kao majstor politer, lijepim, savjesnim pokretima. Pristupila sam joj:

— Sestro, dajte mi sliku svetoga Križa.

Smjesta je prestala sa svojim poslom. Smjesta je odgovorila:

— Hoću, dođite.

Gledala sam joj ruku s krpom za prašinu: tako se disciplinirano zaustavila, u pola pokreta. A ja sam toliko puta, zadubljena u posao, rekla stranci: »Pričekajte čas«. I meni su toliko puta rekli na šalterima i pultovima: »Čas, molim«. Često nisu ništa ni rekli, samo su pustili čekati.

Povela me u sakristiju. Dok je donosila kutiju i vadila iz nje sličicu, promatrala sam joj lice. Nije bila vrlo mlada, i nije bila lijepa. Vidjela sam već takva lica: iskusna, jasna lica majki s mnogo djece, lica starijih, vrijednih radnica u tvornicama. Lica lijepa iznutra, lijepa u svakom času, lijepa i kad im crte nisu pravilne. Ova redovnica ne zna kako je lijepa. Ona nema djece i ne radi u tvornici, ali ima lice majke i radnice. Lice koje čini da mislim na plodove maslina, na dobri crni kruh, na vodu s izvora i sunce u podne.

Dala mi je sličicu:

— Gledajte, tu piše sve o svetome Križu. Ali to je davno štampano pa piše talijanski. Znate li vi talijanski?

— Znam.

— To je dobro, onda ćete sve razumjeti. A jelte da je da krasan sveti Križ?

To je staro Raspelo tako plastično da se ne može u svakom času podnijeti pogled Raspetoga. Ja nisam mogla, malo prije: gleda ravno u lice, zna biti strašno. A ona veli tako milo: »zar ne da je krasan sveti Križ?

Odgovorila sam samo »da«. A ona reče sretno:

— Znate, ja mu se svako jutro pomolim. Kad dođem ovdje raditi, najprije pođem k njemu i od srca se pomolim. I onda mi je lako raditi.

Riječ raditi rekla je s nekom jednostavnom plemenitošću, kako je nikad nisam čula izgovarati. A meni dođe pred oči cijela crkva, tako prekrasno čista, sjaj mramora i stare hrastovine, svježe cvijeće u vazama, netaknuto bijeli antependiji, sagovi bez zrnca prašine, netom opran kameni pod. I ona ograda od kovanog željeza i mjedi pred kojom sam malo prije stajala, i osvjetlani zlatokrug oko glave Raspetoga čiji pogled nisam mogla podnijeti. Bilo je subotnje popodne teškoga ljetnog sunca, i bila sam ušla u tu crkvu da se odmorim od truda jednoga radnog dana.

— Lijepo vi to radite — rekla sam. — Kad sam ušla, tako me se lijepo dojmila neobična čistoća u crkvi, i pitala sam se koliko truda za to treba. Koliko vas tu radi?

— Ja sama, znate. Crkva je velika, i koji put ne znam ni sama kako dospijem, ali uvijek dospijem.

Gospode. Meni bi trebalo cijelo popodne da sistematski uredim jednu sobu, a ona uređuje cijelu jednu katedralu i naprosto veli: »dospijem«.

— Pa kako možete? — pitam začuđeno.

— Lijepo, znate. Ja to volim raditi, a pomaže mi i što se pomolim svetom Križu, rekla sam vam. A i već dugo radim taj posao, pa sam stekla brzinu.

Kod radnica bez viših stručnih kvalifikacija često sam opazila neki nervozni kompleks manjevrijednosti: kao da ih njihov posao ponizuje, pa ne trpe ni sebe ni druge. A ova redovnica s krpom za prašinu u ruci govori kao stručnjak ponosan na svoju struku: kao čovjek radnik svijestan vrijednosti svoga rada i ljubavi koju rad zaslužuje. Ona pere podove i briše prašinu s istom savjesnošću s kojom inženjer crta projekt. S koliko je samo kompetencije brisala onu stolicu!

— Zar ne da je lijepa ova crkva? — kaže ona. — Ja tako želim da u njoj bude sve u redu, sve na svom

mjestu, znate, da ljudi budu sasvim zadovoljni kad uđu.

Poštovanje prema predmetu rada, kvalitet rada kao izraz poštovanja onima koji će se plodom našega rada koristiti — toliko smo to studirali, toliko analizirali, a ona sve to izražava jednom srdačnom, jednostavnom rečenicom.

— Ja ću danas biti cijeli dan sretna zato što sam bila ovdje — kažem joj. A ona:

— Hvala, to mi je drago. — Pa zatvarajući i spremajući kutiju sa sličicama dometnu toplo: »Dobar je Bog.« A meni se ponovo javi misao na živu vodu što izbija iz zemlje.

Pitam je:

— Koliko vam dugujem za sličicu?

Ona reče neku sitnu cijenu. Pružam joj novčanicu i velim:

— Nemojte mi vraćati, molim vas. — Baš joj želim reći: »molim vas«. Ona ne zna koliko je zapravo ona meni dala u tih nekoliko časaka. Htjela bih joj zahvaliti, ali ne znam kako; da joj što kažem, možda bi se i začudila: ona sve govori i čini tako prirodno, ona je tako jednostavno dobra, kao zraka sunca. I zato joj samo kažem od srca, želeći da zadrži mali dar za svoj samostan koji ju je naučio tako lijepo, svijesno raditi: »molim vas«.

A ona reče s nekom časnom jednostavnošću:

— Hvala, sestro. Znate, da nam ljudi ne pomažu, mi ne bismo mogle živjeti.

Rekla mi je »sestro«. Nikad mi nitko nije rekao »sestro«. Ja nisam laka na suzama, ali sad ih osjećam u grlu. I kažem joj tiho, nastojeći da mi glas ne zadršće:

— Vi nama pomažete.

— Moramo, sestro moja. Moramo jedni drugima pomagati.

»Sestro moja«. Godine sam provela razmišljajući što zapravo znače riječi Vjerovanja: »Vjerujem u općinstvo svetih«. Toliko sam o njima mislila, toliko pisala. A ova redovnica s krpom za prašnu u ruci to zna instinktivno: u svakoj njezinoj riječi osjećam istinu srca.

Dolazi mi da je zapitam: kako vi sve to znate? Ja sam se mnogo mučila dok sam naučila, a vi to tako jednostavno znate. Ali ne pitam je ništa, zapravo mi je već odgovorila. Ona tako sigurno, tako toplo svaki dan gleda sveti Križ, a ja mu pogled ne mogu uvijek podnijeti.

Ne želim je zadržavati, znam da su njima časovi strogo odmjereni, pa odlazim, premda bih još željela ostati kraj nje, kao kod vatre u zimi. I kažem joj:

— Hvala vam, i hvaljen Isus.

Mislila sam da će odgovoriti »navijeke«, kako obično odgovaraju. Ali ona ponovi, gledajući me jasnim očima majke i radnice:

— Hvaljen Isus, sestro.

SADRŽAJ